

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

Α', Β', Γ' Γυμνασίου

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ	<p>Ευάγγελος Αθανασόπουλος Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών</p> <p>Ειρήνη Κοκκινάκη Σχολική Σύμβουλος</p> <p>Πολυξένη Μπίστα Φιλολόγος, Εκπαιδευτικός Β/θμιας Εκπαίδευσης</p>
ΚΡΙΤΕΣ-ΑΞΙΟΛΟΓΗΤΕΣ	<p>Δημήτριος Σουλιώτης Αναπληρωτής Καθηγητής Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας</p> <p>Βασίλειος Τσιλιμίγκρας Σχολικός Σύμβουλος</p> <p>Βιολέττα Λέκκα Φιλολόγος, Εκπαιδευτικός Β/θμιας Εκπαίδευσης</p>
ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ	<p>Μαρία Παπαπλιάδη Φιλολόγος</p>
ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΥΠΟΕΡΓΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗ ΣΥΓΓΡΑΦΗ	<p>Χρυσούλα Βέικου Σύμβουλος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου</p>
ΕΞΩΦΥΛΛΟ	<p>Σταυρούλα Ακαλέστου Ζωγράφος</p>
ΠΡΟΕΚΤΥΠΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ	<p>“ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ - MULTIMEDIA Α.Ε.”</p>

Τη διαδικασία συγγραφής και εκτύπωσης του διδακτικού βιβλίου παρακολούθησε η **Αντωνία Δημητράσκου**, Φιλολόγος, Εκπαιδευτικός Β/θμιας Εκπαίδευσης.

<p>Γ' Κ.Π.Σ. / ΕΠΕΑΕΚ II / Ενέργεια 2.2.1 / Κατηγορία Πράξεων 2.2.1.α: «Αναμόρφωση των προγραμμάτων σπουδών και συγγραφή νέων εκπαιδευτικών πακέτων»</p>	<p>ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ Μιχάλης Αγ. Παπαδόπουλος Ομότιμος Καθηγητής του Α.Π.Θ. <i>Πρόεδρος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου</i></p>
<p>Πράξη με τίτλο:</p>	<p>«Συγγραφή νέων βιβλίων και παραγωγή υποστηρικτικού εκπαιδευτικού υλικού με βάση το ΔΕΠΠΣ και τα ΑΠΣ για το Γυμνάσιο»</p> <p>Επιστημονικός Υπεύθυνος Έργου Αντώνιος Σ. Μπομπέτσας <i>Σύμβουλος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου</i></p> <p>Αναπληρωτές Επιστημονικοί Υπεύθυνοι Έργου Γεώργιος Κ. Παλνός <i>Σύμβουλος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου</i></p> <p>Ιγνάτιος Ε. Χατζηνευστρατίου <i>Μόνιμος Πάρεδρος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου</i></p>
<p>Έργο συγχρηματοδοτούμενο 75% από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και 25% από εθνικούς πόρους.</p>	

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Ευάγγελος Αθανασόπουλος Ειρήνη Κοκκινάκη Πολυξένη Μπίστα

ΑΝΑΔΟΧΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

Α', Β', Γ' Γυμνασίου

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	7
ΕΝΟΤΗΤΕΣ:	
1. Η Βυζαντινή κληρονομιά (Υστεροβυζαντινή περίοδος) (1000-1204)	9
2. Η περίοδος της Φραγκοκρατίας (1204-1453)	17
3. Η Προεπαναστατική περίοδος (1453-1821)	25
α) Από την Άλωση της Πόλης μέχρι την κατάληψη της Κρήτης από τους Τούρκους (1453-1669)	25
β) Από την πτώση της Κρήτης μέχρι την Επανάσταση (1669-1821).....	36
4. Το δημοτικό τραγούδι.....	51
5. Η Νεοελληνική Λογοτεχνία μετά τον Αγώνα και μέχρι τη Γενιά του 1880 (1821-1880)	57
6. Η νεότερη περίοδος της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας (1880-1930) ...	81
α) Η Νέα Αθηναϊκή Σχολή και η ηθογραφία (1880-1922).....	81
β) Η ποίηση μέχρι το 1930	104
7. Η Γενιά του Τριάντα	115
8. Η μεταπολεμική Νεοελληνική Λογοτεχνία (1945-1967).....	143
9. Η λογοτεχνική παραγωγή στην Ελλάδα μέχρι το τέλος του 20ού αιώνα.....	163
ΓΛΩΣΣΑΡΙ.....	177
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ	181
ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΟΣ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ	185

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η **Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας** είναι το βιβλίο που για πρώτη φορά μπαίνει στα σχολικά προγράμματα του Γυμνασίου χωρίς να προορίζεται για αυτόνομη διδασκαλία, αλλά με στόχο να λειτουργήσει συμβουλευτικά στο μάθημα της Λογοτεχνίας. Το βιβλίο αυτό βασίστηκε τόσο στις έγκυρες Ιστορίες της Λογοτεχνίας, όσο και σε κριτικές μελέτες με στόχο διπλό: αφενός να παρουσιάσει μια συνολική άποψη για τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώθηκε η Νεοελληνική Λογοτεχνία και αφετέρου να μελετήσει τα στάδια που αυτή διέτρεξε και τα πρόσωπα που τη σφράγισαν και την ανέδειξαν με το έργο τους.

Η Ιστορία της Λογοτεχνίας αναφέρεται στα λογοτεχνικά έργα (γραπτά και προφορικά) που έχουν λογοτεχνική αξία και είναι γραμμένα σε γλώσσα νεοελληνική. Αντικείμενό της είναι επομένως τα λογοτεχνικά έργα, τα οποία παρακολουθεί στην ιστορική τους εξέλιξη αποκομίζοντας πολύτιμη γνώση. Εξετάζει επίσης τα λογοτεχνικά ρεύματα και τους δημιουργούς ολοκληρώνοντας παράλληλα και το έργο της κριτικής της λογοτεχνίας, καθώς οργανώνει τις διάφορες κριτικές αποτιμήσεις και διαμορφώνει έναν κανόνα που στηρίζεται στην απόσταση του χρόνου προφυλάσσοντας από υποκειμενικές εκτιμήσεις.

Το πρώτο θέμα που αντιμετωπίζουν οι ιστορικοί της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας είναι το πότε ακριβώς τοποθετείται η αρχή της. Στο βιβλίο αυτό η εξιστόρηση των γεγονότων αρχίζει από το 10ο αιώνα, με πρώτο το έπος του *Διγενή Ακρίτα*, το πρώτο λογοτεχνικό (γραπτό) κείμενο, όπου χρησιμοποιείται η νεοελληνική γλώσσα. Την εποχή αυτή πλάι στη λόγια Βυζαντινή Γραμματεία εμφανίζεται μια λογοτεχνία λαϊκή με ιδιαίτερα γνωρίσματα τόσο στο περιεχόμενο, όσο και στο εκφραστικό όργανο που χρησιμοποιεί, τη νεοελληνική γλώσσα. Τα πρώτα μνημεία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας προβάλλουν έναν καινούριο κόσμο που συνθέτει το παλιό με το νέο, την κλασική κληρονομιά με τα ανατολικά αλλά και με τα δυτικά στοιχεία που διασταυρώνονται συνθέτοντας το στίγμα της πορείας του ελληνισμού μέσα στο χρόνο. Τα στοιχεία αυτά φανερώνονται σε όλες τις εκδηλώσεις της ζωής που εκφράζεται μέσα από τη λογοτεχνική δημιουργία.

Τα έργα της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, η οποία εξελίσσεται παράλληλα με τη γενικότερη καλλιέργεια και την παιδεία, αφήνοντας πίσω τους προηγούμενους σταθμούς (τη βυζαντινή και τη μεταβυζαντινή περίοδο), χαρακτηρίζει ο δυναμισμός που ενισχύεται από τη μακραιώνη

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

παράδοση και από την αναζήτηση του καινούριου, η ζωτικότητα και η δημιουργική πνοή. Τα χαρακτηρίζει επίσης η δύναμη για ανανέωση και η αφομοιωτική ικανότητα που βοηθά τους νεοέλληνες λογοτέχνες να αφομοιώνουν στην ιδιοσυγκρασία τους όσα προσλαμβάνουν.

Όλοι σχεδόν οι έγκυροι ιστορικοί της λογοτεχνίας μας συμφωνούν στη διαίρεση της Ιστορίας της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας σε περιόδους που συμπίπτουν με εκείνες της πολιτικής μας ιστορίας:

1. Η Βυζαντινή κληρονομιά (Υστεροβυζαντινή περίοδος), που αρχίζει περίπου από το 1000 και τερματίζεται με την Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Σταυροφόρους (1204)
2. Η περίοδος της Φραγκοκρατίας (1204-1453)
3. Η Προεπαναστατική περίοδος (1453-1821): α) Από την Άλωση της Πόλης μέχρι την κατάληψη της Κρήτης από τους Τούρκους (1453-1669), β) Από την πτώση της Κρήτης μέχρι την Επανάσταση (1669-1821)
4. Η Νεοελληνική Λογοτεχνία μετά τον Αγώνα και μέχρι τη γενιά του 1880 (1821-1880)
5. Η νεότερη περίοδος της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας (1880-1930)
6. Η Γενιά του Τριάντα
7. Η μεταπολεμική περίοδος: α) Από το 1945 μέχρι το 1967, β) Από το 1967 μέχρι σήμερα.

Το βιβλίο αυτό ακολουθεί τη συγκεκριμένη διαίρεση και χωρίζεται σε οκτώ ενότητες, καθεμιά από τις οποίες πραγματεύεται την αντίστοιχη λογοτεχνική παραγωγή. Σε αυτές προστίθεται η ενότητα που αφορά στο δημοτικό τραγούδι, το οποίο διατηρήθηκε για αιώνες από την προφορική παράδοση και αποτέλεσε την πιο έγκυρη έκφραση της ψυχής του λαού μας, της ψυχοσύνθεσής του αλλά και των ιστορικών του περιπετειών.

Κάθε ενότητα χωρίζεται σε κεφάλαια, όπου παρουσιάζονται οι σχολές, τα ρεύματα και οι δημιουργοί. Στην αρχή κάθε ενότητας προτάσσεται συνθετική παρουσίαση του ιστορικού πλαισίου της περιόδου μαζί με μια σύντομη περιγραφή των συνθηκών μέσα στις οποίες αναπτύχθηκε η λογοτεχνική παραγωγή. Στο τέλος κάθε ενότητας υπάρχουν ασκήσεις και θέματα για συζήτηση που ελπίζουμε ότι θα δημιουργήσουν κίνητρα στους μαθητές για μια ευρύτερη γνωριμία με τα λογοτεχνικά κείμενα, ώστε να αποκτήσουν μια κατά το δυνατόν ολοκληρωμένη εικόνα της λογοτεχνικής μας παράδοσης.

Οι συγγραφείς

ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΡΩΤΗ

Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ (Υστεροβυζαντινή περίοδος) (1000-1204)

Το έπος *Βασίλειος Διγενής Ακρίτας* αποτελεί το πρώτο γραπτό κείμενο της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Το επικό αυτό ποίημα απορρέει από τα ακριτικά δημοτικά τραγούδια του ίδιου επικού κύκλου. Ακολουθούν τα Προδρομικά ποιήματα και ο *Σπανέας*.

1. Στην Ευρώπη οι πέντε αιώνες του Μεσαίωνα πριν από την εμφάνιση των μεγάλων Ευρωπαϊκών Κρατών ήταν πλούσιοι σε πολιτικές αναστατώσεις. Οι λαοί ανακάλυπταν ξανά τα ηρωικά έπη, που εξυμνούσαν τα κατορθώματα των εθνικών ηρώων τους, και τα οποία, πριν αποτυπωθούν γραπτώς, περνούσαν από μια φάση προφορικής προφορικότητας. Τέτοια έπη είναι στη Γαλλία *Το τραγούδι του Ρολάνδου* (*La chanson de Roland*), στη Γερμανία *Το Τραγούδι των Νιμπελούγκεν* (*Nibelungenlied*), όπου επικρατούν στοιχεία της λαϊκής παράδοσης, και στην Ισπανία *Το Άσμα του Σιντ* (*Poema ή Cantar de mio Cid*, περ. 1140), το πρώτο μνημείο της ισπανικής λογοτεχνίας που δίνει πληροφορίες για τις σχέσεις ανάμεσα σε μουσουλμάνους και χριστιανούς στο τέλος του 11ου αιώνα.

**Η Ευρώπη
ανακαλύπτει
τα ηρωικά
έπη**

2. Τα ακριτικά τραγούδια αποτελούν μια κατηγορία δημοτικών αφηγηματικών τραγουδιών που εξυμνούν τους αγώνες των ακριτών. Οι ακρίτες ήταν οι συνοριακοί φρουροί της αυτοκρατορίας που ζούσαν στα «στρατιωτόπια» (στρατιωτικές περιοχές που τους δόθηκαν για καλλιέργεια). Η ζωή τους ήταν οργανωμένη με τρόπο στρατιωτικό. Ο μεγάλος μας λαογράφος Νικόλαος Πολίτης έχει υπολογίσει ότι τα τραγούδια του ακριτικού κύκλου φτάνουν τα 1.350, νεότεροι όμως μελετητές αυξάνουν τον αριθμό τους σε 1.700.

**Τα ακριτικά
δημοτικά
τραγούδια
(ακριτικός
κύκλος)**

Οι περισσότεροι πιστεύουν ότι τα τραγούδια του ακριτικού κύκλου υπήρχαν πριν από το έπος *Βασίλειος Διγενής Ακρίτας* και ότι αποτέλεσαν την πιο σημαντική πηγή του. Άλλοι πάλι υποστηρίζουν ότι το έπος με τη διάδοσή του πήρε γέννηση έναν ιδιαίτερο κύκλο τραγουδιών που

Μικρογραφία από τη χρονογραφία του Ιω. Σκυλίτζη με παράσταση σκηνής από τους αγώνες των Βυζαντινών (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους)

εμφανίζονται κυρίως στην Κύπρο και την Κρήτη, όπου υπάρχουν πολλές παραδόσεις για το Διγενή. Στα δημοτικά ακριτικά τραγούδια δεν πρωταγωνιστεί πάντα ο Διγενής αλλά και άλλοι ήρωες ακρίτες, όπως ο Ανδρόνικος, ο Κωνσταντής, ο Αλέξης, ο Δούκας, ο Θεοφύλακτος, ο Πορφύριος. Πολλά επεισόδια από τη ζωή του Διγενή δεν περιλαμβάνονται στο έπος, όπως το πάλεμα του Διγενή με το Χάρο που το βρίσκουμε σε πολλά δημοτικά ακριτικά τραγούδια (ο Νικόλαος Πολίτης έχει συλλέξει 72 παραλλαγές για το θάνατο του Διγενή).

Το έπος Βασίλειος Διγενής Ακρίτας

3. Ένα ηρωικό έπος ανάλογο με τα ηρωικά έπη της ίδιας εποχής στην Ανατολή και τη Δύση είναι το έπος *Βασίλειος Διγενής Ακρίτας* που έχει ιστορικό χαρακτήρα, αφού αναφέρεται σε μια συγκεκριμένη ιστορική εποχή και ο ήρωας παίρνει το όνομά του από το θεσμό των Ακριτών του Βυζαντίου.

Η υπόθεση του έπους *Βασίλειος Διγενής Ακρίτας*: Ένας σαρακηνός εμίρης (ο αμράς της Συρίας Μουσούρ) απαγάγει την Ειρήνη, κόρη του Βυζαντινού στρατηγού Ανδρονίκου Δούκα, και καταδιώκεται από τους πέντε αδελφούς της. Μετά από μονομαχία με το νεότερο αδελφό, στην οποία ηττήθηκε, ο αμράς προσπλυτίζεται στο χριστιανισμό και παντρεύεται την κόρη. Από το γάμο τους γεννιέται ο Διγενής («Διγενής», από δύο γένη, το αραβικό και το ελληνικό), ο ήρωας του έπους. Στα υπόλοιπα βιβλία εξιστορούνται τα καταπληκτικά κατορθώματα του Διγενή, ο οποίος από τα πρώτα χρόνια της ζωής του δείχνει υπερφυσική δύναμη. Παντρεύεται την κόρη του Δούκα Ευδοκία και φεύγει μαζί της «εις τας άκρας» (τα σύνορα), όπου γίνεται «ακρίτης». Σκοτώνει το δράκο που επιβουλεύεται την Ευδοκία, νικάει τριακόσιους απελάτες που προσπαθούν να την απαγάγουν, νικάει την ως τότε ανίκητη αμαζόνα Μαξιμώ και πεθαίνει στο πολυτελέστατο παλάτι που είχε χτίσει στον Ευφράτη σε ηλικία τριάντα τριών ετών.

Το κείμενο του ηρωικού αυτού έπους έγινε γνωστό το 1875. Τη χρονιά εκείνη δύο βυζαντινολόγοι, ο Κωνσταντίνος Σάθας και ο Émile Legrand, δημοσίευσαν το χειρόγραφο που βρέθηκε στην Τραπεζούντα και αποτέλεσε μια πρώτη παραλλαγή του έπους. Σήμερα είναι γνωστές έξι παραλλαγές: της Τραπεζούντος, της Άνδρου (δύο, η μία σε πεζό λόγο), της Γκρόττα-Φερράτα, του ελληνικού δηλαδή μοναστηριού της Ιταλίας (Κρυπτοφέρης), του Εσκοριάλ της Μαδρίτης και της Οξφόρδης της Αγγλίας. Ποιτικότερη θεωρείται η παραλλαγή του Εσκοριάλ, που έγινε στην Κρήτη από έναν αρκετά προσεκτικό αντιγραφέα, γιατί ακολουθεί περισσότερο την παράδοση των δημοτικών τραγουδιών. Τα χειρόγραφα των παραλλαγών ανήκουν στο 14ο, 16ο και 17ο αιώνα, το αρχικό όμως ποίημα, από το οποίο προέρχονται και οι παραλλαγές, έχει χαθεί.

Ο ποιητής του έπους, που παραμένει άγνωστος, φαίνεται ότι για να συνθέσει το έργο του επηρεάστηκε από ένα πλήθος δημοτικά ακριτικά τραγούδια που είχαν διαδοθεί προφορικά. Το έργο έχει ποιητικές αρετές και αποδίδει το ηρωικό πνεύμα της εποχής και του περιβάλλοντος που το δημιούργησε. Κύρια γνωρίσματά του είναι ότι εξυμνεί τον ιπποτισμό των ηρώων, το σεβασμό προς τη γυναίκα, την οικογενειακή αγάπη και την ευσέβεια. Η γλώσσα του ποιήματος είναι ανάμεικτη με λαϊκά και λόγια στοιχεία, το ύφος δεν είναι ομοιόμορφο και ο στίχος είναι ανομοιοκατάληκτος δεκαπεντασύλλαβος.

Δεν πρέπει να ξεχνούμε πως ο άγνωστος ποιητής που ζούσε μακριά από το λόγο περιβάλλον της βασιλεύουσας, κοντά στους ακρίτες και στην πολεμική ζωή τους, στον Πόντο ή στην Καππαδοκία, είναι ο πρώτος που χρησιμοποίησε τη λαϊκή γλώσσα για μια δημιουργία ποιητική. Του χρωστούμε το πρώτο κείμενο στη λαϊκή (δηλ. τη νεοελληνική) γλώσσα.

Λίνος Πολίτης, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*

Ο κύκλος των ακριτικών τραγουδιών έχει ιστορική προέλευση. Πολλοί ερευνητές συσχετίζουν το Διγενή και τους άλλους ήρωες των ακριτικών τραγουδιών με ιστορικά πρόσωπα και γεγονότα. Η λαϊκή φαντασία όμως ανύψωσε το Διγενή σε εθνικό ήρωα. Ο Διγενής, νέος όπως ο Αχιλλέας, ρωμαλέος όπως ο Ηρακλής και ένδοξος όπως ο Αλέξανδρος, έγινε θρύλος και ξεπέρασε το συγκεκριμένο χώρο και το χρόνο. Ο Κωστής Παλαμάς και άλλοι ποιητές μας είδαν στο Διγενή το σύμβολο του ακατάβλητου Ελληνισμού που καμιά δύναμη δεν μπορεί να αφανίσει.

4. Ενώ στα σύνορα της αυτοκρατορίας διαδίδονταν τα τραγούδια του ακριτικού κύκλου, στην αυλή των Κομνηνών, στη Βασιλεύουσα, από όπου πήγαζε η επίσημη παιδεία, γράφονταν ποιήματα που έδιναν με χιούμορ

Τα Προδρομικά ποιήματα

και σατιρική διάθεση την εικόνα της κοινωνίας της εποχής. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν τέσσερα στιχουργήματα που κυκλοφορούσαν με το όνομα του Πτωχοπρόδρομου. Η έρευνα δεν έχει καταλήξει σε οριστικά συμπεράσματα για το αν ο ποιητής τους είναι ο Βυζαντινός λόγιος Θεόδωρος Πρόδρομος (12ος αι.). Τα *Πτωχοπροδρομικά ποιήματα* έχουν ικετευτικό χαρακτήρα. Με τους θρήνους και τις ικεσίες του ο ποιητής προσπαθεί να προκαλέσει τον οίκτο του αυτοκράτορα Ιωάννη Κομνηνού ή να ζητήσει την προστασία του αυτοκράτορα Μανουήλ. Από το περιεχόμενο αυτών των ποιημάτων έμεινε παροιμιώδης η έκφραση «πτωχοπροδρομισμός», που σημαίνει τη στερημένη ζωή του λογίου, ο οποίος είναι αναγκασμένος να εκλιπαρεί τους ισχυρούς για να εξασφαλίσει τα μέσα για τη ζωή. Ο ποιητής τους γράφοντας σε λαϊκή γλώσσα καταγγέλλει στο πρώτο ποίημα την κακιά και γκρινιάρη γυναίκα του, στο δεύτερο τη φτώχεια του (περιγράφει τα βάσανα του οικογενειάρχη που έχει να θρέψει δεκατρία στόματα), στο τρίτο ποίημα τα βάσανα που περνούν οι άνθρωποι των γραμμάτων και στο τέταρτο σατιρίζει τους μοναχούς του μοναστηριού όπου εμόναζε. Ο άτυχος Πτωχοπρόδρομος, που θα προτιμούσε να γινόταν φούρναρης ή τσαγκάρης, καταριέται το χρόνο που έχασε για να μάθει γράμματα:

Ανάθεμα τα γράμματα, Χριστέ, και οπού τα θέλει!

Η γλώσσα των ποιημάτων αυτών είναι λαϊκότερη από τη γλώσσα του έπους *Βασίλειος Διγενής Ακρίτας* και το μέτρο τους είναι ο ανομοιοκατάληκτος δεκαπεντασύλλαβος. Ο αφηγητής τους διακρίνεται για τη φαντασία και την περιγραφική του ικανότητα. Τα ποιήματα παρουσιάζουν μεγάλο λαογραφικό ενδιαφέρον και είναι χρησιμότερα για τις πληροφορίες που δίνουν σχετικά με το μεσαιωνικό ελληνικό κόσμο. Ένας από τους εκπροσώπους του ελληνικού Διαφωτισμού, ο Αδαμάντιος Κοραής (βλ. παρακάτω), εκτίμησε την γλωσσική αξία τους και γι' αυτό τύπωσε δύο από τα ποιήματα αυτά στα «*Ατακτά*» του (μια συλλογή εργασιών πάνω στη νεοελληνική γλώσσα).

Ο Σπανέας 5. Με τα προδρομικά ποιήματα συνδέεται άμεσα το παραινετικό ποίημα του 12ου αιώνα γνωστό ως *Ο Σπανέας*. Το ποίημα αυτό γράφτηκε κατά το πρότυπο του αρχαίου ποιητή Θεόγνη και το περιεχόμενό του θυμίζει τον *Προς Δημόνικο* λόγο του αρχαίου Αθηναίου ρήτορα Ισοκράτη. Σε αυτό ένας γεροντότερος αυλικός διδάσκει κάποιον νεότερο πρίγκιπα τους κανόνες συμπεριφοράς που πρέπει να ακολουθεί στη ζωή του. Συγγραφέας του έργου ίσως είναι ο Αλέξιος, γιος του αυτοκράτορα Ιωάννη Κομνηνού που πέθανε το 1142 πριν από τον πατέρα του, ενώ ο νέος πρίγκιπας στον οποίο απευθύνεται είναι ίσως ο γιος της αδελφής του. Το ποίημα, γραμμένο στη λαϊκή γλώσσα της εποχής, έχει περισσότερο γλωσσική αξία και έγινε αγαπητό ανάγνωσμα των λαϊκών στρωμάτων. Γι' αυτό και σώθηκε σε διάφορες παραλλαγές, όπου κάθε συγγραφέας προσέθετε διάφορες επιπλέον συμβουλές.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

- ✓ Η πρώτη περίοδος της νεοελληνικής λογοτεχνίας χαρακτηρίζεται από την ανακάλυψη των ηρωικών επών που εξυμνούσαν τα κατορθώματα των ηρώων των λαών. Η Ευρώπη ήδη έχει περάσει σε μια «ηρωική εποχή».
- ✓ Στην Ελλάδα το πρώτο ηρωικό τραγούδι ήταν το έπος *Βασίλειος Διγενής Ακρίτας*, που είχε τις πηγές του στα τραγούδια του ακριτικού κύκλου, ιστορικής προέλευσης.
- ✓ Πληροφορίες για το μεσαιωνικό ελληνικό κόσμο παίρνουμε από τα *Πτωχοπροδρομικά ποιήματα*, τα οποία έχουν μεγάλο λαογραφικό ενδιαφέρον. Με αυτά συνδέεται άμεσα και το παραινετικό ποίημα *Ο Σπινέας*.

Ασκήσεις – Θέματα για συζήτηση

1. Να συγκρίνετε το παρακάτω απόσπασμα από το *Έπος του Διγενή* με το δημοτικό τραγούδι που ακολουθεί και αναφέρεται στο θάνατο του Διγενή και να σημειώσετε τις παρατηρήσεις σας.

«(...) Ο θάνατος τον πολεμά εις το παλάτι μέσα.
Ακρίτας τον εγνώρισε και ξεφωνεί και λέγει:
«Ω, πάντερπνε, Βασίλειε, ο θάνατός σου ήλθεν
και το λοιπόν από του νυν όπλα ουδόλως έχεις.
Ανδρεία που σου άπειρος, ανείκαστος η τόλμη,
Που δυναστεία η πολλή, που του η πλούτου δόξα;
Άρτι ουδείς εις θάνατον δύναται βοηθήσαι,
Αι χείρες γαρ ελύθησαν, τα άθλα ου ποιούσαι,
Οι πόδες εδεσμεύθησαν οι τας οδούς κρατούντες
Ολίγον δε και η ψυχή του σώματος εκφεύγει
Και τάφος σε τον δυνατόν μέσα να κλείσει θέλει».

«Ο Διγενής ψυχομαχεί κι η γη τότε τρομάσσει
κι η πλάκα τον ανατριχιά πως θάτονε σκεπάσει.
Κι εκείδα που ψυχομαχεί λόγια αντρειωμένα λέει
-νάχεν η γης πατήματα κι ο ουρανός κερκέλια
να πάθουν τα πατήματα, νάπιανα τα κερκέλια
ν' ανέβαινα στον ουρανό, να διπλωθώ, να κάτω,
να δώκω σείσμα τ' ουρανού, να βγάλει μαύρα νέφη
να κάμω χιόνι στα βουνά και τα νερά τσι κάμπους».

2. Ο ιστορικός της λογοτεχνίας μας Λίνος Πολίτης εκτιμά ότι τα προδρομικά ποιήματα μοιάζουν σε πολλά με τα ποιήματα του Γάλλου ποιητή Φρανσουά Βιγιόν (François Villon, 1431 - μετά το 1463), όπου με διάθεση περιγραφική και τόνο σκωπτικό ανατρέχει σε θέματα όπως η τύχη, η μωρία, η ματαιότητα, το κακό και ο θάνατος. Στο απόσπασμα που δίδεται από το ποίημα *Διαθήκη* του Βιγιόν, να αναζητήσετε ομοιότητες ή αναλογίες με τα προδρομικά ποιήματα που περιέχονται στο βιβλίο *ΚΝΛ* της Γ' Γυμνασίου.

«Το ξέρω: πλούσιους και φτωχούς,
σοφούς, μωρούς, ιερείς, λαό,
κουθαρντάδες και φειδωλούς,
μεγάλους αλλά και μικρούς,
κυράδες μ' όμορφο λαιμό,
όποιο κι αν έχουσε συνάφι,
με τζοβαέρικα σωρό,
όλους τους παίρνει ο Χάρος στράφι».

(Η μετάφραση από το έργο *Ευρωπαϊκά Γράμματα* – Ιστορία της Ευρωπαϊκής Λογοτεχνίας, εκδ. Σοκόλη, Αθήνα 1999, τόμος Α', σελ. 365)

Βιβλιογραφία

1. Αλεξίου, Στ. (1985). *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης (Κατά το χειρόγραφο του Εσκοριάλ) και το άσμα του Αρμούρη*. Κριτική έκδοση, Εισαγωγή, Σημειώσεις, Γλωσσάριο Στ. Αλεξίου. Αθήνα: Ερμής [Φιλολογική Βιβλιοθήκη, 5].
2. Αλεξίου, Στ. (1990). *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης και τα άσματα του Αρμούρη και του Υιού του Ανδρόνικου*. Χρηστική έκδοση με Εισαγωγή. Αθήνα: Ερμής.
3. Καλαματιανός, Γ.Ν. (x.x.). *Σύντομη Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. Ι΄ έκδοση. Αθήνα: Εστία, 22-25.
4. Πολίτης, Λ. (1978). *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 25-46.
5. Χαραλαμπίδης, Χρ. (1992). *Νεοελληνικός λόγος, Μελέτες για την γλώσσα, τη λογοτεχνία και το ύφος*. Αθήνα: Νεφέλη.
6. Vitti, M. (2003). *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. Μετάφραση Μ. Ζορμπά, θεώρηση του συγγραφέα, απόδοση Ε. Ι. Μοσχονά. Αναθεωρημένη έκδοση. Αθήνα: Οδυσσεύς, 11-47.
7. Για τον François Villon (απ' όπου και το απόσπασμα του ποιήματος) βλ. Benoit-Dusauso, A. & Fontaine, G. (επιμ.) (1999). *Ευρωπαϊκά Γράμματα: Ιστορία της Ευρωπαϊκής Λογοτεχνίας*. Μετάφραση Α. Ζήρας κ.ά. Αθήνα, Σοκόλης, τόμ. Α΄, 364-365.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΔΕΥΤΕΡΗ

Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΦΡΑΓΚΟΚΡΑΤΙΑΣ (1204-1453)

Την εποχή αυτή έρχονται σε επαφή ο δυτικός με το βυζαντινό πολιτισμό. Στο πλαίσιο αυτό γράφονται το *Χρονικόν του Μορέως*, έμμετρα μυθιστορήματα και *Διηγήσεις* για ζώα και πουλιά. Τα κείμενα αυτά γράφονται στη δημώδη γλώσσα, έχουν λαϊκό χαρακτήρα και συνδυάζουν το ακριτικό με το ιπποτικό πνεύμα.

1. Η περίοδος της Φραγκοκρατίας αρχίζει με την Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους (1204) και τελειώνει με την Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους (1453). Την περίοδο αυτή οι Φράγκοι κατακτητές συγκρούστηκαν με τον ντόπιο πληθυσμό. Παράλληλα, όμως, από τη συνάντηση δύο πολιτισμών που είχαν πίσω τους μια μεγάλη και διαφορετική παράδοση σημειώθηκαν πολιτιστικές ανταλλαγές.

Οι ιστορικοί της λογοτεχνίας μας επισημαίνουν τη μεγάλη σημασία της περιόδου αυτής για τη λογοτεχνική μας παραγωγή και για τη συνέχιση της βυζαντινής παράδοσης μέσα από την επικοινωνία με τη Δύση. Ο Λίνος Πολίτης γράφει: «Η περίοδος αυτή έχει ιδιαίτερη σημασία για τη λογοτεχνική παραγωγή, γιατί η επιμειξία των δύο πολιτισμών, του βυζαντινού και του δυτικού, στάθηκε ιδιαίτερα γόνιμη και αποδοτική». Ο Mario Vitti σημειώνει ότι η κατάρρευση της αυτοκρατορίας, που είχε καταφέρει να επιζήσει και να διαφυλάξει τον πολιτισμό, σε μια εποχή που ολόκληρη η Ευρώπη υπέκυπτε στην κάθοδο των βαρβάρων, είχε και θετικό αποτέλεσμα. Οι κοινωνικές και πολιτικές ανακατατάξεις που ακολούθησαν επέτρεψαν στους λογίους να αποκτήσουν στενότερες επαφές με τη δυτική παραγωγή «δημιουργώντας για τη Ρωμιούσνη τις προϋποθέσεις που της επέτρεψαν να δει πιο σοβαρά πέρα από τα σύνορά της και να αρχίσει μια διαδικασία εξομίωσης με τα επιτεύγματα που ενοποιούν τον ευρωπαϊκό πολιτισμό στο σύνολό του».

Τα λογοτεχνικά έργα της εποχής έχουν χαρακτήρα λαϊκό και συνδυάζουν το ακριτικό με το ιπποτικό πνεύμα. Τα σημαντικότερα από αυτά είναι το *Χρονικόν του Μορέως*, τα *έμμετρα μυθιστορήματα* και οι διάφορες *Διηγήσεις*. Με τα έργα αυτά προετοιμάζεται η ακμή της Κρητικής Λογοτεχνίας (1600-1669).

**Συνάντηση
βυζαντινού
και δυτικού
πολιτισμού**

Το Χρονικόν του Μορέως

2. Το *Χρονικόν του Μορέως* είναι μια έμμετρη χρονογραφία, που εξιστορεί κυρίως την κατάκτηση της Πελοποννήσου (του Μορέως) από τους Φράγκους και την κατοχή της από τους διάφορους πρίγκιπες. Το μεγαλύτερο μέρος του έργου καταλαμβάνει η αφήγηση των γεγονότων στα χρόνια της διακυβέρνησης του Γουλιέλμου Β΄ Βιλλαρδουίνου (1246-1278), τον οποίο ο συγγραφέας θαυμάζει και παρουσιάζει ως πρότυπο ιπποτικής αρετής. Τα γεγονότα εξιστορούνται με πλήθος λεπτομέρειες και αναφέρονται στην περίοδο 1204-1292.

Οι ιστορικοί της λογοτεχνίας μας συμφωνούν στο ότι το έργο αυτό δεν χαρακτηρίζεται από λογοτεχνικές ή ποιητικές αρετές, αλλά το θέμα του, η περιγραφή δηλαδή της φραγκικής ιπποτικής ζωής των χρόνων εκείνων στα ελληνικά εδάφη, παρουσιάζει ενδιαφέρον, γιατί «αποτελεί μνημείο των πολιτισμικών ανταλλαγών ανάμεσα στους Έλληνες και τους δυτικούς, οι οποίες προέκυψαν από τις σταυροφορίες».

Το *Χρονικόν του Μορέως*, που, όπως θα δούμε, ενέπνευσε το ιστορικό μυθιστόρημα του Α.Ρ. Ραγκαβή *Ο αυθέντης του Μορέως* (1850), ανήκει στην ιστορία της Νέας Ελληνικής λογοτεχνίας, αφού γράφτηκε στα ελληνικά, αλλά δεν εκφράζει τίποτε από το πνεύμα του νέου ελληνισμού, όπως εκφράστηκε για πρώτη φορά στο έπος του *Διγενή Ακρίτα*. Γραμμένο σε γλώσσα με πολλά φραγκικά δάνεια, έχει άτεχνο στίχο. Ο στιχουργός του παραμένει άγνωστος, είναι όμως βέβαιο ότι είχε πατέρα Φράγκο και μητέρα Ελληνίδα. Γνωρίζει καλά τον τόπο, είναι μορφωμένος, αλλά εχθρικός απέναντι στους ορθοδόξους. Το αρχικό έργο χάθηκε, σώθηκαν όμως τέσσερις παραλλαγές του.

Έμμετρα μυθιστορήματα σε δημώδη γλώσσα

3. Ανάμεσα στο 13ο και 15ο αιώνα εμφανίζεται μια σειρά έμμετρων μυθιστορημάτων, που έχουν για πρότυπά τους τα φραγκικά ιπποτικά έργα, αλλά και τα παλαιότερα βυζαντινά ή ακόμα και τα αλεξανδρινά έμμετρα μυθιστορήματα. Στις έμμετρες αυτές περιπετειώδεις ιστορίες συγχωνεύονται ανατολικά και χριστιανικά στοιχεία με υπεροχή του ελληνικού στοιχείου. Η έρευνα έχει εξακριβώσει επιδράσεις από το *Χίλιες και μία νύχτες* ή από νεοελληνικά παραμύθια. Πάντως τα γλωσσικά φραγκικά δάνεια στα έμμετρα μυθιστορήματα είναι πολύ λιγότερα από εκείνα που υπάρχουν στο *Χρονικόν του Μορέως*.

Η συλλογή παραμυθιών που έγινε γνωστή ως Χίλιες και μία νύχτες είναι ινδικής και περσικής προέλευσης και οι ιστορίες που περιέχει ανάγονται στο 10ο αιώνα. Δεν πρέπει να εννοήσουμε κυριολεκτικά τον αριθμό 1.001. «Χίλιες» στα αραβικά σημαίνει αναρίθμητες. Στη συλλογή αυτή ανήκει η γνωστή ιστορία του Σεβάχ του Θαλασσινού.

Μπρούνο Μπέτελχαϊμ, *Η γοητεία των παραμυθιών*

Τα μυθιστορήματα αυτά («μυθιστορίες») μοιάζουν με παραμύθια διασκευασμένα σε στίχους. Η υπόθεσή τους είναι αισθηματική, αναφέρονται συνήθως σε δύο ερωτευμένους νέους, που την ένωσή τους εμποδίζουν κίνδυνοι και απρόοπτες περιπέτειες. Στο τέλος όμως οι δύο νέοι ενώνονται και γίνονται ευτυχισμένοι, όπως συμβαίνει στα παραμύθια.

Τα έμμετρα μυθιστορήματα θεωρήθηκαν πρόγονοι των σημερινών μυθιστορημάτων. Το γεγονός δεν ήταν τυχαίο. Μέχρι τότε η λογοτεχνία γραφόταν σε αρχαία ελληνική γλώσσα και βρισκόταν στα χέρια των λογίων της Κωνσταντινούπολης. Δεν υπήρχε επίσης καλλιεργημένη αστική τάξη, ώστε να εκτιμήσει το μυθιστόρημα που είναι προϊόν ευρείας κατανάλωσης και προορίζεται για ατομική ανάγνωση. Η κατάκτηση όμως της Βυζαντινής αυτοκρατορίας από τους Φράγκους και η ίδρυση στην Ελλάδα ενετικών αποικιών οδήγησε στη δημιουργία μιας λογοτεχνίας «ελληνικής ως προς τη γλώσσα αλλά γαλλοελληνικής ή ιταλοελληνικής ως προς την έμπνευση», όπως υποστηρίζει στο βιβλίο του *Ιστορία του Ελληνικού μυθιστορήματος* ο Γάλλος νεοελληνιστής Henri Tonniet.

Από την εποχή αυτή έχουν σωθεί πέντε ιπποτικά μυθιστορήματα. Το μεγαλύτερο σε έκταση και πιο διαδεδομένο είναι το *Λίβιστρος και Ροδάμνη*, που η διήγησή του ταιριάζει σε παραμύθι χωρίς να γίνεται ποτέ ανιαρή. Μικρότερο σε έκταση και με όχι τόσο φανερά την φράγκικη επίδραση είναι το *Κατά Καλλίμαχον και Χρυσορρόνην*, ενώ πιο σύγχρονο ακόμα είναι το *Βέλθανδρος και Χρυσάντζα* που θεωρείται το παλαιότερο.

Η υπόθεση του ιπποτικού μυθιστορήματος *Βέλθανδρος και Χρυσάντζα*: Ο Βέλθανδρος, γιος του βασιλιά των Ρωμαίων, φτάνει στην αυλή του βασιλιά της Αντιόχειας και αναγνωρίζει τη βασιλοπούλα Χρυσάντζα. Ήταν η ίδια που με την εντολή του Έρωτα βράβευσε ως την πιο όμορφη από σαράντα όμορφες στο Ερωτόκαστρο, όπου είχε μπει προηγουμένως. Οι δύο νέοι φλογίζονται από έρωτα και έπειτα από κινδύνους και βάσανα ενώνονται και ευτυχούν. Ο Βέλθανδρος διαδέχεται στο θρόνο τον πατέρα του.

Το έργο έχει πολύ περισσότερα ελληνικά και ανατολικά στοιχεία και πολύ λιγότερα φραγκικά, ενώ το υπερφυσικό στοιχείο του παραμυθιού υπάρχει σε μικρότερη έκταση.

Τα δύο άλλα από τα ιπποτικά μυθιστορήματα είναι διασκευές από πολύ διαδεδομένα δυτικά πρότυπα. Το *Ιμπέριος και Μαργαρώνα* σε γλώσσα λαϊκότερη, που διαβάστηκε πολύ την περίοδο της Τουρκοκρατίας, έχει για πρότυπο μια διασκευή από το *Χίλιες και μία νύχτες*, έργο γνωστό στην Προβηγκία και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Η αθηναϊκή μάστιγα παράδοση, που την αναφέρει και ο ποιητής του 19ου αιώνα Καισάριος Δαπόντες, έλεγε ότι η Μαργαρώνα έχτισε το μοναστήρι του Δαφ-

νιού. Τέλος το *Φλόριος και Πλατζιαφλόρα* αποτελεί και αυτό διασκευή γαλλικού μυθιστορήματος και ήρθε στην Ελλάδα μέσω μιας ιταλικής μετάφρασης.

Μεταξύ αυτών των έργων, τα πιο ενδιαφέροντα για την ιστορία του ελληνικού μυθιστορήματος είναι σίγουρα εκείνα που ο συγγραφέας τους δανείστηκε από τη Δύση μόνο ένα σύνολο ιδεών και ένα σχέδιο, ενώ κατάφερε να γράψει ένα πολύ πειστικό μυθιστόρημα ελληνικής ιπποσύνης.

Henri Tonnet, *Ιστορία του ελληνικού μυθιστορήματος*

**Ποιήματα
από τον
κόσμο
των φυτών
και των ζώων**

4. Από τους μύθους του Αισώπου ως το Γάλλο μυθοποιό Λα Φονταίν (Jean de La Fontaine, 1621-1695) οι διηγήσεις για ζώα στάθηκαν πολύ αγαπητές. Στο Μεσαίωνα πολλά διδακτικά και σατιρικά στιχουργήματα είχαν ως θέμα τους ιστορίες ζώων. Στα ζώα αποδίδονται ανθρώπινα προτερήματα και ελαττώματα. Τα έργα αυτά, γραμμένα στη λαϊκή γλώσσα σε ανομοιοκατάληκτο δεκαπεντασύλλαβο, έχουν μόνο γλωσσική αξία.

Τα πιο σημαντικά από αυτά είναι:

1. Ο *Φυσιολόγος* (12ος αι.) που περιγράφει γνωρίσματα των φυτών, των πολύτιμων λίθων και των ζώων με τρόπο αλληγορικό, παραπέμποντας σε θρησκευτικές δοξασίες και εκθειάζοντας χριστιανικές αρετές.

Η λατινική μετάφραση του Φυσιολόγου κυκλοφόρησε ευρύτατα στην Ευρώπη. Στο κεφάλαιο μάλιστα που αναφέρεται στον πελεκάνο, διαβάζουμε ότι τα μικρά επαναστατούν εναντίον του πατέρα πελεκάνου, ο οποίος τελικά τα σκοτώνει. Τότε ο πελεκάνος ξεσκίζει με το ράμφος το στήθος του, και το αίμα του πέφτοντας επάνω στα μικρά, τα φέρνει πίσω στη ζωή. Ο πελεκάνος συμβολίζει τον υιό της Αγίας Μαρίας, γράφει ο Φίλιππος ντε Ταόν (Philippe de Thaon, 12ος αι.), συγγραφέας του πρώτου ζωολογικού μυθιστορήματος στην Ευρώπη. «Είμαστε όλοι τα μικρά του, και με ανθρώπινη μορφή, σπκωθήκαμε και αναστηθήκαμε από το θάνατο χάρις στο τίμιο αίμα που έχυσε για μας ο Θεός, έτσι όπως έγινε και με τα μικρά πουλιά...»

(*Ευρωπαϊκά Γράμματα, Ιστορία της Ευρωπαϊκής Λογοτεχνίας*, εκδ. Σοκόλη, 1999, τόμ. Α', σελ. 138)

2. *Διήγησις παιδιόφραστος (ή πεζόφραστος) των τετραπόδων ζώων.* Εδώ ο βασιλιάς Λέων καλεί όλα τα ζώα σε σύναξη με σκοπό να του αναφέρουν τα προτερήματα και τα ελαττώματά τους. Στο τέλος ο Λέων διατάζει να λυθεί η φιλία και η συνέλευση καταλήγει σε ομηρική μάχη και αλληλοφάγωμα. Η διήγηση είναι «παιδιόφραστος» (=χάριν «παιδιάς», δηλαδή παιχνιδιού) ή «πεζόφραστος», δηλαδή σε πεζό λόγο.

3. Ο *Πουλολόγος* (650 στίχοι) είναι αντίστοιχο του προηγούμενου εφαρμοσμένο στα πουλιά.

Η υπόθεση του *Πουλολόγου*: Ο αετός κάλεσε τα άλλα πουλιά στο γάμο του. Εκεί όλα βρήκαν την ευκαιρία να εκθειάσουν τα προσόντα τους και να κατηγορήσει το ένα το άλλο, με αποτέλεσμα να καταλήξουν σε μεγάλη φιλονικία. Την τάξη αποκατέστησε ο αετός με τα συνετά λόγια του.

4. Το *Συναξάριον του τιμημένου γαδάρου* (15ος αι.), είναι μια αλληγορική σάτιρα σε γλώσσα δημοτική, την οποία διασκεύασε σε ρίμα στις αρχές του επόμενου αιώνα ένας άξιος Κρητικός ποιητής. Παρόμοια στικουργήματα με αλληγορικό χαρακτήρα και ιστορίες ζώων, στα οποία αποδίδονταν ανθρώπινες ιδιότητες, ήταν πολύ συνηθισμένα στην εποχή. Εδώ η λέξη «συναξάριον» παραπέμπει στο βίο ενός αγίου.

Ο μύθος των ζώων στην Ευρώπη συνδέεται στενά με ένα άλλο είδος της διδακτικής λογοτεχνίας, «τα ζωολογικά εγχειρίδια». Στην ελληνική γραμματεία τέτοια εγχειρίδια είναι ο *Φυσιολόγος* και ο *Πουλολόγος*.

Στην περίοδο αυτή ανήκουν και άλλα παρόμοια έργα, όπως ο *Πωρικόλογος*, με θέμα την περιγραφή των επικίνδυνων ιδιοτήτων του κρασιού, και ο *Ψαρολόγος* που είναι μια μίμηση του προηγούμενου. Σε όλα αυτά οι λεπτομέρειες της περιγραφής αποτελούν υπαινιγμούς για την πολιτική ζωή των Βυζαντινών και των Φράγκων αλλά και άλλων γειτονικών λαών.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

- ✓ Η περίοδος που ξεκινά με την Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως από τους Φράγκους (1204) και καταλήγει στην Άλωση της Πόλης από τους Τούρκους (1453) χαρακτηρίζεται από πολιτιστικές ανταλλαγές που στάθηκαν εξαιρετικά γόνιμες, καθώς συναντήθηκαν δύο πολιτισμοί που είχαν πίσω τους μια μεγάλη και διαφορετική παράδοση. Τα περισσότερα έργα της περιόδου είναι ποιητικά και γράφονται στη δημόδη γλώσσα.
- ✓ Στα σημαντικότερα έργα της περιόδου ανήκουν το *Χρονικόν του Μορέως* και τα βυζαντινά έμμετρα ιπποτικά μυθιστορήματα, που θεωρούνται προδρομικά του μυθιστορήματος στην Ελλάδα. Μεγάλη γλωσσική αξία έχουν και οι διηγήσεις για ζώα που έχουν διδακτικό και αλληγορικό χαρακτήρα και ήταν πολύ διαδεδομένες αυτή την εποχή.

Ασκήσεις – Θέματα για συζήτηση

1. Να αναζητήσετε τα φραγκικά δάνεια σε ένα συγκεκριμένο απόσπασμα από το *Χρονικόν του Μορέως*.
2. Πολλοί σύγχρονοι δημιουργοί κόμικς (Αρκάς κ.ά.) επιλέγουν πουλιά ή ζώα για να σατιρίσουν τα ελαττώματα των ανθρώπων. Να παρουσιάσετε τέτοια σκίτσα με τις λεζάντες τους στην τάξη σας.

Βιβλιογραφία

1. Beck, H.-G. (1988). *Ιστορία της βυζαντινής δημόσιας λογοτεχνίας*. Μετάφραση Ν. Eideneier. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
2. Δημαράς, Κ. Θ. (1975). *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. ΣΤ΄ έκδοση. Αθήνα: Ίκαρος, 65-85.
3. Καλαματιανός, Γ.Ν. (x.x.). *Σύντομη Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. Ι΄ έκδοση. Εστία, 23-27.
4. Πολίτης, Λ. (1978). *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 47-64.
5. Tonnet, H. (1999). *Ιστορία του ελληνικού μυθιστορήματος*. Μετάφραση Μ. Καραμάνου. Αθήνα: Πατάκης.
6. Τσαβαρή, Ι. (1987). *Ο πολυλόγος*. Κριτική έκδοση με εισαγωγή, σχόλια και λεξιλόγιο. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης. Ειδικότερα το κεφάλαιο «Η ελληνική παράδοση», Β΄, Γραμματολογικά προβλήματα, 113-117.
7. Vitti, M. (2003). *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. Μετάφραση Μ. Ζορμπά, θεώρηση του συγγραφέα, απόδοση Ε. Ι. Μοσχονά. Αναθεωρημένη έκδοση. Αθήνα: Οδυσσέας, 47-69.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΡΙΤΗ

Η ΠΡΟΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (1453-1821)

Στην Κρήτη, μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης (1453) και μέχρι την κατάληψη του νησιού από τους Τούρκους (1669), παρουσιάζεται μεγάλη πνευματική ανάπτυξη με άνθηση της λογοτεχνίας και κυρίως του Θεάτρου. Οι δημιουργοί επηρεάζονται από την ευρωπαϊκή Αναγέννηση. Αριστούργημα της Κρητικής Αναγέννησης είναι ο *Ερωτόκριτος* του Βιτσέντζου Κορνάρου. Άλλο σημαντικό έργο είναι η *Ερωφίλη* του Γεωργίου Χορτάτζη.

α) Από την Άλωση της Πόλης μέχρι την κατάληψη της Κρήτης από τους Τούρκους (1453-1669)

1. Το 1453 οι Τούρκοι κατακτούν την Κωνσταντινούπολη. Η Άλωση της Πόλης θεωρήθηκε εθνική συμφορά και στάθηκε τρομερό χτύπημα για ολόκληρη την Ευρώπη. Μετά την Άλωση ένα μεγάλο κύμα Ελλήνων λογίων μετακινήθηκε προς τη Δύση. Οι Έλληνες λόγιοι του Βυζαντίου μετέφεραν εκεί τα χειρόγραφα των αρχαίων και βυζαντινών συγγραφέων και τη γνώση της κλασικής παιδείας συμβάλλοντας στην Αναγέννηση.

Η υποδούλωση και η φυγή των Ελλήνων λογίων οδήγησε σε πνευματική οπισθοδρόμηση. Στις περιοχές όμως που έμειναν για αρκετό χρονικό διάστημα έξω από την τουρκική κυριαρχία, στην Κρήτη, τη Ρόδο, την Κύπρο και στα Επτάνησα, αναπτύχθηκε μεγάλη εμπορική δραστηριότητα. Το γεγονός αυτό και ο πλούτος που συγκεντρώθηκε στα νησιά επέτρεψαν να δημιουργηθεί μια μορφωμένη αριστοκρατία η οποία ενδιαφέρθηκε για την ανάπτυξη των γραμμάτων και των τεχνών. Η επαφή με τη Δύση και περισσότερο με την Ιταλία είχε ως αποτέλεσμα να μεταδοθεί στον ελλαδικό χώρο το πνεύμα της Αναγέννησης που έφερε στη λογοτεχνία νέα στοιχεία. Τη συνέχεια της γραπτής λογοτεχνικής παράδοσης εξασφάλισε η διάδοση των κειμένων χάρη στην εφεύρεση της τυπογραφίας. Τυπογραφεία ιδρύθηκαν στη Βενετία και αργότερα σε άλλες ελληνικές παροικίες των ευρωπαϊκών πόλεων.

Πολιτικό -
κοινωνικό -
πολιτισμικό
πλαίσιο

**Η ευρωπαϊκή
λογοτεχνία
στο τέλος
του 16ου
αιώνα**

2. Όπως στην ελληνική λογοτεχνία, έτσι και στην ευρωπαϊκή παρατηρήθηκε μεγάλη ανάπτυξη της ποίησης, που συνήθως αρχίζει με ένα επικό κύκλο και καταλήγει σε κορυφαίες δημιουργίες, όπως αυτές του Τορκουάτο Τάσσο (Torquato Tasso, 1544-1595), συγγραφέα της *Απελευθερωμένης Ιερουσαλήμ* (*Gerusalemme Liberata*, βλ. παρακάτω), του Μολιέρου (Molière, 1622-1673) που έγραψε τον *Ταρτούφο* (*Tartuffe*) και το *Δον Ζουάν* (*Don Juan*), του Μίλτονα (John Milton, 1608-1674), συγγραφέα του επικού ποιήματος *Ο απολεσθείς παράδεισος* (*Paradise lost*, 1667) και του Ιωάννη Ρακίνα (Jean Racine, 1639-1699), που έδωσε αξεπέραστα δραματικά έργα, όπως η *Φαίδρα* (*Phèdre*, 1677) και ο *Βρεταννικός* (*Britannicus*, 1669).

Στο τέλος του 16ου αιώνα οι λόγιοι στην Ευρώπη χρησιμοποιούν τις εθνικές τους γλώσσες και όχι πια τα λατινικά. Μεγάλες μορφές της λογοτεχνίας χαράζουν νέους δρόμους. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν ο Πορτογάλος Λουίς ντε Καμόενς –Luis (Vaz) de Camoens, 1524-1580– με το έπος του *Λουσιάδες* (*Os Lusíadas*, 1572). Στο έπος αυτό εξυμνείται η εθνική υπερηφάνεια των Πορτογάλων και η μεγάλη τους συμβολή στις ανακαλύψεις άγνωστων για τους Ευρωπαίους χωρών. Το έπος έχει κεντρικό θέμα το θαλασσινό ταξίδι και παρουσιάζει αναλογίες με την Οδύσσεια.

Στη Γαλλία ένας διανοούμενος της εποχής, ο Μισέλ ντε Μονταίν (Michel Eyquem de Montaigne, 1533-1592), συγγράφει τα περίφημα *Δοκίμια* (*Essais*). Με αυτά μελετά τον άνθρωπο και τη δράση του, αναζητεί την αλήθεια και βασίζεται στη γνώση και το κριτικό πνεύμα. Η απέραντη γνώση του Μονταίν δεν πηγάζει από καμιά διδαχή, αλλά βασίζεται εξ ολοκλήρου στην προσωπική εμπειρία. Τα *Δοκίμια* εκδίδονται σε αλληπάλληλες εκδόσεις και μεταφράζονται συνεχώς. Ο όρος *δοκίμιο* θα χαρακτηρίσει πολλά επόμενα ευρωπαϊκά έργα. Αργότερα ο Φράνσις Μπέικον (Francis Bacon, 1561-1625), Άγγλος φιλόσοφος, θεμελιωτής του εμπειρισμού, θα ονομάσει «δοκίμια» (*essays*) και τα δικά του σύντομα πεζά κείμενα.

Μαζί με τον Μονταίν, ένας από τους αποκαλούμενους «πατέρες της πολιτισμικής παράδοσης της Ευρώπης» είναι ο Ισπανός Μιγκέλ δε Θερβάντες Σααβέδρα (Miguel de Cervantes Saavedra, 1547-1616), συγγραφέας του μυθιστορήματος *Δον Κιχώτης* (*El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha: Ο πολυμήχανος ινδάλγος Δον Κιχότε δε λα Μάντσα*, 1605). Το έργο αυτό του Θερβάντες, το οποίο υπήρξε το πιο μεταφρασμένο βιβλίο σε ολόκληρο τον κόσμο, παρωδεί με φαντασία και χιούμορ τα ιπποτικά μυθιστορήματα που ασκούσαν στους αναγνώστες τους τόση γοητεία.

Ο Θερβάντες πέθανε στις 25 Απριλίου 1616, την ίδια μέρα που πέθανε και ο παγκόσμιος φήμης Άγγλος θεατρικός συγγραφέας, δραματογράφος και ηθοποιός Ουίλλιαμ Σαίξπηρ (William Shakespeare, 1564-1616). Τα έργα του Σαίξπηρ κατέκτησαν μοναδική θέση στην παγκόσμια λογοτεχνία, καθώς, με την ανεξάντλητη ποικιλία χαρακτήρων που παρουσιάζει

ζουν, ανήκουν σε όλες τις εποχές και ανάγονται στην αιωνιότητα. Μερικά έργα του ενδεικτικά: *Ρωμαίος και Ιουλιέττα* (*Romeo and Juliet*), *Όνειρο θερινής νύχτας* (*A Midsummer Night's dream*), *Άμλετ* (*Hamlet*), *Βασιλιάς Ληρ* (*King Lear*), *Οθέλλος* (*Othello*), *Μάκβεθ* (*Macbeth*) κ.ά.

3. Η Κρήτη έμεινε κάτω από την κυριαρχία των Βενετών από το 1211 ως το 1669, όταν και αυτή υποδουλώθηκε στους Τούρκους. Στη διάρκεια της βενετοκρατίας το νησί γνώρισε οικονομική και εμπορική ανάπτυξη και παρουσίασε τα περισσότερα δείγματα λογοτεχνικής ακμής. Τους δύο πρώτους αιώνες ο ντόπιος πληθυσμός έτρεφε εχθρικά αισθήματα προς τους Βενετούς κατακτητές. Βαθμιαία όμως η επικοινωνία Βενετών και ΕΛ-

Η Κρητική Αναγέννηση

Δομίνικος Θεοτοκόπουλος (1541-1614), «Η ταφή του Χριστού» (Εθνική Πινακοθήκη)

λίνων έγινε στενότερη. Την περίοδο αυτή πολλά χειρόγραφα αρχαίων Ελλήνων και Βυζαντινών συγγραφέων αντιγράφονταν στο νησί που γρήγορα εξελίχτηκε σε πολιτισμικό κέντρο. Οι μορφωμένοι μιλούσαν και τις δύο γλώσσες, ενώ ανάμεσα στους ευγενείς Βενετούς, πολλοί ήταν εκείνοι που δε θυμούνταν πια την ευγενική τους καταγωγή και δε διατηρούσαν παρά το επώνυμό τους και τα λίγα φέουδα που τους απέμειναν. Η άνθηση της λογοτεχνίας στην Κρήτη και η θαυμαστή κορύφωση στην οποία έφτασε οφείλεται στην επιρροή της Ευρωπαϊκής Αναγέννησης, η οποία συνετέλεσε στη δημιουργία της «Κρητικής Αναγέννησης». Ο Λίνος Πολίτης ονομάζει την περίοδο αυτή «χρυσή περίοδο στην ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας».

Η άνθηση αυτή δεν παρατηρήθηκε μόνο στα γράμματα αλλά και στην τέχνη. Έτσι, στην αρχιτεκτονική, τη μουσική και τη ζωγραφική η βυζαντινή παράδοση δέχτηκε στοιχεία της Ιταλικής Αναγέννησης. Ο μεγάλος ζωγράφος Δομήνικος Θεοτοκόπουλος (1540-1614) μαθήτευσε στην Κρήτη και το 1567 έφυγε για τη Βενετία και μετά για το Τολέδο της Ισπανίας, όπου έγινε διάσημος ως el Greco.

**Η ανάπτυξη.
Η λογοτεχνική
παραγωγή.
Ο Απόκοπος
του Μπεργαδή**

4. Από τα λογοτεχνικά έργα της εποχής ξεχωρίζει ο *Απόκοπος* του Μπεργαδή, ποίημα που γνώρισε μεγάλη εκδοτική επιτυχία και ήταν το πρώτο ελληνικό έργο που τυπώθηκε στη Βενετία (1519). Ο τίτλος του *Απόκοπος* (= αποκαμωμένος) οφείλεται στον πρώτο του στίχο («Μιαν από κόπου νύσταξα» = κάποτε από κούραση νύσταξα) και το θέμα του είναι μια ονειρική κατάβαση του ποιητή-αφηγητή στον κάτω κόσμο, όπου ακούει δύο νέους να του μιλούν από μέρους των νεκρών. Αντί όμως για σκοτάδι ο αφηγητής μιλά με παραστατικές περιγραφές για το φως και την άνοιξη. Για τον ποιητή δεν υπάρχουν πληροφορίες, μόνο το επίθετό του μας είναι γνωστό. Το ποίημα αγαπήθηκε πολύ και μερικοί στίχοι του τραγουδιούνταν στην Κρήτη ως μοιρολόγια.

Είκοσι χρόνια μετά τον *Απόκοπο* (1539) τυπώθηκε στη Βενετία ένα άλλο έργο που είχε και αυτό μεγάλη διάδοση. Πρόκειται για το *Γαδάρου, Λύκου και αλουπούς διήγησις χαρίεις* (= ωραία), ή, όπως την έλεγε ο λαός, «Η Φυλλάδα του Γαϊδάρου». Το έργο ανάγεται στο πολύ αγαπητό είδος των διηγήσεων για τα ζώα και είχε πρότυπο του, όπως είδαμε, το *Συναξάριον του τιμημένου γαδάρου*. Ο ποιητής διασκεύασε το πρότυπό του σε ομοιοκατάληκτους στίχους που ήταν η μόδα της εποχής.

Τα έργα αυτά ανήκουν στο πρώτο μισό του 16ου αιώνα. Στο δεύτερο μισό στην Κρήτη κορυφώνεται η λογοτεχνική ακμή που θα διαρκέσει ως το 1669, χρονιά που το νησί θα περάσει στην τουρκική κατάκτηση.

**Κυπριακά
ερωτικά
ποιήματα**

5. Την ίδια εποχή έχουμε μια σειρά από λυρικά ερωτικά ποιήματα προερχόμενα από την Κύπρο. Τα ερωτικά ποιήματα της Κύπρου, γράφει ο Λίνος Πολίτης, γραμμένα στο τοπικό ιδίωμα του νησιού και όχι στον καθιερωμένο λαϊκό δεκαπεντασύλλαβο, «είναι ένα από τα πιο υψηλά δείγ-

ματα όπου έφτασε η λογοτεχνία της Αναγέννησης στην Ελλάδα, στην πιο καθαρή της μορφή. Με την πτώση της Κύπρου στους Τούρκους (1571) έμεινε δυστυχώς χωρίς συνέχεια».

6. α) Ερωτόκριτος: είναι μεγάλο αφηγηματικό ποίημα, ένα έμμετρο μυθιστόρημα που έχει πλοκή παραμυθιού. Το έργο αποτελείται από 10.052

Τα πιο σημαντικά έργα της Κρητικής Λογοτεχνίας. Ο Ερωτόκριτος

Η υπόθεση του Ερωτόκριτου: Βρισκόμαστε στην προχριστιανική Αθήνα, κάστρο της εποχής όμοιο με τα ιπποτικά που δέσποζαν στη Δύση. Εκεί ζει ο βασιλιάς Ηράκλης και η γυναίκα του που, αφού έμειναν πολλά χρόνια χωρίς παιδιά, φέρνουν στον κόσμο μια κόρη, την Αρετούσα, την οποία ερωτεύεται ο Ερωτόκριτος (το όνομά του το βρίσκουμε και ως Ρωτόκριτος ή Ρώκριτος), γιος του συμβούλου του βασιλιά Πεζόστρατου. Ο νέος ομολογεί την αγάπη του στο φίλο και σύμβουλό του Πολύδωρο. Έπειτα μεταμφιεσμένος τραγουδάει καντάδες κάτω από τα παράθυρα της Αρετούσας. Ο βασιλιάς το μαθαίνει και βάζει τέλος στις νυχτερινές αυτές συναντήσεις. Η Αρετούσα ερωτευμένη με τον άγνωστο τραγουδιστή ομολογεί τα αισθήματά της στη νένα της, τη Φροσύνη. Ο Ερωτόκριτος κάνει με το φίλο του Πολύδωρο ένα ταξίδι στον Έγριπο (παραφθορά του Εύριπος, δηλαδή στην Εύβοια) για να διασκεδάσει τη θλίψη του. Στη διάρκεια της απουσίας του η Αρετούσα ανακαλύπτει το πορτρέτο της στο δωμάτιο του Ερωτόκριτου και του στέλνει μήλα για δώρο και για να του εκδηλώσει την αγάπη της.

Στη συνέχεια ο βασιλιάς οργανώνει έναν αγώνα για να διασκεδάσει την κόρη του. Ο αφηγητής περιγράφει λεπτομερώς τις μονομαχίες, ιδιαίτερα εκείνη του Κρητικού με τον Καραμανίτη (που συμβολίζει τη σύγκρουση των Κρητών με τους Τούρκους). Ο Ερωτόκριτος νικά στον αγώνα και παίρνει το στεφάνι από το χέρι της Αρετούσας. Παίρνει τότε το θάρρος κι εκμυστηρεύεται το αίσθημά του στον πατέρα του πείθοντάς τον να ζητήσει το χέρι της κόρης από το βασιλιά.

Ο Πεζόστρατος ζητεί από το βασιλιά το χέρι της Αρετούσας για το γιο του, όμως ο Ηράκλης εξοργισμένος από την αλαζονεία ενός κοινού θνητού διώχνει τον Πεζόστρατο, εξορίζει το γιο του και φυλακίζει την Αρετούσα που δε δέχεται να παντρευτεί κανένα από τα αρχοντόπουλα. Τρία χρόνια μένει φυλακισμένη, γιατί αποκρούει την πρόταση γάμου του βασιλόπουλου του Βυζαντίου, που της επαναλαμβάνει κάθε μέρα ο πατέρας της. Αχώριστοι φίλοι των δύο νέων είναι ο Πολύδωρος και η Φροσύνη που παίζουν σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη της υπόθεσης.

Αργότερα κηρύσσεται πόλεμος εναντίον του βασιλιά των Βλάχων, στον οποίο έρχεται και πολεμά με γενναιότητα ο Ερωτόκριτος μεταμφιεσμένος σε μαύρο με τη βοήθεια ενός μαγικού υγρού. Στη μάχη σώζει το βασιλιά και δέχεται να μονομαχήσει με τον Άριστο, ανεψιό του βασιλιά των Βλάχων, τον οποίο και σκοτώνει. Ο Ερωτόκριτος ζητεί για αμοιβή του να παντρευτεί την Αρετούσα, που δεν τον αναγνωρίζει στην αρχή, γι' αυτό αρνείται. Στο τέλος όμως γίνεται η αναγνώριση χάρη στο μαγικό υγρό που του ξαναδίνει τη μορφή του και οι νέοι παντρεύονται και ζουν ευτυχισμένοι.

ομοιοκατάληκτους δεκαπεντασύλλαβους στίχους και διαιρείται σε πέντε μέρη.

Το έργο σώζεται σε ένα μόνο χειρόγραφο που μετά το 1669 μεταφέρθηκε από Κρητικούς στα Επτάνησα. Η υπόθεση και τα πρόσωπα του έργου είναι φανταστικά και μόνο σε μερικά επεισόδια συναντούμε ιστορικούς υπαινιγμούς, όπως στη μονομαχία του Κρητικού με τον Καραμανίτη. Στον *Ερωτόκριτο* εξυμνούνται οι ιπποτικές αρετές, η παλικαριά, ο έρωτας, η φιλία, η ιπποτική γενναιοφροσύνη και η σταθερότητα. Πάνω από όλα όμως διακρίνονται τα στοιχεία της ελληνικής λαϊκής παράδοσης που εκφράζονται μέσα από το συνδυασμό στοιχείων της αρχαίας μυθολογίας με άλλα που ανήκουν στη λαϊκή νοοτροπία της εποχής. Μερικοί στίχοι του *Ερωτόκριτου* θυμίζουν στίχους δημοτικών τραγουδιών.

Ποιητής του *Ερωτόκριτου* είναι ο Βιτσέντζος Κορνάρος που γεννήθηκε στη Σητεία της Κρήτης, όπως ο ίδιος αυτοσυστήνεται στον επίλογο του έργου του και είναι γόνος μεγάλης βενετοκρητικής οικογένειας. Οι μελετητές συμφωνούν στο ότι ο Κορνάρος δανείστηκε την υπόθεση από ένα μεσαιωνικό γαλλικό μυθιστόρημα του 1847, το *Paris et Vienne* του Πιερ ντε λα Συπέντ (Pierre de la Cypède), που το γνώρισε προφανώς από κάποια ιταλική μετάφραση. Αν και το πρότυπο είναι ξένο, ο *Ερωτόκριτος* είναι έργο καθαρά ελληνικό. Η δράση του εκτυλίσσεται στην ειδωλολατρική Αθήνα και το λαϊκό στοιχείο είναι διάχυτο και στη στιχουργική και στη θεματική. «Καταλαβαίνουμε εδώ την περηφάνια ενός δημιουργού με ελληνική παιδεία, που έμαθε από τους ανθρώπους της ιταλικής Αναγέννησης να θαυμάζει τους αρχαίους», γράφει ο Γάλλος νεοελληνιστής Τοννέ (Henri Tonnet).

Η αξία του *Ερωτόκριτου*

Η λογοτεχνική αξία του έργου είναι μεγάλη. Ο Αδαμάντιος Κοραής ονόμασε τον ποιητή του *Ερωτόκριτου* «Όμηρο της δημώδους ποιήσεως», ενώ από τη μελέτη του επηρεάστηκε ο εθνικός μας ποιητής Διονύσιος Σολωμός. Ο Γιώργος Σεφέρης στο γνωστό του δοκίμιο για τον *Ερωτόκριτο* σημειώνει τις αρετές του έργου: «έλλειψη ρητορείας, περιγραφή της λεπτομέρειας, κυριαρχία στη γλώσσα και τον ρυθμό της». Ο *Ερωτόκριτος* είναι ποίημα «γοπτευτικό». Ακόμα και οι επαναλήψεις συντελούν στη γοπτεία που ασκεί. Το ποίημα έγινε δημοφιλές ανάγνωσμα των λαϊκών τάξεων και κέρδισε την προσοχή και το θαυμασμό των μελετητών.

Η κρητική αναγέννηση, προτού καταποντιστεί, έδωσε δυο καρπούς που θα ήταν αρκετοί για να τιμήσουν τόπους πολύ μεγαλύτερους από αυτό το νησί. Μια έντονη προσωπικότητα, τον Θεοτοκόπουλο. Κι αυτή τη δεκαπεντασύλλαβη φράση, που ήταν ικανή να εκφραστεί με τέτοια ακρίβεια:

*Γονέοι που μ' εσπείρετε, κι από τα κόκκαλά σας
επύρα κι απ' το αίμα σας κι από την αναπνιά σας (Δ 309-10)*

Γιώργος Σεφέρης, Δοκιμές, Α', σελ. 299

Πολλοί στίχοι του έμειναν στη μνήμη και δίστιχά του πήραν τον χαρακτήρα λαϊκών παροιμιών. Στις λαϊκές γιορτές των Επτανήσων, της Πελοποννήσου, της Ηπείρου και της Θεσσαλίας γίνονταν δραματικές παραστάσεις επεισοδίων του. Σημαντική επίδραση άσκησε ο *Ερωτόκριτος* σε ολόκληρη τη μεταγενέστερη λογοτεχνική παραγωγή.

β) *Η Βοσκοπούλα* ανήκει στην ποιμενική ποίηση και είναι ένα σύντομο αφηγηματικό ποίημα. Από τα παλαιότερα κρητικά έργα τυπώθηκε στη Βενετία στα 1627. Είναι γραμμένο στο ιδίωμα της δυτικής Κρήτης και μεταφράστηκε στα λατινικά. Ο συγγραφέας της είναι άγνωστος και η υπόθεση απλή:

Η Βοσκοπούλα

Υπόθεση της Βοσκοπούλας: Ένας νέος Κρητικός βοσκός συναντά στα λειβάδια μια όμορφη βοσκοπούλα και την ερωτεύεται. Περνούν μαζί ευτυχισμένες μέρες στη σπηλιά της, γιατί ο γέρος πατέρας της έλειπε. Ο βοσκός φεύγει αλλά υπόσχεται να επιστρέψει σε ένα μήνα και να τη ζητήσει από τον πατέρα της. Μια αρρώστια όμως τον κρατά στο κρεβάτι και γυρίζει ύστερα από δύο μήνες. Η βοσκοπούλα στο διάστημα αυτό αρρωσταίνει και πεθαίνει από τη λύπη της. Ο πατέρας υποδέχεται με θρήνους τον αγαπημένο της. Ο βοσκός αποφασίζει να ζήσει στην ερημιά με την ανάμνηση της βοσκοπούλας και με μόνη του συντροφιά ένα αρνί που εκείνη του είχε χαρίσει.

Το έργο τυπώθηκε πολλές φορές σε λαϊκές εκδόσεις, και αποσπάσματά του βρίσκουμε σε συλλογές δημοτικών τραγουδιών. Πολλοί ήταν οι θαυμαστές του, ανάμεσά τους και ο Διονύσιος Σολωμός, ο οποίος μας πληροφορεί ότι στην εποχή του δεν υπήρχε γυναίκα που να μην ήξερε τη *Βοσκοπούλα*.

γ) *Η Θυσία του Αβραάμ:* Πρόκειται για ένα θρησκευτικό δράμα, είδος πολύ δημοφιλές στην εποχή του, που οι πηγές του βρίσκονται στα βυζαντινά και τα ευρωπαϊκά «μυστήρια» του Μεσαίωνα. Τα «μυστήρια» (δραματικές αναπαραστάσεις) είναι ένα θεατρικό είδος που αναπτύχθηκε στο Μεσαίωνα και περιλαμβάνει δράματα θρησκευτικής φύσης που απορρέουν από τους θρύλους των αγίων, από την Παλαιά Διαθήκη και κυρίως από

Η Θυσία του Αβραάμ

Υπόθεση της Θυσίας του Αβραάμ: Ένας άγγελος εμφανίζεται στον Αβραάμ και του ανακοινώνει την επιθυμία του Θεού να θυσιάσει το μονάκριβο γιο του Ισαάκ. Η φοβερή αναγγελία συγκλονίζει τον Αβραάμ, όπως και τη Σάρρα και τον Ισαάκ που το πληροφορούνται αργότερα. Ο καθένας όμως αντιδρά με το δικό του τρόπο, ανάλογα με το χαρακτήρα του. Ο Αβραάμ δε διστάζει ούτε στιγμή να υπακούσει στο θέλημα του Θεού και να τελέσει τη θυσία. Την τελευταία όμως στιγμή ο Κύριος σώζει τον Ισαάκ έχοντας ήδη δοκιμάσει την πίστη του πατέρα του.

«Η Θυσία του Αβραάμ» («Κειμήλια προσφύγων από τη Μικρά Ασία»), 19ος αιώνας
(Βυζαντινό Μουσείο Αθηνών)

την Καινή Διαθήκη. Υπόθεση του έργου είναι το γνωστό επεισόδιο της Παλαιάς Διαθήκης, όπως αναφέρεται στο 24ο κεφάλαιο της *Γενέσεως*.

Το έργο παραδόθηκε ανώνυμο. Πολλοί μελετητές όμως δέχονται ότι ποιητής της *Θυσίας* είναι ο Κορνάρος. Το άμεσο πρότυπό του είναι το δράμα *Lo Isach* του Λουίτζι Γκρότο (Luigi Grotto), έργο ιταλικό.

Ο ποιητής ενδιαφέρεται λιγότερο για την εξωτερική δράση και περισσότερο για την εσωτερική εξέλιξη των προσώπων. Με ιδιαίτερη ευαισθησία ψυχογραφεί τη Σάρρα, τη μάνα που αγωνίζεται να γλιτώσει το γιο της χωρίς όμως να εναντιώνεται στο θέλημα του Θεού.

Το ποιητικό κατόρθωμα του Κρητικού ποιητή είναι ότι κατάφερε να συνθέσει ένα έργο ανώτερο από τα ευρωπαϊκά πρότυπά του. Η δέση και η λύση του μύθου, οι περιπέτειες, η σκηνική οικονομία, οι ζωντανοί χαρακτήρες, ο λυρισμός και η λιτότητα του ύφους θυμίζουν κλασική τραγωδία. Το έργο είναι γραμμένο στη λαϊκή κρητική γλώσσα εμπλουτισμένη με λαϊκές παροιμίες, δίστιχα, ευχές, γνώμες και μοιρολόγια.

Η *Θυσία του Αβραάμ* έγινε λαϊκό ανάγνωσμα στην Κρήτη και στα Επτάνησα. Πολλοί στίχοι του έργου έγιναν λαϊκά μοιρολόγια και μαντινάδες.

δ) Στο κρητικό θέατρο ανήκουν εννέα έργα όλα θεατρικά (εκτός από την πρώιμη *Βοσκοπούλα* και τον *Ερωτόκριτο*). Από αυτά τρία γράφτηκαν από τον ποιητή Γεώργιο Χορτάτζη, η *Ερωφίλη* (τραγωδία), ο *Κατζούρμπος* (κωμωδία) και η *Πανώρια* (ποιμενικό δράμα).

Στις **τραγωδίες** εκτός από την *Ερωφίλη* ανήκουν επίσης: 1) Ο *Βασιλεύς Ροδολίνος*, που γράφτηκε από τον ποιητή Ιωάννη Ανδρέα Τρωίλο από το Ρέθυμνο και τυπώθηκε επίσης στη Βενετία το 1647 και 2) ο *Ζήνων*, που δεν είναι σίγουρο πως είναι κρητικό έργο, μια και ο ποιητής του είναι άγνωστος, ενώ έχει αποδειχτεί πως γράφτηκε και παραστάθηκε στη Ζάκυνθο στα 1682-1683.

Στις **κωμωδίες** ανήκουν: 1) ο *Κατζούρμπος*, που είναι το ωριμότερο έργο του Χορτάτζη, ο οποίος όταν βρισκόταν στη Βενετία γνώρισε ανάλογες ιταλικές κωμωδίες, 2) ο *Στάθης*, έργο του οποίου ο ποιητής είναι άγνωστος και 3) ο *Φορτουνάτος* του Κρητικού ποιητή Μάρκου-Αντώνιου Φόσκολου.

Την **ποιμενική ποίηση** εκπροσωπεί εκτός από τη *Βοσκοπούλα*, η *Πανώρια*, γνωστή και ως *Γύπαρης*, που πρωτοτυπώθηκε στη Βενετία το 1583. Το θέμα του δράματος είναι ολόκληρο παρμένο από την αρχαία μυθολογία (από τις *Μεταμορφώσεις* του Οβιδίου).

ε) Η *Ερωφίλη* είναι πεντάπρακτη τραγωδία στον τύπο των αρχαίων τραγωδιών με επεισόδια και χορικά.

Η Ερωφίλη

Υπόθεση της Ερωφίλης: Ο γιος του βασιλιά της Τζέρτζας Πανάρετος έπειτα από το θάνατο του πατέρα του πέφτει στα χέρια του βασιλιά της Αιγύπτου Φιλόγονου, που τον μεγαλώνει μαζί με την κόρη του Ερωφίλη και τον περιβάλλει με πολλές τιμές για τη σύνεση και την ανδρεία του. Όταν μεγαλώνουν τα δυο παιδιά ερωτεύονται και παντρεύονται κρυφά. Ο Φιλόγονος πληροφορείται το μυστικό τους, εξαγριώνεται, σκοτώνει τον Πανάρετο και προσφέρει τα μέλη του κομματιασμένα στην Ερωφίλη, η οποία αυτοκτονεί από τη λύπη της. Ο χορός των κοριτσιών-ακολουθών της σκοτώνει τον πατέρα της και με τον τρόπο αυτό τιμωρείται ο Φιλόγονος, ο οποίος είχε δολοφονήσει τον αδελφό του και του είχε αρπάξει το θρόνο.

Η τραγωδία γράφτηκε με πρότυπο την ιταλική τραγωδία *Ορμπέκε* (*Orbecche*) του Τζιράλντι (G. Battista Giraldi). Όπως συμβαίνει στις ευρωπαϊκές τραγωδίες, ανάμεσα στις πέντε πράξεις παρεμβάλλονται τέσσερα «ιντερμέδια» (= μουσικοχορευτικά κομμάτια με διαφορετική υπόθεση) που αποτελούν ολόκληρο εμβόλιμο δράμα. Τα «ιντερμέδια» αυτά έχουν ως θέμα τους ένα επεισόδιο παρμένο από το έργο του Ιταλού ποιητή Τορκουάτο Τάσσο *Ελευθερωμένη Ιερουσαλήμ* (Torquato Tasso, *Gerusalemme Liberata*). Ποιητής της Ερωφίλης είναι ο Γεώργιος Χορτάτζης από το Ρέθυμνο, ο οποίος εκτός από το πηγαίο ταλέντο του διέθετε μεγάλη ελληνική και ιταλική παιδεία. Ο Κωστής Παλαμάς ονόμασε τον Χορτάτζη «πατέρα της νέας μας δραματικής τέχνης».

Η *Ερωφίλη* έγινε έργο πανελλήνιο και διαβάστηκε πολύ. Οι μελετητές βρίσκουν ότι το έργο έχει αναμφισβήτητες λογοτεχνικές και θεατρικές αρετές. Για πρώτη φορά εκδόθηκε το 1637 στη Βενετία μετά το θάνατο του ποιητή.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

- ✓ Η λογοτεχνία της Αναγέννησης στην Ελλάδα εμφανίζει ποιητική ανάπτυξη και εκπροσωπείται από τα έργα της κρητικής λογοτεχνίας, τα περισσότερα θεατρικά. Τα πρότυπά τους είναι ιταλικά κυρίως και είναι γραμμένα στην κρητική διάλεκτο.
- ✓ Ξεχωριστή θέση ανάμεσά τους κατέχει ο *Ερωτόκριτος*, το μεγάλο αφηγηματικό ποίημα του Βιτσέντζου Κορνάρου, που θεωρείται το αριστούργημα της κρητικής λογοτεχνίας και κορυφαίο έργο ολόκληρης της νεοελληνικής ποίησης.
- ✓ Με την πτώση όμως της Κρήτης στους Τούρκους (1669) διακόπτεται η λογοτεχνική παραγωγή και ακολουθεί ενάμιση αιώνας ποιητικής παρακμής.

Ασκήσεις – Θέματα για συζήτηση

1. Πώς περιγράφεται η φύση στα αποσπάσματα της *Βοσκοπούλας* και της *Ερωφίλης* που υπάρχουν στο βιβλίο σας;

2. Να διαβάσετε από την *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* του Λίνου Πολίτη (Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1978, σελ. 65-66) το κεφάλαιο με τίτλο «Κρητικό Θέατρο» (από την αρχή μέχρι «...Ο Γεώργιος Χορτάτζης, εισηγητής του Θεάτρου στην Κρήτη, είναι περίπου σύγχρονος με τον Σαίξπηρ»). Στη συνέχεια να εξετάσετε και να σχολιάσετε τις προϋποθέσεις που απαιτούνται προκειμένου να αναπτυχθεί το θέατρο.

β) Από την πτώση της Κρήτης μέχρι την Επανάσταση (1669-1821)

Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από την προσπάθεια των λογίων να αφυπνίσουν πνευματικά τους υπόδουλους Έλληνες. Αρκετοί χρησιμοποιούν στα κείμενά τους τη λαϊκή γλώσσα. Οι Νεοέλληνες διαφωτιστές (Ρήγας Βελεστινλής, Δημήτριος Καταρτζής, Αδαμάντιος Κοραΐς) επιδιώκουν να μεταφέρουν στον ελλαδικό χώρο τις ιδέες του Διαφωτισμού προετοιμάζοντας έτσι το έδαφος που θα βοηθήσει τους υπόδουλους να συνειδητοποιήσουν πως πρέπει να επαναστατήσουν.

Η πνευματική κίνηση μετά την κατάληψη της Κρήτης από τους Τούρκους

Η κατάληψη της Κρήτης από τους Τούρκους στα 1669, η οποία σήμανε το τέλος της κρητικής λογοτεχνίας, υπήρξε μια μεγάλη ιστορική στιγμή. Τα φραγκοκρατούμενα μέρη περιορίστηκαν μόνο στα Επτάνησα, όπου συνεχίστηκε η επαφή με την Ευρώπη και συγκεκριμένα με τη Βενετία, που έγινε το σημαντικότερο κέντρο του ελληνισμού της διασποράς. Αλλά και ο τύπος του Έλληνα της διασποράς είναι τώρα διαφορετικός από εκείνον του 15ου αιώνα: «στον 15ο αιώνα οι Έλληνες πήγαιναν στη Δύση για να διδάξουν, τώρα πηγαίνουν για να διδαχθούν», σημειώνει ο Λίνος Πολίτης.

Τα Πανεπιστήμια της Ιταλίας (κυρίως της Πάντοβας) εκπαιδεύουν πλήθος νέους όχι μόνο από τα βενετοκρατούμενα μέρη αλλά και από την υπόλοιπη Ελλάδα, οι οποίοι επιστρέφοντας στην πατρίδα μεταδίδουν όσα έμαθαν. Η πνευματική κίνηση εξαπλώνεται στον ελληνικό χώρο και έχει κέντρο την Κωνσταντινούπολη και τον κύκλο του Πατριαρχείου. Αργότερα θα μεταφερθεί στις παραδουνάβιες ηγεμονίες. Στα κρίσιμα αυτά χρόνια θα δημιουργηθούν οι κατάλληλες προϋποθέσεις που θα οδηγήσουν στην Επανάσταση του 1821.

Η συνέχεια της παράδοσης. Ο Κρητικός Πόλεμος: μια ποιητική χρονογραφία

1. Ο **Κρητικός Πόλεμος**: Μετά την άλωση της Κρήτης στα 1669, η παράδοση της κρητικής λογοτεχνίας ακολούθησε το φυσικό της δρόμο και μεταφυτεύτηκε στα Επτάνησα. Δε συνεχίστηκε όμως. Τα πρώτα χρόνια την κρατούσαν στα χέρια τους οι Κρητικοί πρόσφυγες, αργότερα πέρασε στους Επτανήσιους. Στα 1681 ο Ρεθυμνιώτης Μαρίνος Τζάνες Μπουνιαλής εκδίδει στη Βενετία ένα έμμετρο χρονικό για την πτώση της Κρήτης με τίτλο *Διήγησις διά στίχων του δεινού Κρητικού Πολέμου*. Το ποίημα είναι σημαντική ιστορική πηγή, γιατί περιγράφει χρονολογικά όλο τον πόλεμο Βενετών και Τούρκων για την κατάληψη της Κρήτης (1645-1669), από την απόβαση των Τούρκων στη δυτική Κρήτη και την άλωση των Χανίων (1645) και μετά του Ρεθύμνου ως την συνθηκολόγηση του Χάνδακα (1669). Πηγή του Τζάνε Μπουνιαλή είναι οι αναμνήσεις του και οι πληροφορίες που έφταναν στα Επτάνησα από το τελευταίο κύμα των προσφύγων στα 1669. Ο ποιητής περιγράφει τη νοσταλγία για τη χα-

μέννη αρχοντική ζωή, την τύχη των αμάχων και την εικόνα της φοβερής καταστροφής.

Το ποίημα αριθμεί πάνω από 11.000 στίχους. Στο τέλος προστίθεται ένα κεφάλαιο με τίτλο «Φιλονεικία του Χάνδακος και του Ρεθέμνου», όπου οι δύο πόλεις ερίζουν για το ποια από τις δύο είναι ανώτερη απαριθμώντας τους πιο αξιόλογους ανθρώπους που γέννησε η καθεμιά. Ο Τζάνες Μπουνιαλής δεν προσέχει ιδιαίτερα το ύφος του, το οποίο θυμίζει καθημερινή συνομιλία.

Ο *Κρητικός Πόλεμος* είναι μια ποιητική χρονογραφία και δείχνει πόσο φυσικό είναι να εκφράζεται το καθετί με την ποίηση. Η λογοτεχνία, είδος πρώτης ανάγκης, αποτελεί λειτουργία κοινωνική που εκφράζει ατομικά και συλλογικά βιώματα.

Τα *Άνθη ευλαβείας*:

Πρόκειται για ένα σχολικό λεύκωμα των σπουδαστών του ιεροδιδασκαλείου που ιδρύθηκε το 1665 στη Βενετία από τον Αντώνιο Φλαγγίνη. Τα *Άνθη ευλαβείας* εκδόθηκαν το 1708 και περιείχαν αρχαιογλωσσα και λατινικά επιγράμματα, ιταλικά σονέτα, κηρύγματα και στίχους στη δημοτική. Σύμφωνα με την τότε συνήθεια να ασκούνται οι τρόφιμοι των ευρωπαϊκών εκπαιδευτηρίων στη σύνθεση ποιημάτων με υπόθεση που τους δινόταν από το σχολείο, οι σπουδαστές της Φλαγγινιανής Σχολής (γνωστής ως Φλαγγινιανό Ελληνομυσείο), αποδεικνύουν, όπως γράφει ο Mario Vitti, «τι μπορούν να κατορθώσουν νέοι επίλεκτοι καλά εκπαιδευμένοι». Δυστυχώς η αξιόλογη αυτή προσπάθεια δεν είχε συνέχεια.

Τα *Άνθη Ευλαβείας*: ένα σχολικό λεύκωμα

2. Στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα του 16ου αιώνα η Εκκλησία αναλαμβάνει το ρόλο να διατηρήσει τον εθνισμό και την ορθοδοξία και να ενισχύσει το γένος με την παιδεία. Η περίοδος αυτή χαρακτηρίστη-

Ο θρησκευτικός ουμανισμός

κε **θρησκευτικός ουμανισμός**. Εξέχουσες μορφές της περιόδου αυτής ήταν:

Ο **Μάξιμος Μαργούνιος** (1549-1602) από την Κρήτη, επίσκοπος Κυθήρων, ο οποίος τόσο στο κήρυγμά του, όσο και στα έργα του χρησιμοποίησε την απλή, λαϊκή γλώσσα.

Ο **Μελέτιος Πηγάς** (1535-1602), από την Κρήτη, ο οποίος έγινε πατριάρχης Αλεξανδρείας και έγραψε τους εκκλησιαστικούς του λόγους σε ζωντανή δημοτική γλώσσα.

Ο **Κύριλλος Λούκαρις** (1572-1638), επίσης από την Κρήτη, που έγινε πατριάρχης Αλεξανδρείας και κατόπιν Κωνσταντινουπόλεως. Ο Λούκαρις ίδρυσε σχολεία και το πρώτο τυπογραφείο στην Κωνσταντινούπολη, το οποίο κατέστρεψαν οι Τούρκοι. Ανέλαβε επίσης την πρωτοβουλία να μεταφραστεί το Ευαγγέλιο στη δημοτική γλώσσα και θέλησε να κάνει την πατριαρχική Σχολή ανώτερο εκπαιδευτήριο. Στην πατριαρχική Σχολή ο Λούκαρις κάλεσε να διδάξει το φιλόσοφο **Θεόφιλο Κορυδαλλέα** (1560-1645), τον κυριότερο εκπρόσωπο στην Ελλάδα της σχολής της Πάντοβας, όπου είχε μορφωθεί και ο οποίος δίδασκε τα έργα του Αριστοτέλη. Η δράση όμως του προοδευτικού Λούκαρι ξεσήκωσε ζωηρές αντιδράσεις, με αποτέλεσμα να καθαιρεθεί πέντε φορές και τέλος να καταδικαστεί σε θάνατο και να εκτελεστεί από τους Τούρκους.

Η εκκλησιαστική ρητορική

3. Μετά το 1669 στις βενετοκρατούμενες περιοχές αναπτύσσεται η έντεχνη πεζογραφία που γράφεται στη λαϊκή γλώσσα και εκπροσωπείται κυρίως από έργα που ανήκουν στην εκκλησιαστική ρητορική. Οι εκκλησιαστικοί ρήτορες είναι συνήθως ανώτεροι κληρικοί και προτιμούν για τα κηρύγματά τους τη λαϊκή γλώσσα, ώστε να έχουν απήχηση στο λαό και να αφυπνίζουν την εθνική συνείδηση. Ο λαός ονόμασε τους εκκλησιαστικούς ρήτορες **διδασκάλους του γένους**. Σημαντικότεροι από αυτούς ήταν:

Ο **Φραγκίσκος Σκούφος** (1644-1697), επίσης από την Κρήτη, ο οποίος μετά την πτώση των Χανίων στους Τούρκους έφυγε για την Ιταλία και σπούδασε στο Κολέγιο της Ρώμης. Ο Σκούφος, που δίδαξε στη Φλαγγινιανή Σχολή, έγραψε το έργο *Τέχνη ρητορικής* (1681), ένα εγχειρίδιο με όλα τα ρητορικά σχήματα, που παρατίθενται ένα ένα με παραδείγματα παρμένα από δικούς του λόγους. Ο Σκούφος έμαθε την τέχνη της ρητορικής στην Ιταλία, όπου ήταν πολύ διαδεδομένη η εκκλησιαστική ρητορική. Τα κείμενά του έχουν ύφος περίτεχνο και διανθισμένο, όπως ακριβώς των Ιταλών δασκάλων του.

Τη γραμμή που χάραξε ο Σκούφος ακολούθησε και ο **Ηλίας Μηνιάτης** (1669-1714) από την Κεφαλλονιά, ιεροκήρυκας και αργότερα επίσκοπος Καλαβρύτων. Μαθητής και αυτός της Φλαγγινιανής Σχολής απέκτησε μεγάλη φήμη για τη θέρμη του χριστιανικού λόγου του που αντανakλούσε τη θερμότητα της θρησκευτικής πίστης του.

4. Στο Φανάρι, συνοικία της Κωνσταντινούπολης, εγκαταστάθηκε στα 1603 το Πατριαρχείο. Εκεί συγκεντρώθηκαν οι κληρικοί που υπηρετούσαν στο πατριαρχείο και οι κοσμικοί, στους οποίους αυτό απένειμε τίτλους και αξιώματα. Οι «Φαναριώτες», όπως ονομάστηκαν, γνώριζαν τις σημαντικότερες γλώσσες της εποχής και το οθωμανικό κράτος τους είχε διορίσει επίσημους διερμηνείς («δραγουμάνους»), πράγμα που ενίσχυε το κύρος τους. Στην εποχή τους θεωρούνταν ισότιμοι με υπουργούς. Οι Φαναριώτες έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην πνευματική αλλά και στην πολιτική ζωή.

Γενάρχης της μεγαλύτερης φαναριώτικης οικογένειας ήταν ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος από τη Χίο. Ο γιος του **Νικόλαος Μαυροκορδάτος** (1670-1730) ήταν ο συγγραφέας που αποπειράθηκε να γράψει για πρώτη φορά στην ελληνική γλώσσα ένα «μυθιστόρημα». Ο τίτλος του ήταν: *Φιλοθέου πάρεργα* (γράφηκε το 1718 αλλά τυπώθηκε το 1800). Στο έργο αυτό που ήταν γραμμένο σε αρχαιοελληνική γλώσσα καθρεφτίζεται πιστά το προοδευτικό ευρωπαϊκό πνεύμα της εποχής, το πνεύμα του Διαφωτισμού.

Η υπόθεση του μυθιστορήματος *Φιλοθέου πάρεργα*: Ο αφηγητής-Φιλόθεος κάνει περίπατο με φίλους του στην πλατεία του Ιπποδρόμου στην Κωνσταντινούπολη. Εκεί συναντούν αγνώστους ντυμένους Πέρσες, οι οποίοι μιλούν ιταλικά. Ένας από αυτούς, ο Κορνήλιος, τους προσκαλεί στο σπίτι του. Ακολουθεί μια περιγραφή (έκφρασις) του μαγευτικού κήπου. Τούρκοι χωροφύλακες όμως εισβάλλουν στον κήπο και συλλαμβάνουν τον Κορνήλιο. Ο αφηγητής και οι φίλοι του πηγαίνουν στο Γαλατά, στο σπίτι ενός Ιταλού, όπου ένας βαρκάρης τους διηγείται τη ζωή του. Η μικρή αυτή ιστορία που περιέχεται στη μεγάλη («εγκιβωτισμένη ιστορία») συνεχίζεται με άλλες παρόμοιου τύπου.

5. Με τον όρο **Διαφωτισμός** εννοούμε την πνευματική κίνηση που εκδηλώθηκε στην Ευρώπη το 17ο και 18ο αιώνα και πυροδότησε τις εξελίξεις στην τέχνη, τη φιλοσοφία και την πολιτική σκέψη. Οι διαφωτιστές πίστευαν στη δύναμη του «ορθού λόγου», χάρη στην οποία ο άνθρωπος κατανοεί το σύμπαν και τη θέση του μέσα στον κόσμο. Πολιτικά αποτελέσματα της πνευματικής αυτής κίνησης ήταν η Αμερικανική Ανεξαρτησία (1776) και η Γαλλική Επανάσταση (1789).

Στην Ευρώπη ο διαφωτισμός εκπροσωπείται στην Αγγλία από τον Τζον Λοκ (John Locke, 1632-1704) και το Νεύτωνα (Newton, 1642-1727) και στη Γαλλία από το Βολταίρο (Voltaire, 1649-1778), το Μοντεσκιέ (Montesquieu, 1689-1755) και το Ρουσό (Jean-Jacques Rousseau, 1712-1778).

Οι Έλληνες σπουδάζουν στη Δύση και μεταλαμπαδεύουν τα φώτα στην πατρίδα τους. Οι περισσότεροι είναι λόγιοι, φιλόσοφοι, φιλόλογοι

Ο κύκλος των Φαναριωτών

Διαφωτισμός

και θεολόγοι, αλλά όχι λογοτέχνες. Έχουν όμως τη θέση τους στην Ιστορία της λογοτεχνίας μας, γιατί με το έργο τους συνδέουν την παράδοση της βυζαντινής πεζογραφίας με την παράδοση της εποχής.

Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Εκπρόσωποι

6. Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός είναι παρακλάδι του Ευρωπαϊκού που στην Ελλάδα διαμορφώθηκε σταδιακά. Οι ιδέες του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού φτάνουν στην Ελλάδα χάρη στους Έλληνες που σπούδαζαν στην Ευρώπη αλλά και χάρη στους Έλληνες εμπόρους που με τις συνεχείς τους μετακινήσεις μετέφεραν τη μόρφωση και τα πνευματικά τους ενδιαφέροντα. Τα όρια του Νεοελληνικού Διαφωτισμού τοποθετούνται ανάμεσα στο 1669 και το 1821. Οι ιστορικοί διακρίνουν συνήθως δύο περιόδους: η πρώτη είναι η περίοδος της προετοιμασίας (1669-1774) και η δεύτερη η περίοδος της ακμής (1774-1821). Τότε παρατηρείται ένα συνεχές ενδιαφέρον για την έκδοση αρχαίων συγγραφέων και για μεταφράσεις ευρωπαϊκών έργων της εποχής. Παράλληλα ιδρύονται σχολεία, ενώ σημαντικός είναι ο ρόλος των ελληνόφωνων εφημερίδων και περιοδικών, που εκδίδονται στις παροικίες, ειδικά τα τελευταία χρόνια πριν την επανάσταση. Οι εκπρόσωποι του Νεοελληνικού Διαφωτισμού υπήρξαν λόγιοι, κληρικοί ή έμποροι και στράφηκαν κυρίως προς τη γαλλική παιδεία. Γι' αυτό και ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός επηρεάστηκε από τις ιδέες του Βολταίρου, του Ντιντερό και των Εγκυκλοπαιδιστών καθώς και των Ιδεολόγων της Γαλλικής Επανάστασης.

Οι σημαντικότεροι φορείς του Νεοελληνικού Διαφωτισμού είναι οι Φαναριώτες και, επίσης, οι εξής λόγιοι:

Ο **Ευγένιος Βούλγαρις** (1586-1669) από την Κέρκυρα, διευθυντής της Αθωνιάδος Σχολής και βιβλιοθηκάριος της Αικατερίνης Β' της Ρωσίας. Προοδευτικός και θαυμαστής του Βολταίρου ο Βούλγαρις έγραψε φιλολογικά και φιλοσοφικά έργα, όλα στην αρχαϊζουσα γλώσσα. Θεωρείται ο σοφότερος διδάσκαλος του γένους μετά τον Κοραή.

Ο **Νικηφόρος Θεοτόκης** (1736-1805), επίσης από την Κέρκυρα, συγγραφέας πολλών επιστημονικών έργων στην αρχαϊζουσα. Ο Θεοτόκης έγραψε το «Κυριακοδρόμιον», που ερμηνεύει τις περικοπές των Ευαγγελίων κάθε Κυριακής σε απλή γλώσσα.

Στους αρχαϊστές, δηλαδή εκείνους που χρησιμοποιούσαν την αρχαϊζουσα, ανήκουν οι **Νεόφυτος Δούκας** (περ.1760-1845), **Παναγιώτης Κοδρικιάς** (1762-1827) και ο **Αθανάσιος Πάριος** (περ. 1725-1813). Αντίθετα οι δημοτικιστές (που προτιμούσαν τη δημοτική γλώσσα) εκφράζουν τη ροπή προς τις νέες ιδέες. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν οι **Ιώσηπος Μοισιόδακας** (περ. 1730-1780), συγγραφέας παιδαγωγικών κυρίως έργων και ο **Δημήτριος Καταρτζής ή Φωτιάδης** (1730-1807), φωτισμένος και προοδευτικός, ο οποίος ασχολήθηκε και με μεταφράσεις, ενώ έγραψε Γραμματική της αρχαίας σε νεοελληνική γλώσσα και Γραμματική της νεοελληνικής.

Στον κύκλο του Καταρτζή ανήκουν οι **Γρηγόριος Κωνσταντάς** (1758-

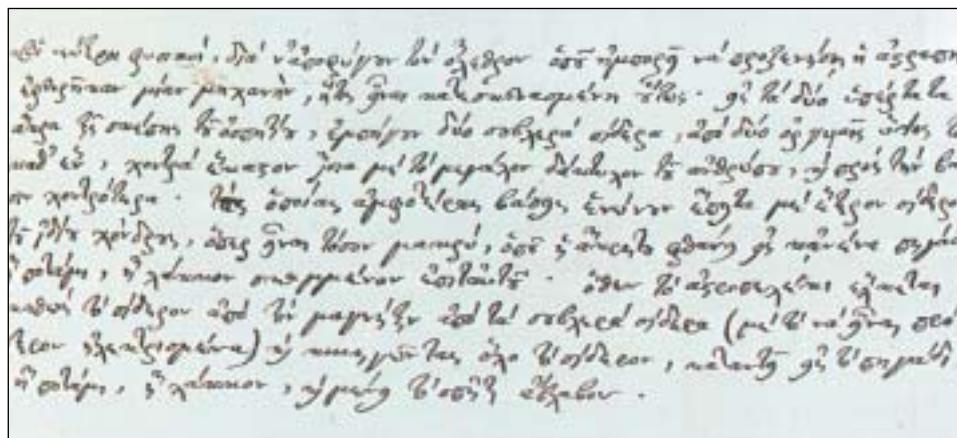
1844) και **Δανιήλ Φιλιππίδης** (1755-1832) που έγραψαν τη *Γεωγραφία Νεοτερική* (1791), από τα σημαντικότερα μνημεία του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Μαθητής του Καταρτζή ήταν επίσης και ο **Ρήγας Φεραίος** (1758-1798) από το Βελεστίνο, ένα μικρό χωριό της Θεσσαλίας (ο ίδιος ονομάζεται πάντα Βελεστινλής, το Φεραίος είναι μεταγενέστερος εξαρχαισμός). Ο Ρήγας αφού έλαβε την εγκύκλια μόρφωση στην ιδιαίτερη πατρίδα του, έγινε γραμματικός αρχικά του Υψηλάντη, στην Κωνσταντι-

Προσωπογραφία Ρήγα Φεραίου (Ανθολογία Σοκόλη)

νούπολη, μετά του Μαυρογένη, ηγεμόνα της Βλαχίας, και στη συνέχεια, όπως σημειώνει ο Λίνος Πολίτης, έπαρχος (καϊμακάμης) σε μια μικρή περιοχή. Εμπνευσμένος από τη Γαλλική Επανάσταση πήγε στη Βιέννη, όπου τύπωσε τα πρώτα βιβλία του και ανέπτυξε μεγάλη πολιτική και εθνική δράση. Ο Ρήγας τύπωσε τη μεγάλη *Χάρτα της Ελλάδας*, μια εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, μεταφράσεις και συνέταξε το επαναστατικό του μανιφέστο, που περιελάμβανε τα *Δίκαια του Ανθρώπου*, το *Σύνταγμα* και το γνωστό *Θούριο*. Για την επαναστατική δράση του συνελήφθη από τους Αυστριακούς και παραδόθηκε στον Τούρκο έπαρχο του Βελιγραδίου, όπου μαζί με εφτά συντρόφους του θανατώθηκε.

Στη συγγραφική του δράση αναφέρεται μια συλλογή έξι διηγημάτων, το *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, που τυπώθηκε στη Βιέννη το 1790, όπου μεταφράζονται και διασκευάζονται διηγήματα του Ρετίφ ντε λα Μπρετόν (Restif de la Bretonne). Τον ίδιο χρόνο τυπώθηκε στη Βιέννη και ένα εγχειρίδιο Φυσικής, το *Φυσικής απάνθισμα*.

Χειρόγραφο από το έργο του Ρήγα «Φυσικής απάνθισμα», ΕΒΕ, 1288 (Ανθολογία Σοκόλη)

Ανάμεσα στους πρώτους Έλληνες διαφωτιστές ανήκει και ο **Κοσμάς ο Αιτωλός** (1714-1779), από την Αιτωλία, ο οποίος υπήρξε μαθητής του Βουλγάρεως και «λαϊκός διδάσκαλος της Τουρκοκρατίας», κατά τον Κ. Θ. Δημαρά. Ο Κοσμάς γύριζε την Ελλάδα διδάσκοντας τους ανθρώπους της υπαίθρου σε απλή, ανεπιτήδευτη γλώσσα και προτρέποντάς τους στην ίδρυση σχολείων. Τις διδασχές του τις αυτοσχεδίαζε και στη συνέχεια τις κατέγραφαν αφοσιωμένοι ακόλουθοί του. Σύμφωνα με το Λίνο Πολίτη, «ο Κοσμάς μπορεί να θεωρηθεί πρόδρομος για την αφύπνιση του γένους, όπως και ο Ρήγας». Το 1779 συνελήφθη από τις οθωμανικές αρχές και εκτελέστηκε.

Ο Ανώνυμος του 1789 και η Ελληνική Νομαρχία

7. Ένα έργο που καταδικάζει τη βαρβαρότητα και την τυραννία που χαρακτηρίζει την απόλυτη εξουσία είναι ο **Ανώνυμος του 1789** (έτος της Γαλλικής Επανάστασης). Αδέξιο στη γραφή το έργο αυτό, όπως γράφει ο Κ. Θ. Δημαράς, «μαρτυρεί τι εσκέπτονταν τότε κάποιες ομάδες λογίων».

Το έργο όμως που μελετήθηκε περισσότερο στην προεπαναστατική εποχή ήταν σίγουρα η **Ελληνική Νομαρχία** (1806), έργο «Ανωνύμου του Έλληνας» αφιερωμένο στο Ρήγα. Ο συγγραφέας του παραμένει άγνωστος, αλλά το έργο αυτό εκφράζει καλύτερα από κάθε άλλο την αφύπνιση του ελληνισμού. Ο ανώνυμος Έλληνας εκδηλώνει την ελληνολατρία του με συχνές αναφορές στους αρχαίους και επιτίθεται εναντίον όλων εκείνων, που, ταυτίζοντας τα συμφέροντά τους με αυτά των Τούρκων, φέρονται στους φτωχούς ραγιάδες με μεγάλη σκληρότητα, ενώ είναι δουλοπρεπείς προς την οθωμανική εξουσία. Ταυτόχρονα ο ανώνυμος καλεί τους Έλληνες της διασποράς να επιστρέψουν στην πατρίδα και να βοηθήσουν το λαό με τις γνώσεις και τις ικανότητες που απέκτησαν στην ξενιτιά. Ο ανώνυμος Έλληνας διακρίνει τους πολέμους σε δίκαιους και άδικους ανάλογα με τα αίτια που τους προκαλούν και εκφράζει την πεποίθησή του στην ελευθερία του πολίτη.

Η αξία του βιβλίου βρίσκεται στο γεγονός ότι δε δίνει έτοιμες λύσεις στα προβλήματα μιας συγκεκριμένης εποχής, αλλά γίνεται το κλειδί για τη λύση των προβλημάτων κάθε εποχής, που δεν είναι παρά η εφαρμογή των αρχών της δημοκρατίας. Γι' αυτό και το έργο διατηρεί πάντα την επικαιρότητά του.

Πίνακας του Νικολά Πουσσέν, «Et in Arcadia ego» (1638-40) (Ο κόσμος της ζωγραφικής, εκδ. Πατάκη)

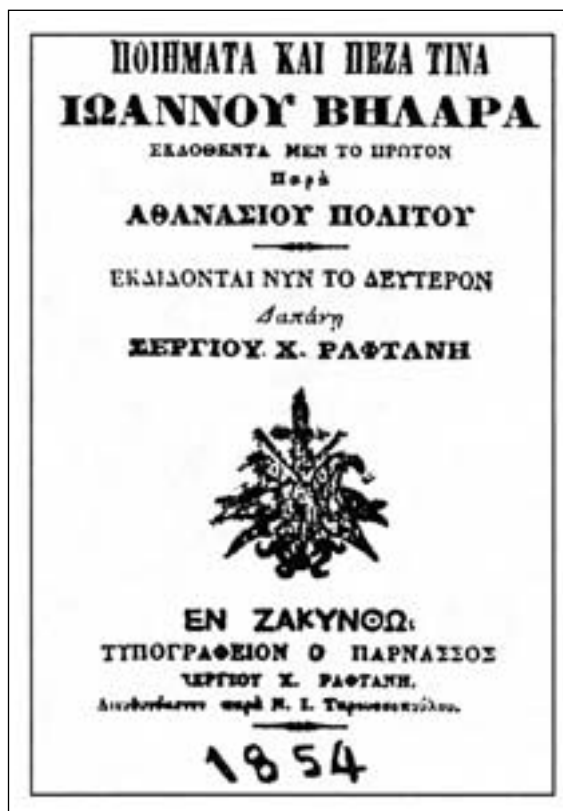
**Προσολωμικοί
ποιητές**

8. Στον κύκλο του Καταρτζή ανήκουν επίσης οι ποιητές Ιωάννης Βηλαράς και Αθανάσιος Χριστόπουλος που θεωρούνται πρόδρομοι του Σολωμού. Οι δύο ποιητές γράφουν ποίηση που ανήκει στο ρεύμα του **αρκαδισμού**, το οποίο πηγάζει από την Ιταλική Αναγέννηση και κυριάρχησε στην ποίηση. «Αρκαδισμός» είναι το ποιητικό ιδανικό που αναζητούσε την έμπνευση στη βουκολική αγνή ύπαιθρο, θέλοντας να καταπολεμήσει το κακό γούστο (το επιτηδευμένο και παραφορτωμένο ύφος του κλασικισμού), όπως σημειώνει στην ιστορία του ο Μάριο Βίττι. Και οι δύο ποιητές γράφουν στη ζωντανή δημοτική γλώσσα και πολεμούν γι' αυτήν δημοσιεύοντας μελέτες και γραμματικές.

Ο **Ιωάννης Βηλαράς** (1771-1823), από τα Γιάννενα, σπούδασε στην Ιταλία και έγινε γιατρός του Αλή Πασά. Καλλιεργημένος και πολυμαθής έγραψε λυρικά και σατιρικά ποιήματα, καθώς και έμμετρους μύθους στα πρότυπα του Αισώπου και του Λα Φονταίν. Στο έργο του είναι έντονη η ιταλική επίδραση. Μετέφρασε την αρχαία ψευδοομηρική *Βατραχομυιομαχία*. Από τα ποιήματά του ξεχωρίζουν τα σατιρικά και μερικοί μύθοι.

Ο **Αθανάσιος Χριστόπουλος** (1772-1847), από την Καστοριά, πέρασε τα περισσότερα χρόνια της ζωής του στο Βουκουρέστι, όπου και σπούδασε. Έγινε οικοδιδάσκαλος και αργότερα δικαστής. Μετά την απελευθέρωση εγκαταστάθηκε στην Ελλάδα, επέστρεψε όμως στη Βλαχία, όπου και πέθανε. Ο Χριστόπουλος, ο οποίος έγραψε ποιήματα στη δημοτική γλώσσα, ονομάστηκε από τους συγχρόνους του «Νέος Ανακρέων» (επειδή πρότυπό του ήταν τα αρχαία ανακρεόντεια, τα ψευδεπίγραφα δηλαδή ποιήματα των ρωμαϊκών χρόνων που αποδίδονται στον Ανακρέοντα). Με το μοναδικό τόμο της ποίησής του *Λυρικά* (Βιέννη, 1811) υπερασπίστηκε την ομιλούμενη μορφή της γλώσσας και κέρδισε το σεβασμό του Σολωμού.

Την ίδια εποχή δημιουργούν ο **Αντώνιος Μαρτελάος**, ο **Νικόλαος Κουτούζης**, συγγραφέας της ζακυνθινής κωμωδίας *Ο Χάσης*, ο **Δημήτριος Γουζέλης**, ανεπιός και μαθητής του Μαρτελάου, και άλλοι.

9. Η ποίηση στην προεπαναστατική εποχή είναι κυρίως διδακτική και σατιρική. Οι διαμάχες ανάμεσα στους συντηρητικούς και τους προοδευτικούς εκφράζονται και με την παρουσία του διαλόγου, έμμετρου και πεζού. Παράδειγμα ο *ΡωσοΑγγλοΓάλλος* (1805), έργο αγνώστου με σκηνική μορφή. Εδώ τρεις περιηγητές, ένα Ρώσος, ένας Άγγλος κι ένας Γάλλος, συνομιλούν με τέσσερις εκπροσώπους της ελληνικής κοινωνίας: έναν αρχιερέα, ένα Φαναριώτη, έναν έμπορο κι έναν προεστό. Οι τέσσερις αυτοί άνθρωποι μένουν αδιάφοροι μπροστά στα παθήματα των υποδούλων. Οι περιηγητές εκφράζουν την απορία τους για την κατάντια των Ελλήνων που κάποτε ήταν πρώτοι «εις την σοφίαν και την δύναμιν». Τότε συναντούν την Ελλάδα δέσμια και την ακούνε να τους κατηγορεί και να τους ελέγχει, γιατί και αυτοί οι ίδιοι συντελούν στα βάσανά της. Με το διάλογο αυτόν ο άγνωστος Έλληνας λόγιος δείχνει τη γενικότερη δυσφορία του για την κατάσταση που επικρατεί και εκθέτει έναν ευρύτερο προβληματισμό.

Ο ΡωσοΑγγλο-Γάλλος

10. Γόνος εμπόρων από τη Σμύρνη, ο **Αδαμάντιος Κοραΐς** (1748-1833) έδειξε από μικρός κλίση στα γράμματα και έμαθε ξένες γλώσσες. Στα 1771 βρέθηκε στο Άμστερνταμ, όπου άνοιξε μια ελληνική κοσμοπολίτικη παροικία, για να εμπορευτεί, σύμφωνα με την επιθυμία του πατέρα του. Απέτυχε όμως στις εμπορικές επιχειρήσεις και λίγα χρόνια μετά πήγε στο Μονπελιέ της Γαλλίας να σπουδάσει Ιατρική. Το 1788, ένα χρόνο δηλαδή πριν την έναρξη της Γαλλικής Επανάστασης, έφτασε στο Παρίσι, όπου έζησε για σαράντα πέντε χρόνια, μέχρι

Αδαμάντιος Κοραΐς Βιογραφικά

Η Ελλάδα αλυσοδεμένη. Από το φυλλάδιο «Σάλπισμα πολεμιστήριον» του Κοραΐ. Μουσείο Μπενάκη (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους)

**Πολιτική και
φιλολογική
δράση**

το θάνατό του. Από το Παρίσι παρακολουθεί τα γεγονότα που ανέτρεπαν την τύχη του κόσμου και τα περιγράφει με κάθε λεπτομέρεια σε μακροσκελείς επιστολές, τις οποίες στέλνει σε πολλούς αποδέκτες.

Ο Κοραΐς, που καθιερώθηκε ως λόγιος και μελετητής των κλασικών γραμμάτων, έζησε σε εποχές πολύ σημαντικές για την ευρωπαϊκή και την παγκόσμια ιστορία: η Γαλλική Επανάσταση, οι Ναπολεόντειοι πόλεμοι, η Ιερή συμμαχία, ο ρομαντισμός, αλλά και η επανάσταση της Αμερικής και οι ανασκαφές στην Καμπανία και την Πομπηία, που αποκάλυψαν τον αρχαίο κόσμο κι έστρεψαν προς αυτόν το ενδιαφέρον του μεγάλου κοινού.

Στα χρόνια 1798-1805 ο Κοραΐς αναλαμβάνει πολιτική δράση. Δημοσιεύει τα ανώνυμα πολεμικά φυλλάδια *Αδελφική διδασκαλία* (1798), *Άσμα πολεμιστήριον* (1800) και *Σάλπισμα πολεμιστήριον* (1801) με σκοπό να εμπνεύσει την πίστη στα γαλλικά στρατεύματα του Ναπολέοντα, στα οποία έχουν καταταγεί και πολυάριθμοι Έλληνες εθελοντές. Την ίδια εποχή γράφει το *Υπόμνημα για την κατάσταση του πολιτισμού στην Ελλάδα κατά το έτος 1803*, μια επίσημη ανακοίνωση προς τους Γάλλους και όλη τη «φωτισμένη Ευρώπη», όπου περιγράφει την κατάσταση του ελληνισμού και κάνει έκκληση για βοήθεια.

Παράλληλα με την πολιτική του δράση ο Κοραΐς μελετά την αρχαία γραμματεία και ασχολείται με εκδόσεις των κλασικών. Πιστεύει ότι για την εθνική αφύπνιση χρειάζεται κυρίως *γλώσσα και παιδεία* και ότι η διάδοση της παιδείας ήταν το καλύτερο μέσο που θα βοηθούσε τους συμπατριώτες του να νικήσουν την αμάθεια, τον πιο ύπουλο εχθρό. Στα κείμενά του οραματίζεται μια ανεξάρτητη Ελλάδα και πιστεύει πως η μητρική γλώσσα είναι αναφαίρετο δημοκρατικό δικαίωμα.

Με την οικονομική ενίσχυση συμπατριωτών του ο Κοραΐς αναλαμβάνει την επιμέλεια δεκαεπτά τόμων αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων. Κάθε τόμος είχε προλεγόμενα σε μορφή επιστολής, όπου υπήρχαν απόψεις για την παιδεία, τα ήθη, τη γλώσσα και την πολιτική συμπεριφορά.

Η μετακένωση

Ο Κοραΐς προβλέπει και συμβουλεύει τη **μετακένωση** στην Ελλάδα της ευρωπαϊκής παιδείας και σκέψης, που είχε στηριχθεί στην κλασική παιδεία.

Η Δύση εργάστηκε, έχει φτάσει σε θετικά αποτελέσματα με την έρευνά της και μοναδικός σκοπός μας πρέπει να είναι να μετακενώσουμε στην Ελλάδα τα φώτα της Ευρώπης.

Αδαμάντιος Κοραΐς

Για να πετύχει η μετακένωση, πίστευε πως χρειάζονται σχολεία αλλά και περιοδικά και μεταφράσεις σύμφωνες με τις ειδικές ανάγκες του ελληνισμού. Προτείνει συγκεκριμένους τρόπους για τη βελτίωση των σχολείων και των σχολικών προγραμμάτων και ενδιαφέρεται για την ίδρυση βι-

βλιοθηκών. Σε υπόδειξη του Κοραή οφείλεται η έκδοση του περιοδικού *Λόγιος Ερμής* που άρχισε να εκδίδεται στη Βιέννη στα 1811 υπό τη διεύθυνση του Άνθιμου Γαζή (1764-1828). Το περιοδικό παρακολουθεί τα πνευματικά επιτεύγματα της Δύσης και είναι αγωγός των επιστημονικών πραγμάτων της Ευρώπης προς την Ελλάδα.

Ως προς τη γλωσσική διαμάχη ο Κοραής πήρε τη μέση θέση. Υποστήριξε τη «μέση οδό», τη «μεσότητα», ούτε τη λαϊκή γλώσσα ούτε όμως και τον αρχαϊσμό. Ο Κοραής επεζήτησε το γλωσσικό «καλλωπισμό» της λαϊκής γλώσσας. Αυτό προκάλεσε την εκθρόνηση τόσο των αρχαιστών, όσο και των δημοτικιστών. Όσο όμως περνούσαν τα χρόνια οι λόγιοι του ελεύθερου πια κράτους εγκατέλειπαν ολοένα και περισσότερο τις μετριοπαθείς αρχές του Κοραή κι επέστρεφαν στον αρχαϊσμό.

Εκτός από τη φιλολογική προσφορά του Κοραή σημαντική είναι η λογοτεχνική του παραγωγή. Γεννημένος αφηγητής διαμορφώνει το ύφος του σύμφωνα με τη γλωσσική αντίληψη της «μέσης οδού». Αυτό γίνεται ιδιαίτερα αισθητό στον *Παπατρέχα*, αφήγημα που ο Κοραής εμπνεύστηκε από τις παιδικές του αναμνήσεις και που προτάσσεται ως εισαγωγή στην έκδοση των τεσσάρων πρώτων ραψωδιών της *Ιλιάδας*.

Η «μέση οδός»

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

- ✓ Στην περίοδο από την πτώση της Κρήτης μέχρι την Επανάσταση η παράδοση της κρητικής λογοτεχνίας μεταφέρθηκε στα Επτάνησα, όπου η επικοινωνία με την Ευρώπη συνεχίζεται έντονη. Όπως στην Ευρώπη οι λόγιοι χρησιμοποιούν την εθνική τους γλώσσα, έτσι και στην Ελλάδα πολλοί από τους λογίους και τους εκκλησιαστικούς ρήτορες χρησιμοποιούν τη λαϊκή γλώσσα για να έχουν απήχηση στο λαό.
- ✓ Στη διάρκεια του Νεοελληνικού Διαφωτισμού συντελέστηκε η εθνική αφύπνιση που ολοκληρώθηκε με την Επανάσταση του 1821. Η επιθυμία της αποτίναξης του τουρκικού ζυγού συμβαδίζει με την επιθυμία της αποτίναξης του ζυγού της αμάθειας.
- ✓ Οι ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης επέζησαν ανάμεσα στους υπόδουλους με το κήρυγμα του Ρήγα που αναμεταδόθηκε από τον ανώνυμο πατριώτη της *Ελληνικής Νομαρχίας*. Εκφραστές του Νεοελληνικού Διαφωτισμού ο Αδαμάντιος Κοραΐς, ο Ρήγας Φεραίος, ο Νεόφυτος Δούκας, ο Δημήτριος Καταρτζής, υπήρξαν οι προσωπικότητες που συστηματοποίησαν τις ιδέες οι οποίες διαμορφώθηκαν στην Ευρώπη το 18ο αιώνα.

Ασκήσεις – Θέματα για συζήτηση

1. Σε μία ομαδική εργασία να παρουσιάσετε στην τάξη σας τον **Παπα-τρέχα**, αφήγημα που ο Αδαμάντιος Κοραΐς εμπνεύστηκε από τις παιδικές αναμνήσεις του, και με βάση αυτό να εκθέσετε τις γλωσσικές αντιλήψεις του για τη «μέση οδό».

2. Η επιγραμματική φράση του Ρήγα «όποιος ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά» υποδηλώνει το υπόβαθρο των ιδεολογικών του πεποιθήσεων. Να σταχυολογήσετε και άλλες αποφθεγματικές φράσεις του Ρήγα που αναφέρονται στις ανθρώπινες αξίες.

3. Βασική θέση του Νεοελληνικού Διαφωτισμού είναι η αξιολόγηση της παιδείας που είναι απαραίτητο εφόδιο γιατί οδηγεί τον άνθρωπο στην «προκοπή». Να αναζητήσετε στο έργο του Ρήγα «Τα δίκαια του ανθρώπου» (Βασική Βιβλιοθήκη, τόμ. 10) αποσπάσματα που αποδεικνύουν την παραπάνω θέση.

Βιβλιογραφία

1. Benoit-Dusausoy, A. & Fontaine, G. (επιμ.) (1999). *Ευρωπαϊκά Γράμματα: Ιστορία της Ευρωπαϊκής Λογοτεχνίας*. Μετάφραση Α. Ζήρας κ.ά. 3 τόμοι. Αθήνα: Σοκόλης.
2. Δημαράς, Κ. Θ. (1975). *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. ΣΤ' έκδοση. Αθήνα: Ίκαρος, 65-140.
3. Καλαματιανός, Γ. Ν. (χ.χ.). *Σύντομη Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. Ι' έκδοση. Αθήνα: Εστία, 28-48.
4. Πολίτης, Λ. (1978). *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 47-100.
5. Tonnet, H., (1999). *Ιστορία του ελληνικού μυθιστορήματος*. Μετάφραση Μ. Καραμάνου. Αθήνα: Πατάκης.
6. Vitti, M. (2003). *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. Μετάφραση Μ. Ζορμπά, θεώρηση του συγγραφέα, απόδοση Ε. Ι. Μοσχονά. Αναθεωρημένη έκδοση. Αθήνα: Οδυσσέας, 69-145.
7. Παρίσης, Ν. & Παρίσης, Ιω. (1999). *Λεξικό Λογοτεχνικών όρων*. Αθήνα: ΟΕΔΒ, λήμμα Διαφωτισμός, 46-48.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΕΤΑΡΤΗ

ΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ

Τα δημοτικά τραγούδια αποτελούν δημιουργήματα της λαϊκής ποίησης και συνδέονται με τη μουσική και το χορό. Διακρίνονται για την τολμηρή σύλληψη του θέματος, την παραστατικότητα, την πλαστικότητα των εικόνων και τη λιτότητα του λόγου.

1. Είναι γνωστό ότι σε όλες τις λογοτεχνίες αναπτύσσεται πρώτα η **λαϊκή ποίηση** (δημοτικά τραγούδια) και γενικότερα ο **προφορικός λαϊκός λόγος** (τραγούδια, παροιμίες, παραδόσεις, μύθοι, παραμύθια), ο οποίος εκφράζει την ψυχή του λαού. Η προσωπική ποίηση και η πεζογραφία ακολουθούν.

Η δημοτική ποίηση ανήκει στην προφορική λογοτεχνία, είναι δηλαδή μέρος του προφορικού πολιτισμού. Η προφορική λογοτεχνία είναι ομαδική (εκφράζει τη συνείδηση της κοινότητας), παραδοσιακή (συντηρεί, αναπαράγει και αναμεταδίδει) και αυθόρμητη.

Η ακμή της δημοτικής ακριτικής ποίησης σημειώνεται την εποχή που η νεοελληνική γλώσσα είχε ήδη παρουσιάσει τα χαρακτηριστικά της γνωρίσματα. Συνέχεια της ακμής αυτής αποτελεί η δημοτική ποίηση των χρόνων της Τουρκοκρατίας. Για αιώνες τα δημοτικά τραγούδια διασώθηκαν από την προφορική παράδοση, μέχρις ότου καταγράφηκαν από διάφορους συλλογείς, οι οποίοι τα κατέταξαν σε ομάδες. Ο ιδιαίτερος κλάδος της επιστήμης που εξετάζει τα δημοτικά τραγούδια, όπως και όλα τα προϊόντα του λαϊκού προφορικού λόγου, είναι η **Λαογραφία**, επιστήμη που εισήγαγε στην Ελλάδα και καλλιέργησε ο Νικόλαος Πολίτης.

Το δημοτικό τραγούδι κατέχει ιδιαίτερη θέση στη νέα ελληνική λογοτεχνία, καθώς «είναι το μέσο, με το οποίο ο λαός έδωσε την εγκυρότερη έκφραση στον κόσμο του και στο πρόσωπό του», όπως γράφει ο Λίνος Πολίτης. Δεν είναι δημιούργημα ενός ατόμου, αλλά πλάθεται από τον ίδιο το λαό. Αυτοσχέδιοι στιχουργοί συνέθεταν τραγούδια που στη συνέχεια διαδίδονταν προφορικά. Για το λόγο αυτόν τα δημοτικά τραγούδια δε διασώζονται σε μία μόνο μορφή, αλλά σε πολλές παραλλαγές ανάλογα με τον τόπο, διαφορετικές δηλαδή μορφές του ίδιου τραγουδιού.

Το δημοτικό τραγούδι. Εισαγωγικά στοιχεία

Κατάταξη των δημοτικών τραγουδιών

Φ. Κόντογλου, «Αρματολοί και κλέφτες» (Έλληνες ζωγράφοι, εκδ. Μέλισσα)

Με βάση τη μορφή τους ο Νικόλαος Πολίτης κατέταξε τα δημοτικά τραγούδια σε δύο μεγάλες κατηγορίες: α) τα **καθαρώς λυρικά** ή **τραγούδια**, εκείνα δηλαδή που τον πυρήνα, την ουσία τους δηλαδή, αποτελεί η έκφραση του συναισθήματος (χαρά, λύπη, αγάπη, μίσος, θαυμασμός) και β) τα **επικολυρικά** ή **διηγηματικά**, εκείνα δηλαδή που κύριο σκοπό τους έχουν να μας διηγηθούν, με τρόπο ποιητικό, μια παράδοση, μια ιστορία, ένα μύθο. Πυρήνας δηλαδή των τραγουδιών της κατηγορίας αυτής είναι η διήγηση. Τα διηγηματικά αυτά τραγούδια χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες: σε όσα αναφέρονται γενικά στη δημόσια ζωή (**ακριτικά, κλέφτικα, θρήνοι για την άλωση πόλεων κ.λπ.**), σε όσα αναφέρονται σε εκδηλώσεις και συνήθειες της ιδιωτικής ζωής (**της ξενιτειάς, μοιρολόγια, νανουρίσματα, της αγάπης κ.λπ.**) και τέλος στις παραλογές.

Οι παραλογές είναι τα εθνικά τραγούδια των Ελλήνων, που έχουν υπόθεση φανταστική ή πλαστική και είναι εκείνα, όπου η λαϊκή φαντασία εκδηλώνεται με τη μεγαλύτερη φαντασία και δύναμη.

Claude Fauriel, *Chants populaires de la Grèce moderne*

Προέλευση

2. Τα δημοτικά τραγούδια έχουν στενή συνάφεια με τη μουσική και το χορό. Από την αρχαιότητα ακόμα τα παιδιά τηρούσαν ένα παλιό έθιμο να γυρίζουν τα σπίτια μια ορισμένη μέρα τραγουδώντας «Ήλθε, ήλθε χελιδών». Το ίδιο αυτό έθιμο, το οποίο ξαναβρίσκουμε στους Βυζαντινούς με τα ίδια λόγια, έχει επιζήσει μέχρι τις μέρες μας: την πρώτη Μαρτίου σε

διάφορες περιοχές της Ελλάδας τα παιδιά γυρίζουν τα σπίτια τραγουδώντας το ίδιο τραγούδι: «Ήρθεν, ήρθε χελιδόνα».

Το δημοτικό τραγούδι, που είναι η γνήσια και ανόθευτη έκφραση της λαϊκής ψυχής, προέρχεται από ένα λαό λιτό στην έκφραση των συναισθημάτων του με βαθύ αίσθημα της κοινωνικότητας και της φιλοξενίας, πλούσια φαντασία και έντονο τον πόθο για κάθε είδους ελευθερία. Ο Αλέξης Πολίτης, μελετητής του δημοτικού τραγουδιού, σημειώνει ότι όπως και άλλοι λαοί που δεν είχαν αποκτήσει την εθνική τους ενότητα, έτσι και ο ελληνικός λαός μέσα από το δημοτικό τραγούδι εκφράζει την προσπάθειά του για εθνική ενότητα.

3. Τα δημοτικά τραγούδια είναι γραμμένα σε δεκαπεντασύλλαβους στίχους. Ομοιοκαταληξία δεν υπάρχει, εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις (λιανοτράγουδα). Χαρακτηριστικό τους είναι η λιτότητα των εκφραστικών μέσων. Μέσα στη μακραίωνη παράδοση διαμόρφωσαν ορισμένα τυπικά μοτίβα και κανόνες, όπως ο κανόνας της συμμετρικής αντιστοιχίας περιχομένου και μορφής (αρχή της ισομετρίας), ώστε ο στίχος να συμπιπτει με το ολοκληρωμένο νόημα μιας φράσης. Η γλώσσα του δημοτικού τραγουδιού διακρίνεται για τη δύναμη, την παραστατικότητα και τη ζωντάνια της, πράγμα που οφείλεται στο γεγονός ότι η ποιητική εκφραστική στηρίζεται κυρίως στην πληθωρική χρήση του ρήματος και του ουσιαστικού. Ο ποιητής του δημοτικού τραγουδιού έχει ασκηθεί στη συμπύκνωση των σημαντικών στοιχείων και την αποφυγή κάθε περιττού. Σημαντικό ρόλο παίζουν οι αντιθέσεις, οι άστοχες ερωτήσεις, τα άπορα (ή αμύχανα) και οι παρομοιώσεις.

Ο Φώτης Κόντογλου (1895-1965), συγγραφέας και ζωγράφος αφοσιωμένος στην παράδοση, γράφει για τα δημοτικά τραγούδια: «Άνθρωπος που δε νιώθει στα κατάβαθα της καρδιάς του τα λαϊκά μας τραγούδια, δεν είναι σε θέση να νιώσει αληθινά την Επανάσταση του εικοσιένα».

Επαινεί επίσης ο Κόντογλου την εκφραστική τους λιτότητα:

(...) Εδώ δεν έχει πολλά λόγια. Λίγα και καλά. (...) Τρία λόγια λέει το τραγούδι κι αντιλαλούνε στην ψυχή σου χιλιάδες πράγματα. Άκου τούτα τα πέντε λόγια:

Τ' αντρειωμένου τ' άρματα δεν πρέπει να πουλιώνται,
Μον' πρέπει τους στην εκκλησιά κι εκεί να λειτουργιώνται.
Πρέπει να κρέμουνται ψηλά σε πύργο αραχνιασμένο,
Σκουριά να τρώει τ' άρματα κι η γης τον αντρειωμένο.

Φ. Κόντογλου,

«Τα έμμορφα τραγούδια μας, η αναπνοή της φυλής μας»

**Μορφολογία
του δημοτικού
τραγουδιού**

Οι συλλογές

4. Πρώτος ο Θεόδωρος Μανούσης (Βιέννη, 1814) συγκέντρωσε τα ελληνικά δημοτικά τραγούδια και τα μετέφρασε, τα έδειξε μάλιστα και στον Γκαίτε προκαλώντας τον ενθουσιασμό του. Ο πρώτος όμως εκδότης δημοτικών τραγουδιών ήταν ο Γάλλος ρομαντικός Κλωντ Φωριέλ (Claude Fauriel), ο οποίος συγκέντρωσε σε δύο τόμους τα δημοτικά ελληνικά τραγούδια (*Chants populaires de la Grèce moderne*, 1824 και 1825) από υλικό που προμηθεύτηκε από τους Έλληνες της Ιταλίας και των Επτανήσων. Η μετάφρασή τους έφερε σε επαφή τους δυτικούς φιλέλληνες με τον επαναστατημένο ελληνικό λαό.

Από τον κύκλο των ποιητών της Επτανησιακής Σχολής προέρχονται οι συλλογές των Α. Μανούσου (1850) και Σπ. Ζαμπέλιου (1852). Συλλογή ελληνικών δημοτικών τραγουδιών παρουσίασε και ο Γερμανός Πάσοβ (A. Passow) το 1860. Με φιλολογική ευσυνειδησία συγκέντρωσε ο Νικόλαος Πολίτης τα δημοτικά μας τραγούδια στη συλλογή του *Εκλογές από τα τραγούδια του ελληνικού λαού* (1914).

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

- ✓ Το δημοτικό τραγούδι εκφράζει την ψυχή και τους πόθους του λαού και κατέχει πολύ σημαντική θέση στην Ιστορία της λογοτεχνίας μας. Διασώθηκε από την προφορική παράδοση, συνδέθηκε με τη μουσική και το χορό και αποτέλεσε το μέσο, μέσα από το οποίο εκφράστηκε ο λαός.
- ✓ Εκτός από την ποιοτική και ποιητική του υπεροχή το δημοτικό τραγούδι μέσα στην μακρόχρονη ιστορία του άσκησε ισχυρή επίδραση στην προσωπική, έντεχνη ποίηση.

Ασκήσεις – Θέματα για συζήτηση

1. Στην παραλογή *Το γεφύρι της Άρτας* να επισημάνετε τα χαρακτηριστικά των παραλογών.

2. Να βρείτε ένα τραγούδι της ξενιτειάς και να το διαβάσετε παράλληλα με το ποίημα του Γιώργου Σεφέρη «Ο γυρισμός του ξενιτεμένου». Ποιες ομοιότητες εντοπίζετε;

3. Το θέμα του γυρισμού του ξενιτεμένου βρίσκεται και σε τραγούδια άλλων ευρωπαϊκών λαών. Να βρείτε σχετικές πληροφορίες στη μελέτη του Κ. Ρωμαίου, *Δημοτικά τραγούδια Σέρβων και Βουλγάρων δανεισμένα από ελληνικά πρότυπα*, Αρχαία του Θρακικού και Γλωσσικού Θησαυρού 17 (1952), σελ. 334-354, και στο περιοδικό *Ελληνική Δημιουργία*, τεύχος 9, αφιέρωμα «Η ξενιτειά και ο ελληνικός λαός».

Βιβλιογραφία

1. Δημαράς, Κ. Θ. (1975). *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. ΣΤ΄ έκδοση. Αθήνα: Ίκαρος, 9-18.
2. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, τόμ. Θ΄, Ι΄.
3. Ιωάννου, Γ. (επιμ.) (1970). *Το δημοτικό τραγούδι. Παραλογές*. Αθήνα: Ερμής.
4. Καλαματιανός, Γ. Ν. (x.x.). *Σύντομη Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. Ι΄ έκδοση. Αθήνα: Εστία, 36-39.
5. Πολίτης, Λ. (1978). *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 101-119.
6. Saunier, G. (επιμ.) (1990). *Το δημοτικό τραγούδι: Της ξενιτιάς*. Αθήνα: Ερμής.
7. Vitti, M. (2003). *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. Μετάφραση Μ. Ζορμπά, θεώρηση του συγγραφέα, απόδοση Ε. Ι. Μοσχονά. Αναθεωρημένη έκδοση. Αθήνα: Οδυσσέας, 69-145.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΕΜΠΤΗ

Η ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΑΓΩΝΑ ΚΑΙ ΜΕΧΡΙ ΤΗ ΓΕΝΙΑ ΤΟΥ 1880 (1821-1880)

Τα Απομνημονεύματα των αγωνιστών του '21 αποτελούν έμμεσες πηγές για την Επανάσταση. Την εποχή αυτή υπάρχουν παράλληλα δύο Σχολές: Η Επτανησιακή Σχολή με ηγέτη το Διονύσιο Σολωμό και η Ρομαντική Σχολή των Αθηνών. Η πρώτη χρησιμοποιεί ως γλωσσικό όργανο τη γλώσσα του λαού και η δεύτερη την καθαρεύουσα. Και οι δύο δέχονται την επίδραση του ρομαντισμού.

Η περίοδος αυτή της λογοτεχνίας μας ξεκινά με ένα μεγάλο ιστορικό γεγονός: τον αγώνα των Ελλήνων για την ανεξαρτησία τους. Με τον αγώνα για την απελευθέρωση συμπίπτει και η εμφάνιση δύο μεγάλων ποιητών από τα Επτάνησα, του Διονυσίου Σολωμού και του Ανδρέα Κάλβου που ύμνησαν με το έργο τους τα πολεμικά κατορθώματα των Ελλήνων.

Με την απελευθέρωση ενός μέρους του ελληνισμού σχηματίστηκε το Ελληνικό Κράτος, ένας πρώτος πυρήνας που θα περιελάμβανε μικρό μόνο τμήμα του σημερινού και θα αποκτούσε την πραγματική του μορφή μόνο όταν περιβαλλόταν από σημαντικά τμήματα του ελληνισμού που βρίσκονταν ακόμα κάτω από ξένη κυριαρχία: Επτάνησος, Θεσσαλία, Μακεδονία, Κρήτη, Θράκη, νησιά Αιγαίου. Η ένωση της Επτανήσου με την Ελλάδα (1864), ύστερα από έξι περίπου αιώνες ξενοκρατίας (Βενετών, Γάλλων, Άγγλων), σήμανε για την ιστορία της λογοτεχνίας μας τη συνάντηση δύο Σχολών που αντιπροσωπεύουν δύο παραδόσεις: την Επτανησιακή, που αντιπροσωπεύει την παράδοση του δημοτικού τραγουδιού και που ανανεώνεται με στοιχεία της δυτικής λογοτεχνίας, και την Αθηναϊκή, που αντιπροσωπεύεται κυρίως από Φαναριώτες, οι οποίοι ζουν πλέον στην Αθήνα, πρωτεύουσα του νέου Κράτους, όπου συγκεντρώνονταν οι πνευματικές δυνάμεις από όλα τα τμήματα του ελεύθερου και του υπόδουλου Έθνους.

Την έκφραση της πολιτισμικής παράδοσης διεκδίκησαν στο εξής δύο διαφορετικές δυνάμεις: οι Επτανήσιοι και οι Φαναριώτες, δύο Σχολές

Ιστορικό
πλαίσιο

που έμειναν ανταγωνιστικές και δεν προχώρησαν σε γόνιμο μεταξύ τους διάλογο. Και οι δύο δέχτηκαν την επίδραση του ρομαντισμού, του ρεύματος που κυριάρχησε στην Ευρώπη το 19ο αιώνα. Ο ρομαντισμός όμως αφομοιώθηκε διαφορετικά από τους εκπροσώπους κάθε Σχολής.

Η ιστορική μοίρα της Επτανήσου, που δε γνώρισε την τουρκική κατάκτηση, ευνόησε την ανάπτυξη της λογοτεχνίας. Πολλοί Επτανήσιοι μορφώνονταν στα ιδιωτικά σχολεία που είχαν ιδρυθεί στα νησιά και συμπλήρωναν τις σπουδές τους σε δυτικά πανεπιστήμια. Μερικοί από αυτούς έγιναν σημαντικοί επιστήμονες. Τα Επτάνησα έγιναν το σπουδαιότερο πνευματικό κέντρο της Ελλάδας που κράτησε ζωντανή στην παιδεία την κλασική και την ιστορική παράδοση και μαζί με αυτή καλλιέργησε και την εθνική ιδέα. Η ίδρυση της **Ιονίου Ακαδημίας** (Μάιος 1824) ήταν η κορύφωση της εκπαιδευτικής προσπάθειας. Η Ιόνιος Ακαδημία ήταν το πρώτο ελληνικό πανεπιστήμιο και λειτούργησε επί τέσσερις δεκαετίες.

Η δημιουργική πορεία της Σχολής των Αθηνών κράτησε περίπου μισόν αιώνα (1830-1880). Η ζωή της δε διακόπηκε από τη γνωριμία της με τους Επτανήσιους δημιουργούς. Η γνωριμία όμως αυτή, όπως θα δούμε, θα δώσει τους καρπούς της στην αμέσως επόμενη γενιά: ο Κωστής Παλαμάς, ηγετική φυσιογνωμία της ανανεωτικής γενιάς του 1880, στη συλλογή του *Τα τραγούδια της πατρίδας μου* ζωντανεύει την επτανησιακή παράδοση και μάλιστα τη σολωμική. Η κληρονομιά του Σολωμού θα γίνει, έστω και με καθυστέρηση, κοινό κτήμα όλων των Ελλήνων.

Στην ενότητα αυτή του βιβλίου μας θα εξετάσουμε: α) τα **Απομνημονεύματα** και τους συγγραφείς τους, β) την **Επτανησιακή Σχολή** και γ) τη **Ρομαντική Σχολή** των Αθηνών.

1. Τα Απομνημονεύματα

Το λογοτεχνικό είδος που συνδέεται άμεσα με τον Αγώνα είναι το **Απομνημόνευμα**, μια εκδοχή της αυτοβιογραφίας. Άνθρωποι που έζησαν στο κέντρο των μεγάλων ιστορικών γεγονότων της εποχής και είχαν συνείδηση της σημασίας τους προσφέρουν τη μαρτυρία τους για το τι έζησαν, τι έπραξαν, τι έπαθαν και τι έμαθαν. Αυτόπτες μάρτυρες θέλουν να συμβάλουν στην αποκάλυψη της αλήθειας, αλλά και να δικαιωθούν στις επερχόμενες γενιές. Το 1821 αποτελεί φυσικά το ορόσημο. Ο **Παλαιών Πατρών Γερμανός** (1771-1826) αρχίζει να γράφει τα απομνημονεύματά του (*Υπομνήματα περί της Επανάστασης της Ελλάδος - Από το 1820 μέχρι του 1823*) αμέσως μετά την έκρηξη της Επανάστασης, ο **Χριστόφορος Περραιβός** (1773-1863) δημοσιεύει τα *Απομνημονεύματα πολεμικά* (1836) και ο **Εμμανουήλ Ξάνθος** (1772-1852) τα δικά του απομνημονεύματα σχετικά με τη Φιλική Εταιρεία (*Δοκίμιον ιστορικόν περί της Φιλικής Εταιρείας*, 1836). Τα απομνημονεύματα του Βορειοπειρώτη στρατιωτικού **Σπύρου Μήλιου** (1800-1880) αναφέρονται στη διετία 1825-1826.

Ο «γέρος του Μωριά» **Θεόδωρος Κολοκοτρώνης** υπαγόρευσε τα απομνημονεύματά του στο Γεώργιο Τερτσέτη (1800-1874), δικαστή από τη Ζάκυνθο, ο οποίος αναγκάστηκε να εκπατριστεί, επειδή αντιτάχθηκε στην πρόθεση της Αντιβασιλείας να καταδικάσει σε θάνατο τον Κολοκοτρώνη. Το γεγονός αυτό συνετέλεσε στη φιλία των δύο ανδρών και είχε ως αποτέλεσμα την υπαγόρευση των απομνημονευμάτων που κυκλοφόρησαν στα 1851 με τον τίτλο *Διήγησις συμβάντων της ελληνικής φυλής από τα 1770 έως τα 1836*.

Οι πολιτικοί που ήθελαν να γράψουν τα απομνημονεύματά τους δεν συναντούσαν δυσκολίες. Όσοι όμως οπλαρχηγοί και στρατιωτικοί δεν ήταν εξοικειωμένοι με το γράψιμο, δυσκολεύονταν και πολλές φορές χρησιμοποιούσαν έναν «γραμματικό». Το χρονικό της σκλαβωμένης Αθήνας του **Παναγή Σκουζέ** (1776-1847) αποκαλύφτηκε επίσης από το Γεώργιο Τερτσέτη στα 1859. Εδώ εξιστορείται σε αυθεντική λαϊκή γλώσσα η περίοδος από το 1772 ως το 1796.

Deneuville: «Οι Σουλιώτισσες πολεμούν» (Συλλογή Τάσσου Χατζή, Ανθολογία Σοκόλη)

Το κείμενο όμως που αποτυπώνει με μοναδικό τρόπο τα βιώματα ενός αγωνιστή που έζησε τον Αγώνα και πήρε μέρος και στην πολιτική σκηνή είναι τα *Απομνημονεύματα* του στρατηγού **Ιωάννη Μακρυγιάννη** (1797-1864). Αγωνιστής του '21 στην Πελοπόννησο και την Αθήνα, ο Μακρυγιάννης τραυματίστηκε σοβαρά, αλλά δε σταμάτησε να πολεμάει. Η δράση του συνεχίστηκε και μετά την Ανεξαρτησία. Ο Καποδίστριας τον διόρισε στο Άργος Γενικό αρχηγό της Εκτελεστικής Δυνάμεως της Πελο-

Απομνημονεύματα Ιωάννη Μακρυγιάννη

ποννήσου και τότε άρχισε να γράφει τα *Απομνημονεύματα*. Ο Μακρυγιάννης δεν είχε πάει σχολείο, έμαθε όμως σε μεγάλη ηλικία γράμματα μόνο και μόνο για να καταγράψει τα απομνημονεύματά του, τα οποία είναι γραμμένα ανορθόγραφα, δίχως καν στίξη. Το χειρόγραφο με τα απομνημονεύματά του βρέθηκε το 1900 και δημοσιεύτηκε το 1907 από το Γιάννη Βλαχογιάννη, σπουδαίο πεζογράφο, για τον οποίο θα μιλήσουμε σε άλλο κεφάλαιο του βιβλίου μας. Ο λόγος του Μακρυγιάννη είναι, όπως γράφει ο Λίνος Πολίτης, «ολότελα λαϊκός, δίχως ίχνος λόγιας επίδρασης, με τη ζωντάνια της προφορικής ομιλίας και με τη θερμότητα ενός ανθρώπου, που δεν είναι μονάχα αυτόπτης αλλά και πρωταγωνιστής των γεγονότων που ιστορεί».

Το έργο του Μακρυγιάννη έγινε ευρύτερα γνωστό στα χρόνια της Κατοχής. Το 1941 δημοσιεύτηκε στο περιοδικό Νέα Εστία άρθρο του Γιώργου Θεοτοκά με τίτλο «Ο στρατηγός Μακρυγιάννης» και το 1943 ο Γιώργος Σεφέρης παρουσίασε στο Κάιρο τον αγωνιστή και το έργο του σε διάλεξη που σήμερα περιλαμβάνεται στις *Δοκιμές* («Ένας Έλληνας - ο Μακρυγιάννης»). Από τότε ο Μακρυγιάννης απασχόλησε ιστορικούς και φιλολόγους που συγκινούνται από την «αδρή» φωνή του και το «αποτελεσματικό» ύφος του.

Ο Βλαχογιάννης εξέδωσε επίσης και τα απομνημονεύματα του **Ν. Κασομούλη** (1795-1871) με τον τίτλο *Ενθυμήματα στρατιωτικά της Επανάστασης των Ελλήνων 1821-1833*.

Τα απομνημονεύματα των αγωνιστών ανήκουν στις **έμμεσες πηγές** της Ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασης και αποτελούν ένα συναρπαστικό ανάγνωσμα που μας επιτρέπει να γνωρίσουμε τη ζωή και τη νοοτροπία μιας κοινωνίας που βρέθηκε σε τόσο δύσκολες συνθήκες.

Τα απομνημονεύματα αυτά καλύπτουν και τη μετεπαναστατική περίοδο του Καποδίστρια και του Όθωνα και φτάνουν μέχρι την εποχή του Γεωργίου Α΄. Στις μετεπαναστατικές δεκαετίες πολλοί λόγιοι έγραψαν επίσης απομνημονεύματα (**Νικόλαος Δραγούμης**, 1809-1879, **Αλέξανδρος-Ρίζος Ραγκαβής**, 1809-1892), όπως και ιστορικοί (**Σπυρίδων Ζαμπέλιος**, 1813-1881, **Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος**, 1815-1891, ο οποίος στο μεγαλεπήβολο έργο του *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, 1860 - 1874, επιδιώκει να αποδείξει τη συνέχεια και τη διαχρονική ενότητα του ελληνικού έθνους).

**Ελισάβετ
Μουτζάν-
Μαρτινέγκου**

Την εποχή αυτή χρονολογείται και η **αυτοβιογραφία** της πρώτης Ελληνίδας πεζογράφου, της **Ελισάβετ Μουτζάν-Μαρτινέγκου** (1801-1832), αρχοντοπούλας από τη Ζάκυνθο. Η αυτοβιογραφία της είχε ολοκληρωθεί τον Ιούνιο του 1831 αλλά δημοσιεύτηκε μισόν αιώνα μετά (1881) από το γιο της που φρόντισε να περικόψει μεγάλο μέρος του έργου της. Στο κείμενο αυτό εκτυλίσσεται το προσωπικό δράμα μιας νεαρής γυναίκας της αστικής τάξης που, ενώ επιθυμεί να λάβει μέρος στην πνευματική ζωή του τόπου της, αναγκάζεται να ζει έγκλειστη στο σπίτι του πατέρα της, αποκομμένη από όσα συμβαίνουν έξω από αυτό.

Η Μαρτινέγκου θέλησε επίσημα να συμμετάσχει στον αγώνα για την ελευθερία που πληροφορήθηκε πως είχε αρχίσει στην Ελλάδα, αλλά μια τέτοια συμμετοχή αποκλειόταν από το «βάρβαρον ήθος της Ζακύνθου, οπού κρατάταις κοπέλλαις κλεισμέναις» και από το γεγονός ότι «είναι γυναίκα και περιπλέον γυναίκα Ζακυνθία». Έτσι το μόνο που έκανε ήταν να «παρακαλέσει τον Ουρανόν δια να ήθελε τους βοηθήσει να νικήσουν», ώστε να αξιωθεί και η ίδια «να ιδή εις την Ελλάδα επιστρεμμένην την ελευθερίαν και μαζί με αυτήν επιστραμμένης εις τας καθέδρας τους τας σεμνάς μούσας...» .

Φωτογραφία της Μαρτινέγκου, Αθήνα, Εθνική Πινακοθήκη (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους)

2. Η Επτανησιακή Σχολή

Τα Επάνησα δε γνώρισαν ποτέ την οθωμανική κυριαρχία, όμως για αιώνες βρισκόνταν κάτω από ενετική κυρίως κυριαρχία (αλλά και κάτω από την κυριαρχία των Γάλλων, των Άγγλων και για ένα μικρό διάστημα των Ρώσων). Ήρθαν έτσι ευκολότερα σε επικοινωνία και σε αμεσότερη επαφή με το δυτικό πολιτισμό, πράγμα που τους έδωσε τη δυνατότητα να αναπτύξουν σημαντική πνευματική δραστηριότητα που εκδηλώθηκε όχι μόνο στη λογοτεχνία, αλλά και στη μουσική και τη ζωγραφική. Οι λογοτέχνες που έγιναν εκφραστές της δραστηριότητας αυτής παρουσιάζουν κοινά χαρακτηριστικά τόσο στα θέματα, όσο και στο ύφος, που δείχνουν κοινά ενδιαφέροντα, τάσεις και αναζητήσεις και επιτρέπουν στους μελετητές να τους κατατάξουν στην ίδια Σχολή. Στη διάρκεια του 19ου αιώνα η λογοτεχνική παραγωγή των Επτανήσων πέρασε στην Ιστορία της λογοτεχνίας μας με το όνομα **Επτανησιακή Σχολή**. Η Σχολή αυτή παρουσίασε κυρίως ποιητικά έργα (λυρικά, επικόλυρικά και σατιρικά) και ακολούθησε το ρεύμα του ρομαντισμού. Η πεζογραφία εμφανίζεται σχετικά φτωχή και περιορίζεται κυρίως στο κριτικό δοκίμιο. Η Σχολή συνέβαλε και στην ανάπτυξη του θεάτρου με σημαντικότερο έργο το *Βασιλικό* του Μάτεσι (1830), το πρώτο θεατρικό μας έργο με κοινωνικό περιεχόμενο. Η ποίηση γράφεται αποκλειστικά στη δημοτική γλώσσα με λίγα δάνεια από τα επτανησιακά

ιδιώματα και τη λόγια παράδοση. Τα θέματα που πραγματεύονται οι Επτανήσιοι ποιητές είναι η πατρίδα, η φύση και ο έρωτας στην πιο αγνή μορφή του. Χαρακτηριστικό της μορφής των έργων των Επτανησίων είναι η δημοτική γλώσσα, την οποία όχι μόνο καλλιεργούν αλλά και υποστηρίζουν θεωρητικά με άρθρα και μελέτες. Όλοι οι Επτανήσιοι ποιητές που με τα ποιήματά τους ύμνησαν την κήρυξη της Ελληνικής Επανάστασης έχουν ευρωπαϊκή μόρφωση, προπάντων ιταλική και γι' αυτό στο έργο τους διακρίνεται σαφώς η επίδραση της ιταλικής ποίησης. Οι περισσότεροι από αυτούς είναι ολιγογράφοι σε σχέση με τους Φαναριώτες και τους Αθηναίους ρομαντικούς και επεξεργάζονται με ιδιαίτερη φροντίδα το στίχο τους, ώστε να δίνουν στα ποιήματά τους όσο γίνεται πιο άψογη μορφή.

Ο ρομαντισμός

Ο **ρομαντισμός** είναι ένα μεγάλο πνευματικό κίνημα που έκανε την εμφάνισή του από το τέλος του 18ου αιώνα ως αντίδραση στον ορθολογισμό του Διαφωτισμού και στράφηκε στο Μεσαίωνα ως πηγή έμπνευσης. Ξεκίνησε από τη Γερμανία αποτελώντας τη συνέχεια κατά έναν τρόπο του κινήματος *Sturm und Drang* (= θύελλα και ορμή) με κύριους εκπροσώπους τον Γκαίτε και το Σίλλερ. Στην Ελλάδα εμφανίστηκε σχεδόν την ίδια εποχή που επικράτησε στη Γαλλία και κυριάρχησε στην ελληνική ποίηση για πενήντα ολόκληρα χρόνια. Οι ρομαντικοί κηρύσσουν την επιστροφή στις ρίζες των λαϊκών πολιτισμών, διακηρύσσουν την ελευθερία του καλλιτέχνη και αντιπαραθέτουν στη λογική τη φαντασία. Σημαντικοί ρομαντικοί είναι ο Ουγκώ (Victor Hugo), ο Μπάιρον (Byron) κ.ά.

Γενάρχη της Επτανησιακής Σχολής είναι ο εθνικός μας ποιητής **Διονύσιος Σολωμός**. Οι ποιητές που προετοίμασαν το δρόμο του και έζησαν πριν από αυτόν, στην εποχή του Διαφωτισμού, ονομάστηκαν, όπως είδαμε, **προσολωμικοί** (Αντώνιος Μαρτελάος, Νικόλαος Κουτούζης). Μια δεύτερη κατηγορία αποτελούν οι **σολωμικοί** ποιητές που είναι σύγχρονοι ή μεταγενέστεροι από το Σολωμό και υιοθέτησαν το πρότυπό του. Οι ποιητές αυτοί αποτελούν την κυρίως Επτανησιακή Σχολή (Αντώνιος Μάτεσις, Γεώργιος Τερτσέτης, Ιούλιος Τυπάλδος, Ιάκωβος Πολυλάς, Γεράσιμος Μαρκοράς, Γεώργιος Καλοσγούρος, Λορέντζος Μαβίλης). Τέλος μια τρίτη κατηγορία είναι οι εξωσολωμικοί, λογοτέχνες δηλαδή οι οποίοι, αν και είναι Επτανήσιοι και ανήκουν στην ίδια εποχή, βρίσκονται έξω από την επίδραση του Σολωμού (Ανδρέας Κάλβος, Αριστοτέλης Βαλαωρίτης).

Διονύσιος Σολωμός

Ο **Διονύσιος Σολωμός** (1798-1857) γεννήθηκε στη Ζάκυνθο και πέθανε στην Κέρκυρα, όπου είχε στο μεταξύ μετοικήσει. Η γέννησή του συμπίπτει χρονικά με το θάνατο του Ρήγα στο Βελιγράδι, όπως παρατήρησε ο Κωστής Παλαμάς προλογίζοντας τα *Άπαντα* του Σολωμού (1901). Ο Ρήγας αγωνίστηκε, μαρτύρησε και άνοιξε το δρόμο για την ελευθερία. Ο Σολωμός ύμνησε την ελευθερία, το Μεσολόγγι, τα ηρωικά κατορθώματα και

τις θυσίες των Ελλήνων στη διάρκεια του απελευθερωτικού αγώνα. Η ποίηση του Σολωμού επικεντρώθηκε στα μεγάλα θέματα που απασχόλησαν φιλοσόφους και ποιητές μέσα στους αιώνες: ελευθερία, φύση, θρησκεία, θάνατος και έρωτας. Στα ποιήματά του η ελευθερία θριαμβεύει ενάντια στη φύση και η θρησκεία ενάντια στο θάνατο. Στην ποίησή του συνδέονται ο θάνατος με τον έρωτα, ο οποίος στη σολωμική ποίηση είναι πάντα αγνός. Ο Σολωμός ήταν ο πρώτος που ανέδειξε τη δημοτική γλώσσα ως μοναδική για την έμμετρη δημιουργία.

Προσωπογραφία Δ. Σολωμού (Ανθολογία Σοκόλη)

Μετά το θάνατο του πατέρα του, ο Σολωμός θα μεταβεί στην Ιταλία, όπου κατ' αρχάς θα φοιτήσει στο Λύκειο της Κρεμόνας και έπειτα θα σπουδάσει νομικά στο Πανεπιστήμιο της Παβίας. Στη Ζάκυνθο θα επιστρέψει το 1818 και από το 1828 θα εγκατασταθεί μόνιμα στην Κέρκυρα. Η ποιητική δημιουργία του Σολωμού κατανέμεται σε δύο περιόδους: τη ζακυνθινή, από την επιστροφή στο νησί του μέχρι το 1828, και την κερκυραϊκή, που περιλαμβάνει την ώριμη δημιουργία του και τελειώνει με το θάνατό του στην πρωτεύουσα των Ιονίων νήσων.

Στην Ιταλία ο Σολωμός μυήθηκε στο ρομαντισμό, γνώρισε σημαντικούς εκπροσώπους των ιταλικών γραμμάτων και επηρεάστηκε από το έργο τους και συνέθεσε πάμπολλους στίχους στα ιταλικά. Επιστρέφοντας στη Ζάκυνθο ο ποιητής, ώριμος κοινωνικά και καλλιτεχνικά, θα αποκαταστήσει την επαφή του με τη μητρική του γλώσσα. Σε αυτό θα τον βοηθήσει η συναναστροφή και η φιλία του με αξιόλογους πνευματικούς ανθρώπους, που δημιουργούσαν γύρω του φιλολογικούς κύκλους (Γ. Τερτσέτης, Α. Μάτεσις) και τον βοηθούσαν στις αναζητήσεις του.

Η ζωή του

Ο Σολωμός μελέτησε σε βάθος τη δημοτική ποίηση και χρησιμοποίησε την εικονοπλαστική της στη δική του ποίηση. Επιπλέον τα μεγαλύτερα έργα του είναι γραμμένα σε δεκαπεντασύλλαβο, ένα δεκαπεντασύλλαβο που από τεχνική άποψη ο Σολωμός τον έφτασε στην τελειότητα.

Πήτερ Μάκριτζ

Εντελώς ξένος προς τη λόγια παράδοση ο Σολωμός αφομοίωσε την ελληνική κληρονομιά –στην Ιταλία γνώρισε τον Όμηρο από την εξαιρετική έμμετρη μετάφραση του Μόντι (Monti)–, γράφει ο Πολυλάς στα Προλεγόμενα), τα έργα της κρητικής λογοτεχνίας, τα δημοτικά τραγούδια αλλά και τα έργα τοπικών στιχουργών.

Λέγεται ότι ο ποιητής άρχισε να γράφει στη μητρική του γλώσσα μετά τη συνάντηση που είχε με το Σπυρίδωνα Τρικούπη, το μετέπειτα ιστορικό. Σε μια επίσκεψή του στη Ζάκυνθο το 1822, κι ενώ περίμενε τον Μπαίρον, ο Τρικούπης ζήτησε να δει το Σολωμό. Όταν άκουσε μια ωδή του απόμεινε σκεφτικός και του είπε ότι αυτό που περιμένει τώρα η πατρίδα είναι μια ποίηση ελληνική («Η Ελλάδα περιμένει το Δάντη της»). Σε λίγες μέρες ο ποιητής διάβασε στον Τρικούπη το ελληνικό ποίημά του *Η Ξανθούλα*.

Ο Ύμνος εις την Ελευθερίαν

Την ίδια περίοδο ο ποιητής που στρέφεται πια από τα παλιά ιταλικά σονέτα και τους αυτοσχέδιους στίχους σε έργα μεγαλύτερης έκτασης, στα οποία υμνείται κυρίως η Επανάσταση, γράφει τον *Ύμνο εις την Ελευθερίαν* (Μάιος 1823), ποίημα 158 στροφών, που εκδόθηκε στα 1825 και του οποίου οι δύο πρώτες στροφές καθιερώθηκαν ως Εθνικός Ύμνος της Ελλάδας και μελοποιήθηκαν από τον Κερκυραίο συνθέτη και φίλο του ποιητή Νικόλαο Μάντζαρο. Ο Ύμνος είχε μεγάλη απήχηση, μεταφράστηκε σε ξένες γλώσσες και ενίσχυσε το κίνημα του φιλελληνισμού.

Την ίδια εποχή εμπνεύστηκε την ωδή *Εις τον θάνατο του Λορδ Μπαίρον* (ο Σολωμός θαύμαζε ιδιαίτερα τον Βύρωνα και γιατί καταφέρθηκε ενάντια στην τυραννία και γιατί πέθανε παίρνοντας ενεργό μέρος στον ελληνοαπελευθερωτικό αγώνα), ενώ το 1824 αρχίζει τη φιλόδοξη σύνθεση του *Λάμπρου*, έργου λυρικού επηρεασμένου από την ποιητική τεχνοτροπία του Βύρωνα, που όμως δε θα ολοκληρωθεί ποτέ (το 1826 ο ποιητής θα επεξεργαστεί και πάλι το ποίημα αυτό). Τότε έγραψε και το πρώτο από τα δύο πεζά του έργα, το *Διάλογο* (1824), όπου θα υπερασπιστεί τη λαϊκή γλώσσα. Το δεύτερο πεζό του Σολωμού είναι *Η γυναίκα της Ζάκυθος* (ποίηση και πρόζα μαζί) γραμμένο κι αυτό την ίδια εποχή. Το 1825 συνθέτει το επίγραμμα *Η καταστροφή των Ψαρών*, έξοχο παράδειγμα πυκνού και γνωμικού λόγου.

Ο Κρητικός

Η νέα συγγραφική περίοδος του Σολωμού ανοίγει με την εγκατάστασή του στην Κέρκυρα. Στα 1833 γράφεται *Ο Κρητικός*, ποιητικό αφηγηματικό έργο, ένας ύμνος στην πατρίδα και στον έρωτα, από τον οποίο σώζονται μερικά υπέροχα αποσπάσματα, όπως η Φεγγαροντυμένη.

Ο Κρητικός: Ένας νέος που γλίτωσε από τους Τούρκους μετά την καταστολή της Επανάστασης στην Κρήτη, παλεύει τώρα με τα κύματα ως ναυαγός κρατώντας στο ένα χέρι τη μνηστή του. Εκεί, στη θάλασσα και με το φως του φεγγαριού αντικρίζει μια θεϊκή γυναικεία μορφή, την Ελευθερία (Φεγγαροντυμένη) που τον συναρπάζει, ώστε να μην καταλαβαίνει πως η αγαπημένη του είναι νεκρή. Η εικόνα είναι εντυπωσιακή με τη Φεγγαροντυμένη που καθαγιάζει όλη τη φύση.

Ένα άλλο ποίημα της εποχής αυτής ήταν *Ο Πόρφυρας* (1849), του οποίου το θέμα ήταν ο τραγικός θάνατος ενός Άγγλου στρατιώτη που τον κατασπάραξε ένας καρχαρίας (πόρφυρας). Όταν μερικοί φίλοι του Σολωμού παρατήρησαν ότι έπρεπε να προτιμήσει ένα εθνικό θέμα, ο Ποιητής απάντησε: «Το έθνος πρέπει να μάθει να θεωρεί εθνικό ό,τι είναι αληθινό».

Το έργο όμως της ζωής του Σολωμού ήταν οι *Ελεύθεροι πολιορκημένοι*, το μεγάλο επικόλυρικό ποίημα που το επεξεργάστηκε σε τρία διαφορετικά σχεδιάσματα (το πρώτο σχεδιάσμα είχε ήδη συντεθεί γύρω στο 1830). Ο ποιητής εμπνεύστηκε το έργο αυτό από τη δεύτερη πολιορκία της «Ιεράς πόλεως» του Μεσολογγίου. Χρονικά αναφέρεται στις τελευταίες δεκαπέντε ημέρες της πολιορκίας και συγκεκριμένα από τη μάχη της Κλείσοβας μέχρι την ηρωική Έξοδο, όταν οι υπερασπιστές της πόλης, κατανικώντας όλες τις ανθρώπινες αδυναμίες και περιφρονώντας τις χαρές της ζωής αποφασίζουν την ηρωική Έξοδο την παραμονή των Βαΐων του 1826.

Ο Σολωμός δε θέλησε ποτέ να επισκεφθεί την ελεύθερη Ελλάδα. Οι Έλληνες που αποχαιρετούσαν τον εθνικό ποιητή του *Ύμνου εις την Ελευθερίαν* δε γνώριζαν την ποίηση των ώριμων χρόνων του. Δύο χρόνια μετά το θάνατό του ο μαθητής του Ιάκωβος Πολυλάς συγκέντρωσε το έργο του ποιητή στον τόμο *Τα Ευρισκόμενα*. Στη συνέχεια αξιοποιήθηκε από το Λίνο Πολίτη, ο οποίος έλεγξε τα χειρόγραφα και πρόσθεσε τη *Γυναίκα της Ζάκυνθος* καθώς και την επιστολογραφία του ποιητή. Η πιο πρόσφατη ανασύσταση του έργου του οφείλεται στο Στυλιανό Αλεξίου (*Διοनुσίου Σολωμού, Ποιήματα και πεζά*, 1994), ο οποίος προσέγγισε το σολωμικό έργο στο σύνολό του.

Στο έργο του Σολωμού θαυμάζουμε το λυρισμό, την ακρίβεια των ποιητικών εικόνων, την εξύψωση της λαϊκής γλώσσας και ιδιαίτερα την έκφραση του λαϊκού αισθήματος. Σταθερός στόχος του ποιητή ήταν να έχει η ποίησή του τις ρίζες της στην κοινωνία και τη γλώσσα, που εκείνη δημιουργήσε.

Ο **Ιάκωβος Πολυλάς** (1826-1896) από την Κέρκυρα ήταν στενός φίλος και μαθητής του Σολωμού, που του μετέφραζε από τα γερμανικά αποσπάσματα από το Σίλλερ και το Χέγκελ. Ο Πολυλάς ήταν ο πρώτος εκδότης των έργων του Σολωμού. Έγραψε μόνο τρία σονέτα (*Μια πρώτη αγάπη*, *Το Σούλι*, *Ο ερασιτέχνης*) και λίγα διηγήματα και ήταν ο πρώτος που μετέφρασε τον Όμηρο στα νέα ελληνικά (*Οδύσσεια*, 1875, *Ιλιάδα*, 1890). Υπήρξε επίσης από τους καλύτερους μεταφραστές του Σαίξπηρ (*Τρικυμία*, 1855, *Άμλετ*, 1890). Τεχνίτης του λόγου αλλά και του στίχου ο Πολυλάς «ήταν και μένει», σύμφωνα με την άποψη του ιστορικού της νεοελληνικής λογοτεχνίας Κ. Θ. Δημαρά, «ο κατεξοχήν κριτικός της λογοτεχνίας μας».

Ο **Αντώνιος Μάτεσις** (1794-1875) από τη Ζάκυνθο, φίλος του Σολωμού, κατέχει σημαντική θέση στη λογοτεχνία της εποχής χάρη κυρίως

Ο Πόρφυρας

Οι Ελεύθεροι πολιορκημένοι

Σολωμικοί ποιητές

στο δραματικό έργο του *Ο Βασιλικός* που γράφτηκε στα 1856. Το έργο αυτό έχει ως θέμα την πάλη των ευγενών και των αστών της Ζακύνθου που άρχιζαν να πλουτίζουν και να μην υπολογίζουν τους ευγενείς, όπως παλιά. Στην πάλη αυτή υπερίσχυσαν οι αστοί.

Η υπόθεση του Βασιλικού: Ο Φιλιππάκης Γιαργυρόπουλος, άρχοντας από τα «δεύτερα σπίτια», δηλαδή από την «ύστερη τάξη του λαού», είναι ερωτευμένος με τη Γαρουφαλιά, κόρη του Δαρειού Ρογκάλα που είναι άρχοντας από τα «πρώτα σπίτια» και δε θέλει ούτε ν' ακούσει για το γάμο της κόρης του με το Φιλιππάκη. Ο Ρογκάλας τελικά κάμπτεται από την πίεση των γεγονότων και από το γιο του Δραγανίγο, ο οποίος διαφωνεί με τις μεσαιωνικές αντιλήψεις του πατέρα του, και η ιστορία έχει ευτυχισμένο τέλος.

Το θέμα αυτό χρησιμοποίησε αργότερα σε μυθιστορήματα και θεατρικά του ο Γρηγόριος Ξενόπουλος, ο οποίος αναγνωρίζει ότι ο Μάτεσις είναι πρόδρομος της δραματικής τέχνης. Ο *Βασιλικός*, που είναι γραμμένος στη δημοτική με πολλούς ζακυνθινούς ιδιοματισμούς, θεωρείται το πρώτο νεοελληνικό πεζό δράμα ρεαλιστικής τεχνοτροπίας.

Ο **Ιούλιος Τυπάλδος** (1814-1883) από την Κεφαλλονιά, έγραψε λυρικά και επικολυρικά ποιήματα, μερικά από τα οποία έγιναν λαϊκά τραγούδια. Πιστός μαθητής του Σολωμού μετέφρασε ένα μεγάλο μέρος από την *Απελευθερωμένη Ιερουσαλήμ* του Τορκουάτο Τάσσο.

Ο **Γεώργιος Τερτσέτης** (1800-1874) από τη Ζάκυνθο ήταν ένας από τους δικαστές που αντιτάχθηκαν στην πρόθεση της Αντιβασιλείας να καταδικάσει σε θάνατο τον Κολοκοτρώνη και που έδωσαν αθωωτική ψήφο στον Κολοκοτρώνη και τον Πλαπούτα, όταν καταδικάστηκαν σε θάνατο. Από τα καλύτερα ποιήματά του θεωρούνται *Το φίλημα*, ποίημα αφιερωμένο στον Όθωνα, το *Κόριννα και Πίνδαρος* και το *Οι γάμοι του Μεγάλου Αλεξάνδρου*. Πρότυπο του Τερτσέτη ήταν η ποίηση του Σολωμού και τα δημοτικά τραγούδια. Τα περισσότερα χρόνια της ζωής του τα έζησε στην Αθήνα, διατήρησε όμως στο έργο του την παράδοση της Επτανησιακής Σχολής.

Ο **Γεράσιμος Μαρκοράς** (1826-1911), από την Κεφαλλονιά, έζησε στην Κέρκυρα και επηρεάστηκε από τη σολωμική ποίηση. Έγινε γνωστός με το επικολυρικό του ποίημα *Ο Όρκος* που αντλεί το θέμα του από την κρητική εξέγερση (1866-1869) και την ανατίναξη του θρυλικού Αρκαδίου. Τα υπόλοιπα ποιήματά του είναι λυρικά και περιλαμβάνονται στις συλλογές *Ποιητικά Έργα* και *Μικρά Ταξίδια*.

Ανδρέας Κάλβος

Μια ξεχωριστή περίπτωση στάθηκε ο **Ανδρέας Κάλβος** που γεννήθηκε στη Ζάκυνθο και αργότερα έζησε στο Λιβόρνο της Ιταλίας, όπου υπήρχε μεγάλη ελληνική παροικία. Στην Ιταλία ο Κάλβος μυήθηκε στην ελληνική και την ευρωπαϊκή λογοτεχνία. Σταθμός για την πνευματική του εξέλιξη στάθηκε η γνωριμία του με τον Ελληνοϊταλό ποιητή

Ούγο Φώσκολο, του οποίου υπήρξε γραμματέας. Το 1824 στη Γενεύη και το 1826 στο Παρίσι αντίστοιχα, ο Κάλβος τύπωσε τις δύο ποιητικές του συλλογές, τη *Λύρα* και τα *Λυρικά*. Αργότερα εγκαταστάθηκε στην Κέρκυρα, όπου δίδαξε για λίγο στην Ιόνιο Ακαδημία. Απομονωμένος από όλους, στα 1852 έφυγε για την Αγγλία. Εκεί, «εις ξένην γην» τον βρήκε ο θάνατος, πράγμα που ο ίδιος απευχόταν (βλ. ωδή *Ο Φιλόπατρις*).

Ως προς την τεχνοτροπία ο Κάλβος ακολουθεί το ρεύμα του κλασικισμού (αναφορές στην ελληνική μυθολογία, αρχαιοπρεπείς λέξεις, έξαρση γενναίων πράξεων – η ονομασία των ποιημάτων του *Ωδαί* δείχνει ότι επηρεάζεται από τη λυρική ποίηση της Αρχαίας Ελλάδας). Η αυστηρότητα της μορφής όμως δεν εμποδίζει την ανάδειξη ρομαντικού πάθους. Η γλώσσα του είναι ιδιότυπη και θεωρήθηκε «αντιποιητική». Ο Κάλβος τροποποιεί τις νεοελληνικές λέξεις σύμφωνα με το τυπικό της αρχαίας γλώσσας, κατασκευάζει δικούς του τύπους και αφήνει ασυναίρετες λέξεις. Το ύφος του είναι υψηλό, μεγαλοπρεπές, επικολυρικό. Βάση της στιχουργίας του η πεντάστιχη στροφή, οι τέσσερις πρώτοι στίχοι επτασύλλαβοι, ο πέμπτος πεντασύλλαβος.

Από τις ωδές του η πρώτη, *Ο Φιλόπατρις*, είναι ένας ύμνος στη Ζάκυνθο και η τρίτη, *Εις θάνατον*, είναι αφιερωμένη στο θάνατο της μητέρας του· αυτές ήταν οι δύο μεγάλες αγάπες που στερήθηκε, η πατρίδα και η μητέρα του. Όλες οι άλλες ωδές αναφέρονται στην Επανάσταση. Τα θέματα του Κάλβου ήταν ηρωολατρικά (*Εις τον Ιερόν λόχον*, *Εις Χίον*, *Εις Πάργαν*, *Η Βρετανική Μούσα* – για το θάνατο του Μπάιρον).

Έλληνας της διασποράς ο Κάλβος διαμορφώθηκε στο εξωτερικό και αφομοίωσε τα πιο ανόμοια στοιχεία. Επηρεασμένος από τον κλασικισμό του Φώσκολο συνδυάζει στο έργο του την αρχαιοπρέπεια με το ρομαντισμό. Η ιδιοτυπία της γλώσσας

Οι Ωδές του Κάλβου

σας του ερμηνεύτηκε ως αποτέλεσμα της εικοσάχρονης απουσίας του από την Ελλάδα, ενώ επρόκειτο για συνειδητή επιλογή, επειδή πίστευε πως μια τέτοια γλώσσα έπρεπε να υιοθετήσει το νέο ελληνικό κράτος.

Έντονα φιλόπατρις ο Ανδρέας Κάλβος γοητεύει τόσο με τον ποιητικό τόνο, όσο και με τα θέματα και τις ιδέες του. Ως ποιητής αποφάσισε να γίνει ο βάρδος της ελληνικής επανάστασης, για την επιτυχία της οποίας «πρέπει να επιστρατευθούν όλες οι εκδηλώσεις της ζωής, να μην εξαιρεθεί ούτε η ποίηση», όπως γράφει ο Οδυσσεύς Ελύτης στο δοκίμιο που έγραψε για τον Κάλβο («Η αληθινή φυσιογνωμία και η λυρική τόλμη του Ανδρέα Κάλβου»). Ο Κάλβος ψάλλει την επανάσταση, και οραματίζεται την επάνοδο της ελευθερίας στον τόπο όπου γεννήθηκε. Γι' αυτόν η Ελλάδα είναι «μήτηρ ελπίδων γλυκυτάτων».

Το έργο του Κάλβου δεν είχε συνέχεια. Για πολύ καιρό ήταν ξεχασμένο. Μόλις στα 1888 ο Παλαμάς προβάλλοντας τους Επτανήσιους ποιητές, τους οποίους παραμέριζαν οι Φαναριώτες, ανακάλυψε τον ποιητή των ωδών, τη φιλοπατρία και την «αχαλίνωτον και ακανόνιστον» γλώσσα του.

**Άλλοι
μετασολωμικοί
και
εξωσολωμικοί
ποιητές**

Ο **Αριστοτέλης Βαλαωρίτης** (1824-1879) από τη Λευκάδα, ποιητής και εθνικός αγωνιστής, προσανατολίζεται περισσότερο σε πατριωτικά θέματα. Τα θέματά του είναι παρμένα κυρίως από την Επανάσταση και τους αγώνες των κλεφτών, των αρματολών και των Σουλιωτών. Χρησιμοποιεί τη δημοτική γλώσσα και επηρεάζεται από τον τύπο των δημοτικών τραγουδιών. Σημαντικά έργα του είναι ο *Αστραπόγιαννος* (1867), ο *Αθανάσης Διάκος* (1867) και κυρίως ο *Φωτεινός* (1879), το σημαντικότερο έργο του, που όμως έμεινε ανολοκλήρωτο. Πιστεύοντας στην εθνική σημασία της ποίησης, ο Παλαμάς επαινεί την ποίηση του Βαλαωρίτη, γιατί θεωρεί ότι «αποστολή του Ποιητή δεν είναι απλώς να ψυχαγωγεί, αλλά και να διδάσκει, να “βροντοφωνεί” την αλήθεια».

Ο **Ανδρέας Λασκαράτος** (1811-1901), μαθητής του Σολωμού και γεννημένος στο Ληξούρι της Κεφαλλονιάς, έγραψε κυρίως πεζά έργα με ηθικολογικό χαρακτήρα: *Τα μυστήρια της Κεφαλλονιάς*, *Χαρακτήρες*, *Ιδού ο άνθρωπος* – το τελευταίο εκδόθηκε το 1886 και είναι μια συλλογή χαρακτήρων στο πρότυπο του Θεοφράστου και του Γάλλου σατιρικού Λα Μπρυγιέρ (La Bruyère, 1645-1696). Ο Λα Μπρυγιέρ, όπως και ο Θεόφραστος, περιέγραφε με σαφήνεια ιδιότητες, όπως η υποκρισία, η κολακεία, η χωριατιά, και έπειτα έδινε παραδείγματα των χαρακτηριστικών αυτών αναφερόμενος σε σύγχρονους ανθρώπους. Ο Λασκαράτος φωτογράφησε τον εαυτό του στο πορτρέτο *Ο φιλόνεικος*. Ασυμβίβαστος και αδιάλλακτος απέναντι στις κοινωνικές συμβάσεις ο Λασκαράτος κρατούσε για τον εαυτό του το ρόλο του «ηθικού εισαγγελέα της κοινωνίας». Το αποτέλεσμα ήταν να υποστεί διώξεις και να αφοριστεί από την Εκκλησία. Αυτό τον έκανε ακόμα πιο αδιάλλακτο, και συνέχισε να ασκεί δριμύτατη κριτική στα ήθη της εποχής του.

Με το **Λορέντζο Μαβίλη** (1860-1912) σβήνει η ποιητική αναλαμπή των Επτανήσιων ποιητών. Καταγόμενος από την Κέρκυρα και έχοντας

σπουδάσει φιλοσοφία στη Γερμανία, ο Μαβίλης άφησε μεταφράσεις από διάφορες γλώσσες. Περισσότερο όμως έγινε γνωστός από τα πενήντα σονέτα του, που τα περισσότερα γράφτηκαν στην πενταετία 1895-1900 και τον καθιέρωσαν ως το σπουδαιότερο εκπρόσωπο του είδους αυτού στην ποίησή μας.

Τα σονέτα είναι δεκατετράστιχα ποιήματα, όπου συνδυάζεται η αγνή λυρική διάθεση με την υπερβολική φροντίδα στην επιλογή των λέξεων και την πλαστική επεξεργασία του στίχου.

Από τα χαρακτηριστικότερα σονέτα του Μαβίλη είναι: *Λίθη, Καλλιπάτειρα, Μούχρωμα, Ελιά*. Για την καλλιέργεια του σονέτου τον επαίνεσε ο Παλαμάς, ο οποίος θεωρούσε ότι ο Μαβίλης με το Ρήγα καταλαμβάνουν τις «δύο κορυφές της πατριδολατρικής ποίησης». Η πατριδολατρία του Μαβίλη συνδυάστηκε και με τη δράση. Το 1896 πολέμησε στην Κρήτη, το 1897 πήρε μέρος στον άδοξο πόλεμο με τους Τούρκους και το 1911 εκλέχτηκε βουλευτής Κερκύρας στην Αναθεωρητική Βουλή. Με την ιδιότητα αυτή, μιλώντας στη Βουλή σχετικά με τον καθορισμό της επίσημης γλώσσας, όταν οι περισσότεροι βουλευτές είχαν ταχθεί υπέρ της καθαρεύουσας και μιλούσαν περιφρονητικά για τη «χυδαία» δημοτική, ανέφερε μια φράση που από τότε έγινε παροιμιώδης: «Χυδαία γλώσσα δεν υπάρχει, υπάρχουν χυδαίοι άνθρωποι και υπάρχουν πολλοί χυδαίοι άνθρωποι ομιλούντες την καθαρεύουσα».

Σε ηλικία πενήντα τριών ετών, ενθουσιασμένος με την πολεμική προετοιμασία για τους Βαλκανικούς πολέμους, ο Μαβίλης κατατάχτηκε εθελοντής. Πολέμησε και σκοτώθηκε το 1912 στο Δρίσκο της Ηπείρου, της οποίας την απελευθέρωση πάντα ονειρευόταν. Ο ηρωικός του θάνατος ήταν το επισφράγισμα της αγωνιστικής του ζωής και της ιδεολογίας του.

Ένας από τους τελευταίους εκπροσώπους της Επτανησιακής Σχολής είναι ο **Στέφανος Μαρτζώκης** (1855-1913), αδελφός του Ανδρέα Μαρτζώκη (1849-1923), επίσης ποιητή. Ο Στέφανος Μαρτζώκης έζησε στην Αθήνα ως διδάσκαλος της ιταλικής και διακρίθηκε για την ευαισθησία της ποίησής του και την ποικιλία των στιχουργικών του μορφών. Σταθμός στην ποιητική του δημιουργία ήταν η συλλογή *Σονέτα (Sonnets)*, που δημοσιεύτηκε στο Παρίσι με πρωτοβουλία των νεοελληνιστών Λεγκράν (Émile Legrand) και Περνό (Humbert Pernot) το 1899.

Τέλος στην Ιστορία μας πρέπει να προστεθεί το όνομα του **Ιωάννη Ζαμπέλιου** (1787-1856), ο οποίος έγραψε τις πρώτες νεοελληνικές έμμετρες τραγωδίες με θέματα από την εθνική μας ιστορία (*Τιμολέων, Μήδεια, Κωνσταντίνος Παλαιολόγος, Ρήγας Θεσσαλός, Μάρκος Βότσαρης, Γεώργιος Καραϊσκάκης, Ιωάννης Καποδίστριας*). Επηρεασμένος από τον κλασικισμό του Ούγο Φώσκολο και του Ιταλού Αλφιέρι ο Ζαμπέλιος έγραψε στην απλή καθαρεύουσα και στη γλώσσα επηρεάστηκε από τον Κοραή.

3. Η ρομαντική Σχολή των Αθηνών

Α. Η ποίηση

Στο χρονικό διάστημα ανάμεσα στο 1830 και το 1880, δηλαδή στα πρώτα πενήντα χρόνια μετά την ελληνική Επανάσταση και την ίδρυση του Ελληνικού Κράτους, η Νεοελληνική Λογοτεχνία διαμορφώνεται, όπως είδαμε, κάτω από την ξένη επίδραση και ειδικότερα κάτω από την επίδραση του γαλλικού ρομαντισμού. Χαρακτηριστικά της λογοτεχνίας μας αυτή την περίοδο είναι η επιστροφή στο παρελθόν, η μελαγχολία και η απαισιόδοξη διάθεση που ερχόταν πια ως απόηχος του ρομαντισμού της δύσης. Οι λογοτέχνες προσπαθούσαν την περίοδο αυτή να τονώσουν το εθνικό φρόνημα του λαού.

Τζ. Μ. Γ. Τέρνερ, «Το μονοπάτι Μορτλέικ», 1826 (Ο κόσμος της ζωγραφικής, εκδ. Πατάκη)

Τη νεοελληνική λογοτεχνία προσδιορίζουν τώρα δύο γενιές Φαναριωτών που εγκατέλειψαν την Πόλη και τις παραδουνάβιες ηγεμονίες για να εγκατασταθούν πρώτα στο Ναύπλιο, αργότερα στην Αθήνα. Ο Ιακωβάκης Ρίζος-Νερουλός, ο Αλέξανδρος-Ρίζος Ραγκαβής, ο Αλέξανδρος και ο Παναγιώτης Σούτσος, όλοι συγγενείς μεταξύ τους, μετοίκησαν στην Ελλάδα αμέσως μετά την απελευθέρωσή της.

**Ιακωβάκης
Ρίζος-
Νερουλός**

Πριν από την επανάσταση ο **Ιακωβάκης Ρίζος-Νερουλός** (1778-1850) είχε δημοσιεύσει τα *Κορακιστικά* (1813), έργο με το οποίο διακωμωδούσε τη γλώσσα του Κοραή. Μετά την επανάσταση κυκλοφόρησε στα γαλλικά την *Ιστορία των Νεοελληνικών γραμμάτων*, την πρώτη ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας που εκδόθηκε στη Γενεύη το 1827. Το έργο αυτό, που είχε καταλογογραφική μορφή, προερχόταν από μια σειρά μαθημάτων που έκανε ο Νερουλός σε έναν κύκλο φιλελλήνων στη Γενεύη, με στόχο

να φέρει σε επαφή τους Ευρωπαίους με τα ελληνικά γράμματα. Ο συγγραφέας του διακηρύσσει τις ιδέες του για τη γλώσσα (υποστήριζε τη φαναριώτικη αρχαϊζουσα) και απορρίπτει, εκτός από το έργο του Σολωμού, ολόκληρη την κρητική παράδοση.

Πενήντα χρόνια αργότερα στη δική του ιστορία της λογοτεχνίας, που θα εκδοθεί επίσης στα γαλλικά (1877), ο **Αλέξανδρος-Ρίζος Ραγκαβής** (1809-1892) θα αδικήσει επίσης τόσο το Σολωμό, όσο και ολόκληρη την Επτανησιακή Σχολή προβάλλοντας τον εαυτό του και την οικογένειά του και επιδιώκοντας να αποδείξει ότι η αναγέννηση της νεοελληνικής γλώσσας και λογοτεχνίας οφείλεται αποκλειστικά στους Φαναριώτες. Εξάδελφος των Σούτσων ο Αλέξανδρος-Ρίζος Ραγκαβής, εκπρόσωπος της φαναριώτικης παράδοσης, είναι πολυγραφότατος και άνθρωπος με ποικίλα ενδιαφέροντα. Ο Ραγκαβής, ρομαντικός που στράφηκε προς τον αρχαϊσμό και την καθαρεύουσα, υπήρξε μεταφραστής και ποιητής, καθηγητής της Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και διπλωμάτης. Μαζί με το Ν. Δραγούμη και τον Κ. Παπαρρηγόπουλο εξέδωσε το περιοδικό *Πανδώρα*, όπου δημοσίευε διηγήματα. Το έργο του, ασυνήθιστα μεγάλο σε έκταση, περιλαμβάνει είκοσι τόμους. Ο Ραγκαβής ασχολήθηκε με όλα τα είδη. Εκτός από ποιήματα, έγραψε και αφηγήματα.

Στην ποίηση επιδίδονται οι ρομαντικοί αδελφοί Σούτσοι. Ο μεγαλύτερος είναι ο **Αλέξανδρος Σούτσος** (1803-1863), γνωστός περισσότερο ως σατιρικός (*Σάτιραι*, 1827). Η ποίησή του δεν είναι καθόλου λυρική, αλλά περισσότερο πολιτική και σατιρική. Είναι πολέμιος του Καποδίστρια και αργότερα της Αντιβασιλείας και του Όθωνα. Ο αδελφός του **Παναγιώτης Σούτσος** (1806-1868) αντίθετα είναι μέτριος λυρικός. Το ποίημά του *Οδοιπόρος* (1831), με ήρωες δύο νέους που χάνουν τα λογικά τους, βλέπουν οράματα, παραληρούν και τέλος αυτοκτονούν, θεωρήθηκε ως το «πρωτοπαίδι του ρομαντισμού» και είχε μεγάλη ανταπόκριση, «σα να αποζητούσε η εποχή τη φυγή από την πραγματικότητα», όπως γράφει ο Λ. Πολίτης. Αντίστοιχο του *Οδοιπόρου* είναι το πεζό *Ο Λέανδρος* (1834), μυθιστόρημα σε μορφή επιστολική, επηρεασμένο από τις *Επιστολές του Όρτις* του Φώσκολο (βλ. παρακάτω).

Στους εκπροσώπους της Αθηναϊκής Σχολής που προέρχονται από διάφορες περιοχές της Ελλάδας αλλά επηρεάζονται από τους Φαναριώτες που ζουν στην Αθήνα, ανήκουν ο Ηπειρώτης **Γεώργιος Ζαλοκώστας** (1805-1858), ο οποίος έγραψε λυρικά ποιήματα, άλλα από αυτά στη δημοτική και άλλα στην καθαρεύουσα, και ο **Θεόδωρος Ορφανίδης** (1817-1886), από τη Σμύρνη, που μιμείται την πολιτική σάτιρα του Αλέξανδρου Σούτσου.

Την κορύφωση του ρομαντισμού της Αθηναϊκής Σχολής εκφράζουν ο **Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος** (1843-1873), γιος του ιστορικού, και ο **Σπυρίδων Βασιλειάδης** (1844-1874), γεννημένος στην Πάτρα. Νομικοί και οι δύο και θεατρικοί συγγραφείς, ο πρώτος έγραψε λυρικά ποιήματα έντονα μελαγχολικά και ο δεύτερος, επίσης λυρικός, υπήρξε και μεταφρα-

Αλέξανδρος-Ρίζος Ραγκαβής

Οι αδελφοί Σούτσοι

Άλλοι εκπρόσωποι

στής του Λαμαρτίνου. Ο Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος θεωρήθηκε ως ο πιο ειλικρινής εκφραστής της ρομαντικής Αθηναϊκής Σχολής. Τελευταίος εκπρόσωπος της σχολής αυτής είναι ο **Αχιλλεύς Παράσχος** (1838-1895), από το Ναύπλιο, που αποτελεί την οριστική παρακμή και το τέλος του ελληνικού ρομαντισμού. Μεγαλόστομος και ενθουσιώδης, ο Παράσχος έγραφε με εκπληκτική ευκολία στίχους κακής ποιότητας επαναλαμβάνοντας τις ίδιες ιδέες.

B. Η πεζογραφία

Τα τελευταία χρόνια η έρευνα για την πεζογραφία της περιόδου 1830-1880 άλλαξε την εικόνα που είχαμε γι' αυτήν. Ενώ δηλαδή πιστεύαμε ότι η μυθιστορηματική παραγωγή της περιόδου αυτής είναι φτωχή και ότι το κυρίαρχο είδος της εποχής αποτελούσε το ιστορικό μυθιστόρημα, σήμερα, ύστερα από την ανανέωση του ενδιαφέροντος για τα μυθιστορήματα που δημοσιεύτηκαν ανάμεσα στα 1835 και στα 1850, αποδείχτηκε ότι το ιστορικό μυθιστόρημα εμφανίζεται στην Ελλάδα γύρω στα 1850 και αναπτύσσεται μέχρι το 1885, ενώ τα μυθιστορήματα που θεωρούνταν ιστορικά ασχολούνται περισσότερο με την κοινωνική πραγματικότητα της εποχής.

Το μυθιστόρημα είναι το λογοτεχνικό είδος που στην πορεία του μέσα στο χρόνο κατάφερε να συνθέσει όλα τα άλλα είδη, ενώνοντας άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο το μύθο με την ιστορία, συνδυάζοντας τη φαντασία με την πραγματικότητα και μορφοποιώντας με τον τρόπο του τα ανθρώπινα συναισθήματα. Με το πέρασμα των αιώνων, μέσα σε μια συνεχή διαδικασία εξέλιξης, το μυθιστόρημα έγινε ο μύθος που η φαντασία τοποθετεί σε χρόνους πραγματικούς.

Το μυθιστόρημα είναι μια εκτεταμένη αφήγηση και σε αυτό ξεχωρίζει από τα άλλα είδη του πεζού, έντεχνου λόγου (το διήγημα και τη νουβέλα). Εκτός όμως από την έκτασή του το μυθιστόρημα διακρίνεται για το μύθο του (που μπορεί να αναπτύσσεται και να εξελίσσεται σε πολλά επίπεδα χώρου και χρόνου) και για τους χαρακτήρες που προβάλλει με τρόπο όσο γίνεται πιο ολοκληρωμένο.

Το πρώτο μυθιστόρημα που εμφανίστηκε στην ανεξάρτητη Ελλάδα, και έκανε τον συγγραφέα του να περηφανεύεται πως ήταν ο πρώτος που έγραψε μυθιστόρημα την περίοδο αυτή, ήταν ο **Λεάνδρος του Παναγιώτη Σούτσου** που, όπως είδαμε, ήταν και ποιητής. Το μυθιστόρημά του, ρομαντικό, σε επιστολική μορφή, δημοσιεύεται στο Ναύπλιο το 1834.

Ο Λεάνδρος του Παναγιώτη Σούτσου

Ο Λεάνδρος του Παναγιώτη Σούτσου είναι επίσημα το πρώτο μυθιστόρημα της ανεξάρτητης Ελλάδας. Στον πρόλογο ο συγγραφέας του δηλώνει την περηφάνια του που είναι ο πρώτος μυθιστοριογράφος του ανεξάρτητου Ελληνικού Κράτους. Στο έργο περιγράφεται και εξυμνείται ο ρομαντικός έρωτας του Λεάνδρου και της Κοραλίας που είναι ιερός, γιατί είναι ειλικρινής.

Ένα χρόνο αργότερα κυκλοφορεί *Ο Εξόριστος του 1831*, μυθιστόρημα που γράφτηκε από τον **Αλέξανδρο Σούτσο** και δημοσιεύτηκε στην Αθήνα. Η δράση του τοποθετείται στα πρώτα χρόνια του ελεύθερου νέου ελληνικού κράτους. Το 1839 εκδίδεται το μυθιστόρημα *Η ορφανή της Χίου* ή *Ο θρίαμβος της αρετής του Ιάκωβου Πιτσιπίου*, ο οποίος το 1848 δημοσίευσε ένα δεύτερο μυθιστόρημα με τίτλο *Ο Πίθηκος Ξουθ* ή *Τα ήθη του αιώνας*, όπου σατιρίζει τόσο τους Ευρωπαίους περιηγητές που έρχονται στην Ελλάδα, όσο και την αστική τάξη της Αθήνας, με αποτέλεσμα να φαίνεται πως και οι δύο αυτές ομάδες πιθηκίζουν.

Η υπόθεση του μυθιστορήματος *Η ορφανή της Χίου*: Η Ευλαλία χάνει τους γονείς της στις σφαγές της Χίου και την αναλαμβάνει η θεία της Λωξάντρα που έχει δύο παιδιά. Στην οικογένεια αυτή η Ευλαλία παίζει το ρόλο της Σταχτοπούτας.

Εκεί θα συναντήσει τον ειλικρινή Αλέξανδρο και θα ορκιστούν αιώνια αγάπη μεταξύ τους. Η Λωξάντρα όμως κάνει το παν για να χωρίσει το ζευγάρι και να επωφεληθεί από την κληρονομιά της ορφανής. Ύστερα από διάφορες περιπέτειες οι δύο νέοι παντρεύονται, την ίδια μέρα μάλιστα που η Ευλαλία θα γινόταν καλογριά.

Η ορφανή της Χίου του Ιάκωβου Πιτσιπίου

Στα 1839 κυκλοφόρησε επίσης το μυθιστόρημα *Ο Πολυπαθής του Γρηγορίου Παλαιολόγου* (1803-1869), που ανακαλύφτηκε στο τέλος της δεκαετίας του 1980 και θεωρούνταν χαμένο επί πολλά χρόνια. Η μυθιστορία του Παλαιολόγου αποτελείται από πολλά επεισόδια γραμμένα με τρόπο απολαυστικό. Επηρεασμένος από το Μολιέρο ο Παλαιολόγος μέσω του ήρωά του, του Φαβίνη, ανακαλύπτει την υποκρισία και τη ματαιοδοξία του ανθρώπου και την παρουσιάζει με χιούμορ, ειρωνεία αλλά και τρυφερότητα.

Το ιστορικό μυθιστόρημα εισάγεται ουσιαστικά στην Ελλάδα από τον **Αλέξανδρο-Ρίζο Ραγκαβή** το 1850, με τον *Αυθέντη του Μορέως*. Ο Ραγκαβής χρησιμοποίησε υλικό που άντλησε από το γνωστό μας *Χρονικόν του Μορέως*, ακολουθώντας το παράδειγμα του εισηγητή του ιστορικού μυθιστορήματος Σερ Ουώλτερ Σκοτ (Sir Walter Scott, 1771-1832). Ο Ραγκαβής ένα χρόνο αργότερα δημοσίευσε και το ρεαλιστικό μυθιστόρημα *Ο συμβολαιογράφος*.

Σημαντικός πεζογράφος είναι ο **Παύλος Καλλιγιάς** (1814-1896), συγγραφέας του *Θάνου Βλέκα* (1855), που υπήρξε και το μοναδικό έργο του. Νομομαθής, καθηγητής στο Πανεπιστήμιο, βουλευτής και υπουργός στην κυβέρνηση Χαριλάου Τρικούπη, ο Καλλιγιάς αναπαριστά ρεαλιστικά την κατάσταση στην ελεύθερη Ελλάδα, σε αντίθεση με το Ραγκαβή που προβάλλει το παρελθόν κρύβοντας την άθλια πολλές φορές πραγματικότητα.

Ο Πολυπαθής του Γρηγορίου Παλαιολόγου

Ο Αυθέντης του Μορέως του Α.-Ρ. Ραγκαβή

Ο Θάνος
Βλέκας
του Π. Καλλιγά

Η υπόθεση του Θάνου Βλέκα: Ο Τάσος και ο Θάνος Βλέκας, γιοι ενός κλέφτη της Επανάστασης, ζουν στην ανεξάρτητη Ελλάδα και έχουν αντίθετη τύχη. Ο Τάσος συνέχιζε την οικογενειακή παράδοση όντας λίσταρχος. Ο Θάνος όμως, αν και είναι τίμιος, εργατικός κι ερωτευμένος με μια ενάρετη νέα, θα σκοτωθεί από εξαγριωμένους χωρικούς που είχαν χάσει τη γη τους από τον αδελφό του.

Την εποχή εκείνη τα περιοδικά είναι το κυρίαρχο όργανο για τη διάδοση της λογοτεχνίας. Το περιοδικό *Πανδώρα* που είχε διευθυντή το Νικόλαο Δραγούμη, δημοσιεύει μεταφράσεις μυθιστορημάτων του Κάρολου Ντίκενς (Charles Dickens, 1812-1870) (*Δαβίδ Κόππερφιλντ*, *Όλιβερ Τουϊστ*). Τα έργα του δημοφιλούς Άγγλου μυθιστοριογράφου καταγγέλλουν τη σκληρή κοινωνία της εποχής που πληγώνει κυρίως τα παιδιά. Το ελληνικό αναγνωστικό κοινό έρχεται τώρα σε επαφή με αυθεντικά λογοτεχνικά δημιουργήματα. Από χρόνο σε χρόνο η πεζογραφική παραγωγή αυξάνεται. Ένα έργο που διαβάστηκε πολύ ήταν *Η ηρώς της Ελληνικής Επανάστασης*, ήτοι *Σκηναί εν Ελλάδι του έτους 1821-1828*, μυθιστόρημα του **Στέφανου Ξένου** (1821-1894) που δημοσιεύτηκε στο Λονδίνο (1861). Ο Ξένος, έχοντας συλλέξει με προσοχή το υλικό του από τα χρόνια του αγώνα, δίνει ένα μυθιστόρημα ζωντανό, γεμάτο δράση.

Ο Εμμανουήλ
Ροΐδης και
η Πάπισσα
Ιωάννα

Αναμφίβολα όμως το διασημότερο έργο της εποχής ήταν η *Πάπισσα Ιωάννα* του **Εμμανουήλ Ροΐδη** (1836-1904), που δημοσιεύτηκε το 1866, όταν ο συγγραφέας του ήταν μόλις τριάντα ετών. Ο Ροΐδης, που έζησε τα παιδικά του χρόνια στη Γένοβα και ταξίδεψε πολύ, διαλέγει για το μυθιστόρημά του ένα θέμα ιστορικό που ήταν συγχρόνως και σκανδαλιστικό. Με την ηρωίδα του, που μεταμφιέζεται σε μοναχό κατορθώνοντας τελικά να καταλάβει τον παπικό θρόνο, είχε στόχο να δείξει ότι το μεσαιωνικό παρελθόν, που είχε εξιδανικευτεί, ήταν εξίσου άθλιο και διεφθαρμένο, όπως και το σύγχρονο παρόν. Τοποθετημένο στον 9ο αιώνα το έργο αυτό του Ροΐδη εκφράζει με σκεπτικισμό το σαρκασμό του για τις προλήψεις, τις δεισιδαιμονίες, τους δογματισμούς και τα ψεύδη που βασανίζουν τους ανθρώπους. Ο συγγραφέας όμως φροντίζει να υπενθυμίσει με σοβαρότητα στον αναγνώστη πως πρόκειται για παραμύθι. Γραμμένο σε έξοχη γλώσσα έγινε δημοφιλές και μεταφράστηκε σε πολλές ευρωπαϊκές γλώσσες.

Το έργο του ο Ροΐδης το τιτλοφορεί *μεσαιωνική μελέτη*. Ο συγγραφέας παραθέτει στην αφήγησή του διάφορα κείμενα και παραθέματα που δείχνουν την πρόθεσή του να δώσει επιστημονική εμφάνιση στο έργο του. Μνημονεύει επίσης λογοτέχνες που ασχολήθηκαν με περασμένες εποχές, όπως το Σερ Ουώλτερ Σκοτ (βλ. παραπάνω) και τον Μπάιρον. Στο βάθος όμως ξέρει πως αυτό που προτίθεται να γράψει είναι ένα μυθιστόρημα και μάλιστα ένα μυθιστόρημα σατιρικό, στο οποίο η εναλλαγή των επεισοδίων κρατά αδιάπτωτο το ενδιαφέρον του αναγνώστη.

Η Πάπισσα Ιωάννα αποτέλεσε ένα πρωτοποριακό έργο που με το θέμα του σκανδάλισε την κοινωνία της εποχής και προκάλεσε, όπως ήταν φυσικό, την αντίδραση. Η Εκκλησία καταδίκασε το έργο και το συγγραφέα του για το σκάνδαλο που δημιούργησε.

Αιμ. Προσαλέντης (1859-1926), «Η Ακρόπολη», 1897 (Εθνική Πινακοθήκη)

Δύο ακόμη νεοελληνικά μυθιστορήματα κατατάσσονται στα πιο αξιόλογα της πρώτης αυτής περιόδου της νεοελληνικής αφηγηματικής πεζογραφίας. Το πρώτο είναι *Η στρατιωτική ζωή εν Ελλάδι*, που δημοσιεύτηκε στη Ρουμανία το 1870-1871 σε δύο τόμους. Το έργο έχει ως κεντρικό θέμα του τη ληστεία και την αδιαφορία των υπευθύνων για την κατάσταση αυτή. Ο συγγραφέας όμως δεν καταγγέλλει, αφήνει τα γεγονότα να μιλήσουν από μόνα τους επισημαίνοντας τα κακώς έχοντα στην κοινωνία, τους θεσμούς και τις συμπεριφορές. Τελευταία ο καθηγητής Παναγιώτης Μουλλάς κατόρθωσε να ταυτίσει το συγγραφέα του έργου με τον **Κ. Δημόπουλο**, που παρουσιάζεται σε αυτό μόνο ως επιμελητής της έκδοσης.

Το δεύτερο μυθιστόρημα είναι ο *Λουκής Λάρας* του **Δημήτριου Βικέλα** (1835-1908), που δημοσιεύτηκε το 1879 και του οποίου η δράση εκτυλίσσεται στη διάρκεια του ελληνικού απελευθερωτικού αγώνα. Εδώ ο αφηγητής εκθέτει την ιστορία μιας οικογένειας, από την εποχή των σφαγών της Χίου μέχρις ότου κατάφερε να βρεθεί σε τόπο ασφαλή. Ο συγγραφέας αντλεί το υλικό του από τις σημειώσεις που του εμπιστεύτηκε κάποιος επιχειρηματίας από το Λονδίνο ο οποίος, αφού γλίτωσε μαζί με μερικούς άλλους, εγκαταστάθηκε στο εξωτερικό. Το μυθιστόρημα τονίζει

**Δημήτριος
Βικέλας**

Δ. Βικέλας (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη)

ότι ο ηρωισμός δεν είναι μόνο ηρωικές πράξεις, αλλά και σύνεση και προνοητικότητα. Χωρίς να παραποιεί όσα του εμπιστεύτηκε ο πληροφοριοδότης του, ο Βικέλας εγκαταλείπει τη ρητορεία του ηρωισμού και αναδεικνύει τα καθημερινά προβλήματα του ανθρώπου που προσπαθεί με κάθε τρόπο να σωθεί. Το έργο θεωρήθηκε ανανεωτικό, γιατί προαναγγέλλει το ρεαλισμό. Ο Βικέλας, άνθρωπος μετριοπαθής, ήταν ο ίδιος επιχειρηματίας με σημαντική κοινωνική επιφάνεια, χάρη στην οποία έπεισε την Ολυμπιακή Επιτροπή να γίνουν στην Αθήνα οι αγώνες του 1896.

Στη δεκαετία 1880-1890 ο Βικέλας έγραψε μια σειρά από ηθογραφικά διηγήματα (βλ. παρακάτω: Ηθογραφία). Πολύ πετυχημένο ηθογραφικό διήγημα είναι *Ο Παπα-Νάρκισσος*, με θέμα του τη ζωή ενός αγαθού παπά, που δε διστάζει να διακινδυνεύσει, για να βοηθήσει έναν άρρωστο από βαριά μεταδοτική ασθένεια. Ο Βικέλας ψυχογραφεί τον ήρωά του που κύριο χαρακτηριστικό του είναι η εσωτερική ευγένεια. Ο Δημήτριος Βικέλας έγραψε σε απλή καθαρεύουσα και σε φυσικό ύφος, γι' αυτό και σήμερα διαβάζεται ευχάριστα. Έγραψε επίσης και απομνημονεύματα (*Η ζωή μου*), από τα οποία μαθαίνουμε πολλά ενδιαφέροντα για την παλαιότερη οικογενειακή και κοινωνική νεοελληνική ζωή.

Γεννημένος στην Ερμούπολη της Σύρου και συμμαθητής του Ροΐδη στο Λύκειο της Σύρου, ο Βικέλας ήταν προστατευόμενος του θείου του **Λέοντα Μελά** (1812-1879), γνωστού για τα παιδαγωγικά του ενδιαφέροντα και συγγραφέα του *Γεροστάθη*. Το βιβλίο αυτό αποτελεί διασκευή γαλλικού έργου, συγκροτείται από σύντομες ιστορίες δανεισμένες κυρίως από την αρχαιότητα, που γράφτηκαν για να φρονηματίσουν τους νέους, και διαβάστηκε πολύ στην εποχή του.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

- ✓ Στην Ε' ενότητα του βιβλίου μας παρακολουθήσαμε την εξέλιξη της νεοελληνικής λογοτεχνίας σε μια καθοριστική ιστορική περίοδο που αφετηρία της ήταν ο ελληνικός απελευθερωτικός αγώνας. Το γεγονός της Επανάστασης γίνεται αντικείμενο έμπνευσης για τους ποιητές, ενώ οι αγωνιστές επιδίδονται στην καταγραφή των εμπειριών τους στα απομνημονεύματά τους.
- ✓ Η ποίηση όμως της νέας Ελλάδας γεννιέται ουσιαστικά στα Επτάνησα. Ο Ανδρέας Κάλβος, που για δεκαετίες αγνοήθηκε ως ποιητής, συνδυάζει στις Ωδές του την ιταλική του παιδεία με το ρομαντισμό. Από την άλλη ο εθνικός ποιητής μας Διονύσιος Σολωμός, σε έναν αδιάκοπο αγώνα με την έκφραση, γίνεται ο δημιουργικότερος εκφραστής των ιδεών του Διαφωτισμού, της προσήλωσης στη λαϊκή γλώσσα, της αγάπης στο δημοτικό τραγούδι. Γύρω του ο κύκλος των Επτανήσιων λογοτεχνών αφομοιώνει τα διδάγματά του και συμβάλλει καθοριστικά στην πολιτισμική ανανέωση που συντελείται στον ελληνικό χώρο αυτή την εποχή.
- ✓ Το δρόμο για την Αθηναϊκή Σχολή ανοίγουν οι Φαναριώτες που μετά την απελευθέρωση εγκαθίστανται στην Αθήνα. Επηρεασμένοι από το ρομαντισμό γίνονται άλλοτε εθνικοί βάρδοι και άλλοτε πολιτικοί ρήτορες.
- ✓ Την ίδια εποχή αναπτύσσεται στην Ελλάδα για πρώτη φορά το μυθιστορηματικό είδος. Η πεζογραφία στρέφεται προς την κοινωνική πραγματικότητα της εποχής, με πρώτο μυθιστόρημα το *Θάνο Βλέκα* του Καλλιγά και κορύφωση την *Πάπισσα Ιωάννα* του Ροΐδη. Τα μυθιστορήματα της εποχής ανοίγουν το δρόμο για τις μελλοντικές εξελίξεις στο νεοελληνικό μυθιστόρημα.

Ασκήσεις – Θέματα για συζήτηση

1. Σήμερα ένα μεγάλο μέρος των Απομνημονευμάτων των αγωνιστών μαζί με πολλά επίσημα έγγραφα που αφορούν την Ελληνική Επανάσταση βρίσκονται στο Διαδίκτυο (Εθνικό Κέντρο Βιβλίου: <http://book.culture.gr>, Σπουδαστήριο Νέου Ελληνισμού: www.snell.gr). Αφού διαβάσετε τέτοια κείμενα να παρουσιάσετε στην τάξη σας τη σκέψη, το χαρακτήρα και το λόγο των αγωνιστών.

2. Το θέμα της «επιστροφής των Μουσών», στο οποίο αναφερθήκαμε μιλώντας για την Ελισάβετ Μουτζάν-Μαρτινέγκου, το συναντούμε στην ωδή του Ανδρέα Κάλβου **Εις Μούσας**. Να παρουσιάσετε την ωδή αυτή στην τάξη σας αναφερόμενοι στο θέμα αυτό.

Βιβλιογραφία

1. Βάρναλης, Κ. (1952). *Σολωμικά*. Αθήνα: Κέδρος.
2. Γαραντούδης, Ευρ. (2001). *Οι Επτανήσιοι και ο Σολωμός. Όψεις μιας σύνθετης σχέσης (1820-1950)*. Αθήνα: Καστανιώτης.
3. Δάλλας, Γ. (2002). *Σκαπτή ύλη από τα σολωμικά μεταλλεία*. Αθήνα: Άγρα.
4. Δημαράς, Κ. Θ. (1975). *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. ΣΤ' έκδοση. Αθήνα: Ίκαρος, 191-350.
5. Ζώρας, Θ. Γ. (1960). *Επτανησιακά μελετήματα Α', Εισαγωγή εις την Επτανησιακὴν Σχολὴν – Οι εκπρόσωποι της Επτανησιακῆς Σχολῆς – Επτανησίων δοκίμια περὶ γλώσσης*. Αθήνα.
6. Καλαματιανός, Γ. Ν. (x.x.). *Σύντομη Ιστορία της Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*. Ι' έκδοση. Αθήνα: Εστία, 50-81.
7. Κεχαγιόγλου, Γ. (επιμ.) (1999). *Εισαγωγή στην ποίηση του Σολωμού. Επιλογή κριτικῶν κειμένων*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακῆς ἐκδόσεις Κρήτης.
8. Λορεντζάτος, Ζ. (1974). *Για το Σολωμό – τη λύρα τη δίκαιη*. Αθήνα: Ίκαρος.
9. Μάκριτζ, Π. (1995). *Διονύσιος Σολωμός*. Μετάφραση Κ. Αγγελάκη-Ρουκ. Αθήνα: Καστανιώτης.
10. Πολίτης, Λ. (1978). *Ιστορία της Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικῆς Τραπέζης, 123-199.
11. Πολίτης, Λ. (1985). *Γύρω στον Σολωμό, μελέτες και άρθρα*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικῆς Τραπέζης.
12. Tonnet, H. (2001). *Ιστορία του Ελληνικῆς μυθιστορήματος*. Μετάφραση Μ. Καραμάνου. Αθήνα: Πατάκης.
13. Τσαντσάνογλου, Ε. (1982). *Μια λανθάνουσα ποιητικὴ σύνθεση του Σολωμού*. Αθήνα: Ερμής.
14. Vitti, M. (2003). *Ιστορία της Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*. Μετάφραση Μ. Ζορμπά, θεώρηση του συγγραφέα, απόδοση Ε. Ι. Μοσχονά. Αναθεωρημένη έκδοση. Αθήνα: Οδυσσεύς, 145-240.
15. Χατζηγιακουμῆς, Εμμ. (1968). *Νεοελληνικαὶ πηγὰὶ του Σολωμού*. Αθήνα.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΕΚΤΗ

Η ΝΕΟΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ (1880-1930)

Οι αλλαγές στην εθνική, πολιτική και κοινωνική ζωή της Ελλάδας επηρεάζουν την πνευματική ζωή. Η ποίηση, που τώρα πια έχει απελευθερωθεί από την καθαρεύουσα και το ρομαντισμό, επηρεάζεται από νέα λογοτεχνικά ρεύματα: τον παρνασσισμό και το συμβολισμό. Ηγέτης της Νέας Αθηναϊκής Σχολής είναι ο Κωστής Παλαμάς. Την ίδια εποχή σημαντικοί ποιητές είναι ο Κ. Π. Καβάφης, ο Άγγελος Σικελιανός, ο Κ. Βάρναλης. Οι πεζογράφοι στρέφονται από το μυθιστόρημα στο ηθογραφικό διήγημα. Η λαογραφία επηρεάζει τις θεματικές επιλογές τους και το ρεύμα του ρεαλισμού τον τρόπο γραφής.

α) Η Νέα Αθηναϊκή Σχολή και η ηθογραφία (1880-1922)

Μετά την Επανάσταση κυριάρχησε όπως είδαμε ο ρομαντισμός τόσο στην ποίηση, όσο και στην πεζογραφία. Πολλές, ωστόσο, κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές σε εθνικό επίπεδο συνέβαλαν ώστε και η ποίηση και η πεζογραφία να στραφούν προς νέες κατευθύνσεις και εκφραστικά μέσα, τα οποία στο μεταξύ είχαν λειτουργήσει σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Οι ιστορικοί της λογοτεχνίας μας συσχετίζουν τους νέους προσανατολισμούς με την εσωτερική αναδιάρθρωση του κράτους από το 1881. Με τη συνθήκη της Κωνσταντινουπόλεως παραχωρήθηκε στην Ελλάδα η Θεσσαλία και η Άρτα, με αποτέλεσμα την αύξηση του πληθυσμού και της καλλιεργήσιμης γης. Πρωταγωνιστικά πρόσωπα στην πολιτική ζωή ήταν ο Χαρίλαος Τρικούπης και ο Ελευθέριος Βενιζέλος που οργάνωσαν εσωτερικά το νέο κράτος. Έτσι αναπτύχθηκαν ιδιαίτερα οι τομείς της οικονομίας, του εμπορίου και της ναυτιλίας. Την ίδια εποχή ο πληθυσμός της υπαίθρου μετατοπίστηκε προς τα αστικά κέντρα. Η μεγαλύτερη πληθυσμιακή ανάπτυξη παρατηρήθηκε στην Αθήνα, της οποίας ο πληθυσμός από το 1870 μέχρι το 1896

**Ιστορικό
πλαίσιο**

Ιάκωβος Ρίζος (1849-1926), «Στην ταρατσα ή Αθηναϊκή βραδιά» (1897). Στον πίνακα είναι φανερή η επίδραση των ευρωπαϊκών συνθησιών στους Έλληνες αστούς (Εθνική Πινακοθήκη)

τετραπλασιάστηκε. Φανερή ήταν η προσπάθεια της πολιτικής ηγεσίας να δώσει στο ελληνικό κράτος ευρωπαϊκή φυσιογνωμία.

Αίτημα του νέου κράτους έγινε από την αρχή ακόμα της ίδρυσής του η ανάγκη επέκτασης των γεωγραφικών ορίων του. Σύμφωνα με τη διατύπωση του Συντάγματος του 1844, Ελλάδα δεν ήταν μόνο το βασίλειο που έφερε αυτό το όνομα, αλλά περιελάμβανε και όλους τους «αλύτρωτους» Έλληνες που ζούσαν έξω από τα όρια του κράτους. Έτσι γεννήθηκε η «Μεγάλη Ιδέα» που διατηρήθηκε σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα και μέχρι τη Μικρασιατική καταστροφή του 1922. Το κλίμα της εποχής εκφράστηκε και από το Γιάννη Ψυχάρη στο βιβλίο του *Το ταξίδι μου* (1888) που γράφτηκε στο Παρίσι: «ένα έθνος, για να γίνει έθνος, θέλει δύο πράγματα: να μεγαλώσουν τα σύνορά του και να κάμνη φιλολογία δική του».

Α. Η ποίηση

Με την αρχή της Νέας Αθιναϊκής Σχολής συμπίπτει και η απελευθέρωση της ποίησης από την καθαρεύουσα και τον ρομαντισμό. Ηγετική φυσιογνωμία της αλλαγής αυτής υπήρξε ο Κωστής Παλαμάς που στα πενήντα περίπου χρόνια της δημιουργίας του προσπάθησε να συνδέσει την πνευματική ζωή του τόπου με τις ρίζες της, την παράδοση του δημοτικού τραγουδιού και την ποίηση του Σολωμού.

Στην ελληνική ποίηση κυριάρχησαν τα λογοτεχνικά ρεύματα του **παρνασσισμού** και του **συμβολισμού**, τα οποία προηγουμένως είχαν ακμάσει στην Ευρώπη.

Παρνασσισμός: Λογοτεχνικό κίνημα που γεννήθηκε στη Γαλλία στα μέσα του 19ου αιώνα και στηρίζεται στην κλασική παράδοση απορρίπτοντας την τρεχνοτροπία του ρομαντισμού. Ο παρνασσισμός αναζητεί την έμπνευσή του στην αρχαιότητα και ιδίως στον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό. Στην Ελλάδα παρνασσικά ποιήματα έγραψαν ο Παλαμάς, ο Δροσίνης, ο Βιζυηνός, ο Μαβίλης, ο Σικελιανός, ο Βάρναλης και κυρίως ο Γρυπάρης, οι οποίοι και εξέφρασαν το πατριωτικό συναίσθημα και τη λατρεία του κλασικού. Οι ποιητές αυτοί φρόντιζαν ιδιαίτερα τη μορφή των στίχων τους και την ομοιοκαταληξία σεβόμενοι τους μετρικούς και στιχουργικούς κανόνες και ενδιαφερόμενοι υπερβολικά για τη μορφή.

**Παρνασσισμός
και
Συμβολισμός**

Συμβολισμός: Λογοτεχνικό και καλλιτεχνικό ρεύμα που γεννήθηκε επίσης στη Γαλλία την ίδια εποχή ως αντίδραση στο ρομαντισμό και τον παρνασσισμό. Το συμβολισμό χαρακτηρίζει η μουσικότητα και η υποβλητικότητα του στίχου. Η ψυχική κατάσταση του ποιητή συσχετίζεται με τα πράγματα που γίνονται σύμβολα των συναισθημάτων του. Από το συμβολισμό επηρεάστηκαν πολλοί Έλληνες ποιητές όπως ο Κωνσταντίνος Χατζόπουλος, ο Απόστολος Μελαχρονός, ο Λάμπρος Πορφύρας, ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου, ο Κώστας Καρυωτάκης.

Μέσα στην εικοσαετία που πεθαίνουν ο Σολωμός και ο Κάλβος γεννιέται ο **Κωστής Παλαμάς** (1859-1943) ο οποίος καθιερώθηκε ως αρχηγός της Νέας Αθιναϊκής Σχολής. Ο Παλαμάς γεννήθηκε στην Πάτρα αλλά σε ηλικία επτά ετών έχασε τους γονείς του και αναγκάστηκε να ζήσει στο Μεσολόγγι, στο σπίτι του θείου του. Η εμπειρία όμως της ορφάνιας ήταν τραυματική για τον ποιητή και επηρέασε το λογοτεχνικό του έργο. Στα δεκαέξι του έφτασε στην Αθήνα για να σπουδάσει νομικά. Φύση πνευματικά ανήσυχη δημοσίευε ποιήματα σε ημερολόγια και πολιτικά περιοδικά της εποχής, όπως στη σατιρική-πολιτική εφημερίδα *Ραμπαγάς*, που εκδόθηκε το 1878 και φιλοξένησε κείμενα λογοτεχνών που αργότερα έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην πνευματική ζωή του τόπου.

**Κωστής
Παλαμάς**

Ο Παλαμιάς, που από το 1897 εργαζόταν ως γραμματέας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, πέρασε τη ζωή του μελετώντας και γράφοντας χωρίς να ταξιδέψει ποτέ στο εξωτερικό. Πολυμαθής και αυτοδίδακτος ωρίμασε μέσα σε μια εποχή έντονων πολιτικών και κοινωνικών ανακατατάξεων, διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στους λογοτεχνικούς κύκλους της πρωτεύουσας και άσκησε σημαντική επίδραση στην εποχή του. Το 1886 δημοσίευσε την πρώτη του ποιητική συλλογή με τον τίτλο *Τα τραγούδια της πατρίδος μου*. Το 1889 βραβεύτηκε στον Α΄ Φιλαδέλφειο Ποιητικό Διαγωνισμό με το ποίημα *Ο Ύμνος της Αθηνάς*, ύστερα από εισήγηση του Ν. Πολίτη. Βραβεύτηκε επίσης και στο Β΄ Φιλαδέλφειο Διαγωνισμό για την ποιητική του συλλογή *Τα μάτια της ψυχής μου* (1890). Ο τίτλος από το στίχο του Σολωμού δείχνει τη σχέση του ποιητή με τη σολωμική παράδοση. Παρακολουθώντας συστηματικά τα μεγάλα ευρωπαϊκά λογοτεχνικά ρεύματα, όπως τον παρνασσιισμό και το συμβολισμό, ο Παλαμιάς τα αξιοποίησε δημιουργικά στα ποιητικά του κείμενα. Έντονα επίσης επηρεάστηκε από το επιστημονικό πνεύμα που επικρατούσε στα τέλη του 19ου αι., πράγμα που έκανε την ποίησή του περισσότερο διανοητική. Το 1895 η πολιτεία τού ανέθεσε τη σύνθεση του Ολυμπιακού Ύμνου.

Σημαντικοί σταθμοί στην πορεία του ποιητή θεωρούνται επίσης και τα ποιήματα της συλλογής *Ίαμβοι και Ανάπαιστοι* (1897), *Η Ασάλευτη Ζωή* (1904) και το μεγάλο συνθετικό ποίημα *Ο Δωδεκάλογος του Γύφτου* (1907), που χωρίζεται σε δώδεκα «λόγους», έχει ποικίλους ρυθμούς και εκφράζει τον πόθο του λαού να ξεχάσει τις παλιές συμφορές και να βαδίσει προς ένα νικηφόρο μέλλον. Ο ποιητής-προφήτης «προφητεύει ένα μέλλον δόξας για το γένος του», γράφει ο Mario Vitti.

Η υπόθεση του Δωδεκάλογου του Γύφτου: Ο ήρωας του ποιήματος, ο Γύφτος, στην κοσμοϊστορική στιγμή της καταστροφής του Βυζαντίου, ζει τα πανανθρώπινα προβλήματα, αρνείται τις αξίες της ζωής και τις αποκαθιστά με νέο περιεχόμενο. Το βιολί γίνεται για το Γύφτο το σύμβολο της ζωής. Ο Γύφτος συμβολίζει τον Ποιητή που γίνεται προφήτης και προφητεύει την ανάσταση του έθνους και το νέο μεγαλείο του.

Σε δώδεκα «λόγους» χωρίζεται και το ποίημα *Η φλογέρα του βασιλιά* (1910), το οποίο ο Παλαμιάς έγραψε επηρεασμένος από την ιστορία του Βυζαντίου, σε μια εποχή που οι λόγιοι της Ευρώπης ανακάλυπταν το Βυζάντιο.

Η υπόθεση της Φλογέρας του βασιλιά: Αφού μετά από σκληρούς και μακροχρόνιους πολέμους ο Βυζαντινός αυτοκράτορας Βασίλειος ο Βουλγαροκτόνος συνέτριψε τους Βουλγάρους, αποφασίζει να κατεβεί με το στρατό του στην Αθήνα και να προσκυνήσει την εκκλησία της Παναγίας της Αθηνιώτισσας, όπως είχε τότε μετονομαστεί ο Παρθενώνας. Ο ποιητής συνθέτει θριαμβικούς ύμνους για τους ελληνικούς τόπους, από όπου πέρασε ο στρατός του νικητή βασιλιά.

Ύστερα από τις δύο μεγάλες αυτές ποιητικές συνθέσεις ο Παλαμιάς συγκέντρωσε το 1912 σε δύο τόμους τα λυρικά του ποιήματα: *Οι καημοί της λιμνοθάλασσας* και *Η πολιτεία και η μοναξιά*. Στον πρώτο αναφέρεται στην πατρίδα του, το Μεσολόγγι και στο δεύτερο ο ποιητής συγκεντρώνει ποιήματα αναφερόμενα σε εθνικά γεγονότα. Τέλος γράφει τους *Βωμούς* (1915), τους *Δειλούς και σκληρούς στίχους* (1928) και τα *Παράκαιρα* (1919). Ακολουθούν: *Τα δεκατετράστιχα*, *Οι Πεντασύλλαβοι* και τα *Παθητικά κρυφομιλήματα* (1925). Ο Παλαμιάς έγραψε επίσης τα έργα *Ο κύκλος των τετράστιχων* (1929), *Περάσματα και χαιρετισμοί* (1931) και τέλος *Οι νύχτες του Φήμιου* (1935), που είναι η τελευταία του συλλογή. Τα ποιήματά του συγκεντρώθηκαν σε δεκαοκτώ ποιητικές συλλογές.

Εκτός από ποιητής ο Παλαμιάς υπήρξε κριτικός της λογοτεχνίας και πεζογράφος. Ως κριτικός επεσήμανε την ποιητική αξία του έργου πολλών Επτανήσιων λογοτεχνών (Σολωμού, Κάλβου, Μαρκορά, Τυπάλδου, Λασκαράτου, Βαλαωρίτη). Έγραψε το διήγημα *Θάνατος παλληκαριού* (1891) και το θεατρικό έργο *Η Τρισεύγενη* (1903).

Ο Παλαμιάς πέθανε το Φεβρουάριο του 1943 μέσα στην περίοδο της Κατοχής. Ο ιστορικός της λογοτεχνίας μας Λίνος Πολίτης τονίζει ότι ο κόσμος που συγκεντρώθηκε αυθόρμητα για να τιμήσει τον πεθαμένο ποιητή είχε τη συναίσθηση πως προέβαινε σε πράξη εθνικής αντίστασης. Στον τάφο του ο ποιητής Άγγελος Σικελιανός αφηφώντας τους κατακτητές βροντοφώναξε το φλογερό του προσκλητήριο προς την ελευθερία: «Ηχήστε οι σάλπιγγες! Σ' αυτό το φέρετρο ακουμπά η Ελλάδα!».

Ο Παλαμιάς με φοιτητές από τη Μυτιλήνη. Ο Μυριβήλης, όρθιος τέταρτος από αριστερά (Ανθολογία Σοκόλη)

Γεώργιος Δροσίνης Ο **Γεώργιος Δροσίνης** (1859-1951), συνομήλικος και φίλος του Παλαμά, παρουσιάστηκε στα γράμματα το 1880 με την ποιητική συλλογή *Ιστοί Αράχνης* την ίδια χρονιά δημοσιεύτηκε και η μοναδική συλλογή, *Στίχοι*, του **Νίκου Καμπα** (1857-1932). Οι δύο ποιητές ανήκαν στον κύκλο της εφημερίδας *Ραμπαγιάς*, από όπου ξεκίνησε και ο Παλαμάς. Με άφθονο το λαογραφικό στοιχείο στην ποίησή του ο Δροσίνης επηρεάστηκε από τους Γάλλους παρνασσικούς. Τα ποιήματά του διακρίνονται για τη χάρη και την κομψότητα στη μορφή και πολλά έχουν ειδυλλιακό περιεχόμενο. Δημοσίευσε επίσης ηθογραφικά διηγήματα, εκφράζοντας έτσι την ένταξή του στο γενικότερο κλίμα της «γενιάς του '80». Στη διάρκεια της μακράς ζωής του ασχολήθηκε κυρίως με την ποίηση, δημοσιεύοντας πολλές ποιητικές συλλογές, από τις οποίες οι χαρακτηριστικότερες είναι τα *Φωτερά σκοτάδια* (1915) και τα *Κλειστά βλέφαρα*, που γράφτηκαν όταν πλέον ο ποιητής βισκόταν σε ώριμη ηλικία. Την ποίηση του Δροσίνη διακρίνει η ανθρώπινη αξιοπρέπεια και η εμμονή στη λεπτομέρεια. Μερικά ποιήματά του μελοποιήθηκαν και το ποίημα «Η ανθισμένη αμυγδαλιά» έχει γίνει λαϊκό τραγούδι.

Ιωάννης Γρυπάρης Τον ίδιο χρόνο της δημοσίευσης της συλλογής του Παλαμά *Πατρίδες* (1895) εμφανίστηκε στην ποίηση με μια σειρά παρνασσικά σονέτα (με το γενικό τίτλο *Σκαρβαίοι*) ο **Ιωάννης Γρυπάρης** (1870-1942), που γεννήθηκε στη Σίφνο, αλλά μεγάλωσε στην Κωνσταντινούπολη. Φιλολόγος, με στέρεη κλασική παιδεία, ο Γρυπάρης σταδιοδρόμησε ως εκπαιδευτικός και ύστερα ανώτερος υπάλληλος και τέλος διευθυντής του Εθνικού Θεάτρου. Φανερά επηρεασμένος από το γαλλικό παρνασσισμό εντυπωσίασε με την περίτεχνη επεξεργασία των στίχων και της γλώσσας. Σε μια προσπάθεια να πετύχει την ισορροπία και το μέτρο στράφηκε σταδιακά στο συμβολισμό, όπως και ο Παλαμάς και οι άλλοι ποιητές αυτής της γενιάς. Αντιπροσωπευτικά κείμενα της στροφής αυτής είναι τα «*Ιντερμέδια*» (1899-1901). Στα ωριμότερα ποιήματά του ανήκουν τα τρία «*Ελεγεία*» (1902-1909), από τα οποία σημαντικότερο θεωρείται το τρίτο, οι «*Εστιάδες*» (1909). Με αυτό κλείνει η δημιουργική περίοδος του ποιητή, του οποίου το έργο συγκεντρώθηκε στη μοναδική τελικά συλλογή του *Σκαρβαίοι και Τερακότες* (1919), οπότε του απονεμήθηκε το Εθνικό Αριστείο. Ο καθηγητής Κώστας Στεργιόπουλος γράφει για την ποίηση του Γρυπάρη: «Ο μύθος γίνεται αφορμή για το ποίημα που ο ποιητής το κατασκευάζει και το στολίζει για να ξαφνιάζει παράξενα». Από τότε, ο ποιητής στράφηκε στις μεταφράσεις αρχαίων τραγικών που διακρίνονται για τη φιλολογική τους ενημέρωση και τη νοηματική τους σαφήνεια.

Τα τελευταία χρόνια του αιώνα είναι έκδηλη η στροφή από τον παρνασσισμό στη συμβολιστική τεχνοτροπία. Το όργανο που εκφράζει τις νέες τάσεις είναι το βραχύβιο περιοδικό *Η Τέχνη* (1898-1899) που εξέδιδε ο Κ. Χατζόπουλος. Το περιοδικό αυτό μαζί με ένα άλλο (*Ο Διώνυσος*, 1901-1902) ασκούσε κριτική προς τη λογοτεχνία της εποχής και επεδίωκε νέους προσανατολισμούς σε ξένες λογοτεχνίες, όπως η αγγλική και η γερμανική.

Σύμφωνα με το Λίνο Πολίτη, ο πιο καθαρόαιμος εκρόσωπος του συμβολισμού είναι ο **Κωνσταντίνος Χατζόπουλος** (1868-1920), ποιητής, πεζογράφος και κριτικός, εγκατεστημένος στη Γερμανία από το 1900 μέχρι τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο και επηρεασμένος από τη γερμανική και γενικότερα τη βόρεια λογοτεχνία. Στην ποίησή του (*Τα ελεγεία και τα ειδύλλια*, 1898, *Απλοί τρόποι*, *Βραδυνοί θρύλοι*, εκδόθηκαν το 1920, χρονιά του θανάτου του) συνδυάζει την υποβολή με τις θαμπές εικόνες και τη μουσική γοητεία του στίχου. Κυριαρχεί ο ελεγειακός τόνος και η έλλειψη του συγκεκριμένου. Ο Χατζόπουλος συνετέλεσε όμως στη διαμόρφωση μιας νέας μυθιστορηματικής παράδοσης, όπως θα δούμε παρακάτω.

Από τη συντροφιά του περιοδικού *Η Τέχνη* ξεκίνησε και ο **Λάμπρος Πορφύρας** (1879-1932), ποιητής χαμηλών τόνων επηρεασμένος από τους Άγγλους και Γάλλους συμβολιστές, καθώς επίσης και από τη σοσιαλιστική ιδεολογία. Η μουσικότητα και η νοσταλγική διάθεση, από τα κύρια χαρακτηριστικά του συμβολισμού, χαρακτηρίζουν τη μοναδική του ποιητική συλλογή *Σκιές* (1920). Τα υπόλοιπα ποιήματά του εκδόθηκαν μετά το θάνατό του.

Διαφορετική και ιδιότυπη περίπτωση αποτελεί ο **Κώστας Κρυστάλλης** (1868-1894) από το Συρράκο της Ηπείρου. Μαθητής γυμνασίου στα Γιάννενα δημοσίευσε το πατριωτικό ποίημα *Σκιαί του Άδου*, που έγινε αιτία να διωχθεί από την τουρκική αστυνομία. Ο ποιητής κατέφυγε στην Αθήνα, όπου έζησε μέσα σε σκληρή βιοπάλη γράφοντας νύχτα τους στίχους του. Έντονα επηρεασμένος από το δημοτικό τραγούδι και τη νοσταλγία της αγροτικής ζωής ο Κρυστάλλης έδωσε τις συλλογές *Αγροτικά* (για την οποία επαινέθηκε στο Φιλαδέλφειο Διαγωνισμό του 1890) και *Ο τραγουδιστής του χωριού και της στάνης* (πήρε επίσης έπαινο το 1892). Στο έργο του ποιητή, που πέθανε μόλις 26 ετών, οι μελετητές διακρίνουν την έντονη επίδραση του Βαλαωρίτη.

Νέους εκφραστικούς τρόπους αναζήτησαν και άλλοι ποιητές, όπως ο **Σπύλιος Πασαγιάννης** (*Αντίλαλοι*, 1899) και ο **Μιλτιάδης Μαλακάσης** (1869-1943) από το Μεσολόγγι, ο οποίος εμπνέεται στην ποίησή του από την ηρωική παράδοση της ιδιαίτερης πατρίδας του. Ο Μαλακάσης νοσταλγεί τα ηρωικά χρόνια και προβάλλει ηρωικές μορφές (*Μπαταριάς*, *Τάκης Πλούμας*).

Β. Η πεζογραφία

Αν οι ποιητές της Νέας Αθηναϊκής Σχολής εγκαταλείπουν το ρομαντισμό και ανανεώνουν την ποίηση, οι πεζογράφοι αφήνουν το μυθιστόρημα, που αντλούσε τα θέματά του από την ιστορία, και στρέφονται προς το σύντομο διήγημα, ιδιαίτερα το ηθογραφικό διήγημα που περιγράφει την ελληνική ύπαιθρο και τους απλοϊκούς κατοίκους της. Συσπειρώνονται γύρω από το περιοδικό *Εστία* που γίνεται, κατά κάποιον τρόπο, το όργανο αυτής της λογοτεχνικής γενιάς. Το 1883, μάλιστα,

Λάμπρος Πορφύρας

Κώστας Κρυστάλλης

Άλλοι ποιητές της περιόδου

Ο ρεαλισμός και το ηθογραφικό διήγημα

Ν. Λύτρας (1832-1904), «Επιστροφή από το πανηγύρι» (Εθνική Πινακοθήκη)

το περιοδικό προκηρύσσει διαγωνισμό για τη συγγραφή «ελληνικού διηγήματος». Ο Νικόλαος Πολίτης, εισηγητής της λαογραφικής επιστήμης στην Ελλάδα, δίνει το πλαίσιο στο οποίο θα έπρεπε να κινηθούν οι συγγραφείς. Τους καλεί λοιπόν να αξιοποιήσουν τα ελληνικά ήθη και έθιμα και να αντλήσουν τα θέματά τους από τη μακραίωνη ελληνική ιστορία. Οι συγγραφείς ανταποκρίνονται πρόθυμα γράφοντας για την αγνή ζωή των Ελλήνων της υπαίθρου. Ό,τι είχαν πετύχει στο παρελθόν οι συγγραφείς με το ιστορικό μυθιστόρημα, το κατόρθωναν τώρα όσοι καλλιεργούσαν το ηθογραφικό διήγημα.

Μέσα από το ηθογραφικό διήγημα εκφράζεται κυρίως η αγάπη για τους απλούς και ταπεινούς ανθρώπους του χωριού. Οι περιγραφές είναι απλές, όπως και η πλοκή, ενώ η γλώσσα διανθίζεται με πολλούς

ιδιωματισμούς. Οι συγγραφείς τους είναι μορφωμένοι αστοί που προσπαθούν να γνωρίσουν το λαό και να διδαχτούν από αυτόν δίνοντας στα έργα τους φωτογραφική πιστότητα.

Σιγά σιγά η ελληνική ηθογραφία εγκαταλείπει την ωραιοποιημένη περιγραφή της αγροτικής ζωής και αλλάζει προσανατολισμό. Διηγηματογράφοι όπως ο Καρκαβίτσας και ο Παπαδιαμάντης, στο *Ζητιάνο* και στη *Φόνισσα* αντίστοιχα, παρουσιάζουν και την αρνητική πλευρά των ανθρώπων και της κοινωνίας.

Ο ρεαλισμός είναι ένα λογοτεχνικό ρεύμα που εμφανίστηκε αρχικά στη Γαλλία από τα μέσα του 19ου αιώνα και συνδέθηκε με την ανάπτυξη των θετικών επιστημών. Η λογοτεχνία οφείλει τώρα να αφήσει κατά μέρος τη φαντασία και τα συναισθήματα και να υιοθετήσει στη γραφή τη μέθοδο των θετικών επιστημών (παρατήρηση και περιγραφή των γεγονότων με στόχο την πιστή αναπαράσταση της πραγματικότητας).

*Στις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα εμφανίστηκε στη Γαλλία επίσης ο **νατουραλισμός** με εισηγητή τον πεζογράφο Εμίλ Ζολά (Émile Zola). Πρόκειται για το κορύφωμα του ρεαλισμού, που όπως και αυτός ασκεί κριτική στην κοινωνία της εποχής. Ο νατουραλισμός υπερτονίζει τις άσχημες πλευρές της ζωής και ασχολείται με θέματα όπως η ανθρώπινη αθλιότητα, η διαφθορά και οι απάνθρωπες συνθήκες ζωής. Οι νατουραλιστές λογοτέχνες επιλέγουν συνήθως ήρωες του περιθωρίου και επιμένουν στη φωτογραφική απόδοση της πραγματικότητας.*

Στο νατουραλισμό η κριτική της κοινωνίας εμφανίζεται πολύ σκληρή καταγγέλλοντας την κοινωνική εξαθλίωση και τις απαράδεκτες συνθήκες, στις οποίες είναι υποχρεωμένοι να ζουν οι άνθρωποι.

Ο ρεαλισμός

Την αλλαγή που πραγματοποιείται με την ηθογραφία στο χώρο της λογοτεχνίας μας εγκαινίασε, όπως είδαμε, ο Δημήτριος Βικέλας με τη νουβέλα του *Λουκής Λάρας* (1879). Ο Βικέλας συνδέθηκε φιλικά με το Θρακιώτη λογοτέχνη **Γεώργιο Βιζυινό** (1849-1896), ο οποίος υπήρξε ο πραγματικός εισηγητής του ηθογραφικού διηγήματος ανοίγοντας το δρόμο για την ηθογραφία με το διήγημά του *Το αμάρτημα της μητρός μου*, που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Εστία* τον Απρίλιο του 1883. Κεντρική του μορφή είναι εκείνη της μητέρας (της μητέρας του ίδιου του συγγραφέα), που άθελά της στον ύπνο της καταπλάκωσε τη μικρή κόρη της και το «αμάρτημα» αυτό τη βασανίζει σε όλη της τη ζωή.

Ο Γεώργιος Βιζυνός, ποιητής, συγγραφέας παιδικής λογοτεχνίας και ψυχολογικών και λαογραφικών μελετημάτων αναγνωρίστηκε ως ο εισηγητής του ηθογραφικού διηγήματος στην Ελλάδα. Τα διηγήματά του όμως –έξι εκτενή αφηγήματα, από τα οποία τα πέντε δημοσιεύτηκαν στο περιοδικό *Εστία* σε διάστημα δεκαπέντε μηνών (1883-1884)– άρχισαν να γίνονται αντικείμενο ενδιαφέροντος μόνο μετά τον εγκλεισμό του στο Δρομοκαΐτειο το 1892. Στα έργα του αυτά ο Βιζυνός ενδιαφέρθηκε κυ-

Γεώργιος Βιζυνός

ρίως για την ψυχογράφηση των ηρώων του και αξιοποίησε τα προσωπικά του βιώματα και τις αναμνήσεις του από την πατρίδα του, τη Βιζύη της Ανατολικής Θράκης. Έφυγε από το χωριό του μικρός για την Πόλη και από εκεί για την Κύπρο, την Αθήνα και τη Γερμανία, όπου έκανε σπουδές στη φιλοσοφία και την ψυχολογία. Οι τίτλοι των διηγημάτων του μοιάζουν με αινίγματα (*Το αμάρτημα της μητρός μου, Ποίος ήταν ο φονεύς του αδελφού μου, Αι συνέπειαι της παλαιάς ιστορίας, Το μόνον της ζωής του ταξείδιον*) και συνδυάζουν την αυτοβιογραφία με την ιστορική και την ψυχολογική ανάλυση.

Η Αγία Σοφία Βιζύης, όπως σώζεται στο επάνω κάστρο της άλλοτε οχυρής Πολιτείας των Βυζαντινών (εκδ. Λούση Μπρατζιώτη)

Υπόθεση του διηγήματος *Το μόνον της ζωής του ταξείδιον*: Ο εγγονός-αφηγητής αναφέρεται στη μορφή του παππού που φέρεται να έχει ταξιδέψει σε μακρινούς και παράξενους τόπους, στην πραγματικότητα όμως δεν έχει πάει πέρα από την κοντινή «τούμπα» του χωριού.

Υπόθεση του διηγήματος *Μοσκόβ-Σελήμ*: Ένας γενναίος Τούρκος, ο οποίος ζει στο περιθώριο της κοινωνίας, που τον θεωρεί μισότρελο, και τον αποκαλεί κοροϊδευτικά Μοσκόβ-Σελήμ για τη ρωσοφιλία του, απογοητεύεται από την οικογένεια και τους συμπατριώτες του και ανακαλύπτει την ανθρωπιά και την καλοσύνη στους εχθρούς του τους Ρώσους, που τον έπιασαν αιχμάλωτο.

Ο Βιζυηνός αφηγείται σε πρώτο πρόσωπο συνδυάζοντας παράλληλα τη φαντασία και τη μνήμη και ταυτίζοντας τον αφηγητή με το συγγραφέα που υποκρύπτεται στο κείμενο. Στον επικήδειό του για τον Βιζυηνό ο Κωστής Παλαμιάς γράφει ότι, αν τα διηγήματά του δημοσιεύονταν σε μια κοινωνία περισσότερο προετοιμασμένη για να τα υποδεχτεί, θα αποτε-

λούσαν «μέγα και αλψιμόνητον πνευματικόν γεγονός». Ο συγγραφέας τους όμως αναγνωρίστηκε μετά το θάνατό του.

Μια εξίσου σημαντική πνευματική φαινομενολογία αποτέλεσε την ίδια εποχή ο **Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης** (1851-1911), που, όπως και ο Βιζυηνός, χρησιμοποίησε την καθαρεύουσα για τις εκτενείς περιγραφές του, ενώ για τους διαλόγους του το ιδίωμα της Σκιάθου, της ιδιαίτερης πατρίδας του. Ο Παπαδιαμάντης, γιος ιερέα και τρίτο από τα έξι παιδιά μιας φτωχής οικογένειας, έζησε μια ζωή γεμάτη στέρσεις. Ξεκίνησε γράφοντας μυθιστορήματα:

Η μετανάστις (1879-80), *Οι έμποροι των εθνών* (1882-83), *Η γυφτοπούλα* (1884), σύμφωνα με τα πρότυπα των ιστορικών μυθιστορημάτων, για να στραφεί τελικά στο ηθογραφικό διήγημα, το οποίο καλλιέργησε για μια εικοσιπενταετία. Η νουβέλα του «Χρήστος Μηλιώνης», που δημοσιεύτηκε στην *Εστία* το 1885, θεωρήθηκε ως μετάβαση του συγγραφέα από το ιστορικό μυθιστόρημα στο ηθογραφικό διήγημα.

Από το έργο του ξεχωρίζουν τα σκιαθίτικα διηγήματα, μερικά από τα οποία αναγνωρίστηκαν ως αριστουργήματα της πεζογραφίας μας. Οι ήρωές του, ταπεινοί βοσκοί, κοπέλες, εμποράκοι, ηλικιωμένες χήρες, ναύτες και καπετάνιοι ιστιοφόρων πλοίων, συγκροτούν έναν κόσμο στον οποίο συνυπάρχουν η καλοσύνη, η αθωότητα αλλά και η κακία και ο φθόνος. Η γλώσσα του, προσωπική και ιδιότυπη, είναι επηρεασμένη από τη γλώσσα της εκκλησίας και της υμνογραφίας. Στα διηγήματά του χρησιμοποιεί το ρεαλισμό για να απεικονίσει έναν κόσμο σκληρό, που υποφέρει από τη φτώχεια και τη δυστυχία. Σε πολλά όμως από αυτά επικρατούν τα λυρικά στοιχεία και ποιητές όπως ο Ελύτης έχουν κάνει λόγο για τη «μαγεία του Παπαδιαμάντη».

Ανάμεσα στα εκλεκτά του διηγήματα συγκαταλέγεται «Το μοιρολόγι της φώκιας», όπου θαυμάζει κανείς τις σκηνοθετικές ικανότητες του συγγραφέα.

Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης

Το μοιρολόγι της φώκιας: Ηρωίδα είναι η μικρή Ακριβούλα που δίχως να θέλει χάνεται μέσα στα κύματα, μοιρολογιέται από μια φώκια, ενώ ο κόσμος συνεχίζει να λειτουργεί εξακολουθητικά σαν άψυχη μηχανή: ο βοσκός παίζει το σουραύλι του, η γιαγιά του παιδιού, η γρια-Λούκαινα ανεβαίνει το μονοπάτι αγνοώντας το φοβερό περιστατικό και η γολέτα βολτατίζει στο λιμάνι.

Από τα διηγήματά του ξεχωρίζουν τα «Στο Χριστό στο Κάστρο», «Όνειρο στο κύμα», «Ο ρεμβασμός του Δεκαπενταύγουστου», «Τα ρόδινα ακρογιάλια». Το πιο πολυσυζητημένο έργο του όμως είναι η *Φόνισσα* (1903).

Υπόθεση της Φόνισσας: Η Χαδούλα, η λεγόμενη Φράγκισσα ή Φραγκογιαννού, ανακεφαλαιώνοντας τη ζωή της βλέπει ότι τίποτε άλλο δεν έκανε παρά να υπηρετεί τους άλλους. Σκλάβο των γονιών, του συζύγου της και τώρα των παιδιών και των εγγονών της, έφτασε στο σημείο του παραλογισμού και άρχισε «να ψηλώνει ο νους της». Αποτέλεσμα ήταν να πνίγει μικρά κορίτσια, πιστεύοντας ότι έτσι απαλλάσσει τα ίδια και τις οικογένειές τους από τη φτώχεια και τα βάσανα. Στο τέλος η ηρωίδα πνίγεται στην προσπάθειά της να ξεφύγει από τους χωροφύλακες που την καταδιώκουν, «εις το ήμισυ του δρόμου μεταξύ θείας και ανθρώπινης δικαιοσύνης».

Με ωμό τρόπο, που ξεπερνά το ρεαλισμό και φτάνει στο νατουραλισμό, ο συγγραφέας περιγράφει τις σκηνές των φόνων. Ταυτόχρονα, με ιδιαίτερη λεπτομέρεια ψυχογραφεί τη φόνισσα και τις ψυχολογικές της διακυμάνσεις, δείχνοντας πως η διαταραχή της την οδηγεί να πιστεύει ότι οι πράξεις της είναι θέλημα Θεού.

**Ανδρέας
Καρκαβίτσας**

Ανάμεσα στους συγγραφείς που καλλιέργησαν το ηθογραφικό διήγημα ήταν ο **Ανδρέας Καρκαβίτσας** (1866-1922) από τα Λεχαινά της Ηλείας, γιατρός στο επάγγελμα που ίδρυσε μαζί με τον Νικόλαο Πολίτη το 1908 την Λαογραφική Εταιρεία. Ο Καρκαβίτσας άρχισε να γράφει ηθογραφικά διηγήματα στην καθαρεύουσα, στη συνέχεια όμως επηρεάστηκε από το δημοτικισμό και έγραψε στη δημοτική. Το 1892 δημοσίευσε τα *Διηγήματα*, τη *Λυγερή* (1890) και αργότερα τα *Λόγια της Πλώρης* (1899). Ο Καρκαβίτσας μέσω του νατουραλισμού κατάφερε να ασκήσει κριτική στην εποχή του. Μάλιστα στη *Λυγερή* διακρίνεται καθαρά η αμφισβήτηση της αγνής κοινωνίας του χωριού. Αυτή η κατάσταση γίνεται φανερότερη στο έργο του *Ο Ζητιάνος* (1896).

Υπόθεση του Ζητιάνου: Ο Τζιριτόκωστας, επαγγελματίας ζητιάνος, αξιοποιεί με τον καλύτερο τρόπο τις προλήψεις των χωρικών, τους εξαπατά και τους εκμεταλλεύεται. Η υποκρισία, το συμφέρον και η κακία αποτελούν τα κύρια στοιχεία που συνθέτουν το ήθος αυτού του ανθρώπου. Με ανατριχιαστικό τρόπο περιγράφεται η διαδικασία με την οποία ο κεντρικός ήρωας στρεβλώνει τα άκρα του παιδιού που έχει ως βοηθό του, έτσι ώστε να γίνει ανάπηρο και να προκαλεί τον οίκτο.

Στη συλλογή του *Λόγια της Πλώρης* ο Καρκαβίτσας παρουσιάζει είκοσι θαλασσινά διηγήματα, που εκφράζουν την προαιώνια ανάγκη του Έλληνα να ταξιδεύει. Με επική δύναμη και δραματικότητα ο Καρκαβίτσας αναπαριστά τους επικίνδυνους αγώνες των θαλασσινών ζωντανεύοντας το μεγαλείο του αγώνα του ναυτικού με τη θάλασσα. Το τελευταίο του έργο είναι *Ο Αρχαιολόγος*, που αποτελεί μίαν αλληγορική παρουσίαση της σχέσης της Ελλάδας με το παρελθόν και τους ξένους γείτονές της.

Ο συγγραφέας στα 1916 βρέθηκε στη Θεσσαλονίκη με την προσωρινή κυβέρνηση του Βενιζέλου, φυλακίστηκε και κλονίστηκε η υγεία του. Πέθανε στην Αθήνα από φυματίωση το 1922.

Ενώ συγγραφείς όπως ο Παπαδιαμάντης και ο Καρκαβίτσας ξεπερνούν την ειδυλλιακή απεικόνιση της ελληνικής υπαίθρου, υπάρχουν και λογοτέχνες όπως ο **Ιωάννης Κονδυλάκης** (1861-1920) που εμπνέονται από τους ανθρώπους της ιδιαίτερης πατρίδας τους και τους εξυμνούν. Σε αυτό το πλαίσιο ο Κρητικός λογοτέχνης (που εργάστηκε ως δημοσιογράφος και χρονογράφος σε εφημερίδες και κυρίως στο Εμπρός με το ψευδώνυμο «Διαβάτης») γράφει τη νουβέλα *Ο Πατούχας* (1892), όπου περιγράφει με χιούμορ και σε ζωντανή γλώσσα, διανθισμένη με πολλά ιδιωματικά στοιχεία, τη ζωή ενός δεκαοκτάχρονου Κρητικού.

**Ιωάννης
Κονδυλάκης**

Η υπόθεση του Πατούχα: Ένας έφηβος Κρητικός, θέλοντας να αποφύγει τη βαναυσότητα του δασκάλου του, φεύγει από το χωριό και μεγαλώνει στα βουνά κοντά στα κοπάδια του πατέρα του. Όταν όμως επιστρέφει, δύσκολα προσαρμόζεται στην κοινωνική ζωή. Η προσπάθειά του να γίνει «κοινωνικός» περιγράφεται σε μια σειρά από κωμικά παθήματα.

Τα πρώτα διηγήματα του Κονδυλάκη συγκεντρώθηκαν σε τόμο με τον τίτλο *Όταν ήμουν δάσκαλος*.

Ο **Γιάννης Βλαχογιάννης** (1868-1945), από τη Ναύπακτο, που παρουσιάστηκε στα γράμματα με το ψευδώνυμο Γιάννης Επαχτίτης, γράφει ηθογραφικά διηγήματα, αξιοποιώντας το ρουμελιώτικο ιδίωμα. Σημαντική υπήρξε η συμβολή του στη διάσωση πολλών αρχείων από την Επανάσταση του 1821 και είναι εκείνος που έκανε γνωστά τα *Απομνημονεύματα* του Μακρυγιάννη στο ευρύτερο κοινό.

**Γιάννης
Βλαχογιάννης**

Δύο λογοτέχνες, που τους συνέδεε θερμή φιλία, έζησαν μακριά από την Ελλάδα αλλά παρακολουθούσαν στενά τα λογοτεχνικά πράγματα. Πρόκειται για τον **Αλέξανδρο Πάλλη** (1851-1935) και τον **Αργύρη Εφταλιώτη** (1849-1923).

**Αλέξανδρος
Πάλλης**

Το έργο του Πάλλη δεν είναι μεγάλο σε όγκο. Εξέδωσε τα *Τραγουδάκια για παιδιά* (1889) και τη συλλογή *Ταμπουράς και κόπανος* (1907) με σατιρικά και λυρικά ποιήματα. Τα λυρικά του Πάλλη ξεχωρίζουν για το δημοτικό ρυθμό και τη χάρη τους. Το έργο του στράφηκε κυρίως στις με-

ταφράσεις – μετέφρασε Ευριπίδη, Σαίξπηρ, Θουκυδίδη, ακόμα και Καντ. Το έργο όμως της ζωής του στάθηκε η μετάφραση της *Ιλιάδας* και των Ευαγγελίων, που ξεσπάωσε ταραχές στην αντιδραστική Αθήνα του 1901. Ο Πάλλης, που πίστευε ότι τα ομηρικά ποιήματα είναι δημιούργημα λαϊκό, προχώρησε με τόλμη στη μετάπλαση των ομηρικών ποιημάτων σε σύγχρονο δημοτικό τραγούδι. Κατά το Λ. Πολίτη η μετάφραση της *Ιλιάδας* είναι «το σημαντικότερο επίτευγμα των πρώτων δημοτικιστών».

Αργύρης Εφταλιώτης

Ο **Αργύρης Εφταλιώτης** (φιλολογικό ψευδώνυμο του Κλεάνθη Μιχαηλίδη από το Μόλυβο της Μυτιλήνης), μέσα από τα κείμενά του εκφράζει την έγνοια του για τον τόπο όπου γεννήθηκε. Αυτή η νοσταλγία διαποτίζει τα *Τραγούδια του ξενιτευμένου* (1889), έργο που διακρίθηκε στον Α΄ Φιλαδέλφειο Διαγωνισμό (όπου βραβεύτηκε ο Παλαμιάς, όπως είδαμε, με τον *Ύμνο της Αθηνάς* ένα χρόνο μετά από *Το ταξίδι μου* του Ψυχάρη). Ο Εφταλιώτης ξεχώρισε για τα σονέτα του (*Της αγάπης λόγια*), που φαίνονται επηρεασμένα από τα σονέτα του Σαίξπηρ. Το έργο αυτό εκτιμήθηκε ιδιαίτερα από τον Παλαμά και από τον Ιάκωβο Πολυλά, ο οποίος αφιέρωσε στα σονέτα του Εφταλιώτη μια σειρά άρθρων με τίτλο «Η φιλολογική μας γλώσσα» (βλ. παρακάτω).

Ο Εφταλιώτης έγραψε επίσης διηγήματα που συγκεντρώθηκαν στον τόμο *Νησιώτικες ιστορίες* (1894) και έχουν ήρωες τους κατοίκους της ιδιαίτερης πατρίδας του. Στα διηγήματα αυτά, ο συγγραφέας εξιδανικεύει την ελληνική ύπαιθρο και εναρμονίζεται πλήρως με τις απόψεις αυτών που καλλιέργησαν την ηθογραφία.

Γρηγόριος Ξενόπουλος

Ο **Γρηγόριος Ξενόπουλος** (1867-1951), που καταγόταν από τη Ζάκυνθο, είχε όμως γεννηθεί στην Κωνσταντινούπολη, είναι πολυγραφότατος. Έζησε κυρίως στην Αθήνα, όπου εγκαταστάθηκε για να σπουδάσει μαθηματικά. Στα πρώτα κείμενά του («μυθιστορήματα επαρχιακών ηθών», όπως τα χαρακτήριζε ο ίδιος), τοποθετούσε τη δράση στη Ζάκυνθο. Το θέμα γύρω από το οποίο συνήθως περιστρέφονται τα κείμενα αυτά είναι οι διαμάχες ανάμεσα στους ευγενείς και τους αστούς της Ζακύνθου στα τέλη του 19ου αιώνα, με αποτέλεσμα την τελική επικράτηση των αστών. Αργότερα έγραψε «αθηναϊκά» μυθιστορήματα που είχαν βασικό θέμα τους τα προβλήματα του αστικού πληθυσμού. Είναι ο πρώτος λογοτέχνης που μετέφερε τις ιστορίες των έργων του από το χωριό στην πόλη, από τη ζωή της υπαίθρου στην αστική ζωή γράφοντας τα πρώτα ελληνικά αστικά διηγήματα και μυθιστορήματα και θεωρήθηκε ο εισηγητής της αστικής πεζογραφίας στην Ελλάδα. Στα έργα του ενδιαφέρεται να παρουσιάσει με τρόπο ρεαλιστικό την κοινωνία και τις συγκρούσεις ανάμεσα στις τάξεις. Ο έρωτας αποτελεί κεντρικό θέμα τους και τα κύρια πρόσωπα είναι συνήθως γυναίκες. Αυτό φαίνεται και από τους τίτλους αρκετών από αυτά: *Μαργαρίτα Στέφα* (1893), *Λάουρα* (1915), *Αναδυομένη* (1925), *Τερέζα Βάρμα Δακόστα* (1925).

Ο συγγραφέας, που ζούσε αποκλειστικά από την πένα του, έγραψε ένα πλήθος έργα, καθώς και άρθρα, κριτικές, χρονογραφήματα και πολλά θεα-

τρικά έργα. Η πληθωρική παραγωγή του Ξενόπουλου, όπως παρατήρησαν οι κριτικοί, έβλαψε την ποιότητα του έργου του, το οποίο συχνά παρουσιάζει σημάδια προχειρότητας. Οι κριτικοί όμως του αναγνώρισαν παράλληλα την αφηγηματική ευχέρεια, την παρατηρητικότητα και την άψογη τεχνική του συγγραφέα. Ανάμεσα σε αυτά ξεχώρισε η τριλογία των μυθιστορημάτων *Πλούσιοι και φτωχοί* (1919), *Τίμιοι και άτιμοι* (1921) και *Τυχεροί και άτυχοι* (1924), όπου ο συγγραφέας προβληματίζεται πάνω σε κοινωνικά θέματα και το κατορθώνει με επιτυχία. Γύρω στο 1900 επηρεασμένος από τον θεατρικό συγγραφέα Ερρίκο Ίψεν (H. Ibsen) ο Ξενόπουλος έδωσε και τα πρώτα του δράματα (βλ. παρακάτω στο «Θέατρο»).

Από το 1895, ανέλαβε τη διεύθυνση του περιοδικού *Η Διάπλασις των Παίδων* (το πιο μακρόβιο περιοδικό για παιδιά που άρχισε να εκδίδεται το 1879 και η έκδοσή του έφτασε μέχρι το 1948, όταν πλέον ο Ξενόπουλος έπαψε να είναι διευθυντής του). Η *Διάπλασις* θα φιλοξενήσει στους κόλπους της εκτός από τους σημαντικότερους εκπροσώπους της Αθηναϊκής και της Επτανησιακής σχολής, όλους τους σημαντικούς εκπροσώπους της γενιάς του '80 και βέβαια μεταγενέστερους, όπως το Δημήτριο Καμπούρογλου, το Γεώργιο Σουρή, το Δροσίνη, αλλά και τον Παλαμά, το Βιζυηνό, τον Προβελέγγιο, το Ρώμο Φιλύρα, το Γιάννη Βλαχογιάννη, το Σωτήρη Σκίπη, τον Παπαδιαμάντη, τον Καρκαβίτσα. Στο περιοδικό ο Ξενόπουλος με το ψευδώνυμο «Φαίδων» υπέγραφε τις «Αθηναϊκές επιστολές», οι οποίες απευθύνονταν σε μαθητές των τελευταίων τάξεων του γυμνασίου ή σε φοιτητές και αντλούσαν τη θεματολογία τους από την επικαιρότητα (ιστορική, κοινωνική, πολιτική και πολιτιστική). Οι «επιστολές» συνοδεύονταν από ένα συμπέρασμα σε μορφή διδάγματος, προτροπής ή προβολής ενός θετικού παραδείγματος.

Επηρεασμένος από το νατουραλισμό του Ζολά ήταν και ο πεζογράφος **Μιχαήλ Μητσάκης** (1868-1916), που καταγόταν από τη Σπάρτη. Τα έργα του, που εκδόθηκαν μετά τον πρόωρο θάνατό του, αποτελούνται από διηγήματα και λεπτομερείς περιγραφές, είναι γραμμένα άλλα στη δημοτική και άλλα στην καθαρεύουσα και χαρακτηρίζονται από έντονη παρατηρητικότητα.

Ο ποιητής **Κ. Χατζόπουλος**, κύριος εκπρόσωπος του συμβολισμού, όπως είδαμε, γρήγορα στράφηκε στην πεζογραφία. Τα πρώτα του διηγήματα ακολουθούν τις αρχές της ηθογραφίας. Βαθμιαία τον απασχόλησαν και τα κοινωνικά ζητήματα, λόγω και της σοσιαλιστικής του ιδεολογίας. Το κείμενο στο οποίο διακρίνεται αυτή η διαφοροποίηση είναι *Ο πύργος του Ακροποτάμιου* (1909). Σε αυτό περιγράφεται η ζωή τριών ορφανών κοριτσιών που ζουν αποκομμένα από τον έξω κόσμο, έχουν πολλές ευαισθησίες και τελικά η μία αυτοκτονεί και η άλλη οδηγείται στην τρέλα εξαιτίας του κοινωνικού περιγυρου.

Σε αρκετά διαφορετική ατμόσφαιρα, περισσότερο μέσα στο πνεύμα του συμβολισμού, κινείται το μυθιστόρημά του *Φθινόπωρο* (1917). Ακόμα και ο

**Η Διάπλασις
των Παίδων**

**Μιχαήλ
Μητσάκης**

**Κωνσταντίνος
Χατζόπουλος**

Κλοντ Μονέ, «Γυναίκα με ομπρέλα», 1875 (Ο κόσμος της ζωγραφικής, εκδ. Πατάκη)

Κωνσταντίνος Θεοτόκης

με μεγάλη μόρφωση και πολυταξιδεμένος, ασκεί με τα κείμενά του κριτική στην πολιτική και στους πολιτικούς της εποχής του. Τα κοινωνικά ζητήματα είναι αυτά που κυρίως τον απασχολούν και γι' αυτό θεωρείται ο βασικός εκπρόσωπος του κοινωνικού ή ιδεολογικού μυθιστορήματος στην Ελλάδα. Ο Θεοτόκης συνεχίζει την παράδοση που ξεκίνησε ο Καρακρίτσας με το *Ζητιάνο* και χρησιμοποιεί το ρεαλισμό για να περιγράψει τη φτώχεια, την αθλιότητα και τη θέση της γυναίκας στην εποχή του.

Τα πρώτα του διηγήματα αναπτύσσονται ακόμα στο πλαίσιο της ηθογραφίας. Στα έργα του *Η τιμή και το Χρήμα* (1914), *Ο κατάδικος* (1919) και *Η ζωή και ο θάνατος του Καραβέλα* (1920), ο συγγραφέας τοποθετεί τους ήρωές του στο κερκυραϊκό περιβάλλον και ασκεί έντονη κριτική στην αστική τάξη που έχει ξεπέσει ηθικά και ενδιαφέρεται μόνο για τη δική της οικονομική άνεση και επιτυχία, αδιαφορώντας για το λαό που υποφέρει. Η επίδραση της σοσιαλιστικής ιδεολογίας είναι φανερή σε αυτά τα κείμενα. Εξάλλου το 1908 ο Θεοτόκης παραιτήθηκε από την κτηματική του περιουσία. Στο τελευταίο του μυθιστόρημα με τίτλο *Οι σκλάβοι στα δεσμά τους* (1922), φαίνεται καθαρά ότι το χρήμα καθορίζει τις σχέσεις των ανθρώπων. Ακόμα και ο έρωτας, ένα από τα πιο δυνατά συναισθήματα, υποτάσσεται σε αυτό· τελικά ο κεντρικός ήρωας Άλκης Σωζόμενος πεθαίνει, έχοντας χάσει την αγαπημένη του.

τίτλος συνδέεται με τη μουντή, θλιβερή ατμόσφαιρα που κυριαρχεί στο περιβάλλον και την πλήξη που χαρακτηρίζει τη ζωή των ηρώων. Ο έρωτας του Στέφανου και της αδύναμης, ευαίσθητης και ασθενικής αρραβωνιαστικής του Μαρίας είναι χωρίς μέλλον. Η θλίψη και η απογοήτευση τους χαρακτηρίζουν και τελικά ο θάνατος της ηρωίδας επισφραγίζει το αδιέξοδο.

Φίλος και ομοϊδεάτης του Κ. Χατζόπουλου ήταν ο Κερκυραίος **Κωνσταντίνος Θεοτόκης** (1872-1923). Αν και αριστοκρατικής καταγωγής,

Ιδιαίτερα επηρεασμένος από τους αγώνες του ελληνισμού να πραγματοποιηθούν τη Μεγάλη Ιδέα εμφανίζεται ο **Ίων Δραγούμης** (1879-1920). Γόνος σημαντικής πολιτικής οικογένειας (ο πατέρας του χρημάτισε πρωθυπουργός), ο Δραγούμης έγινε διπλωμάτης και υπήρξε από τους πρωτεργάτες του Μακεδονικού αγώνα. Στα έργα του κύριος πυρήνας είναι η πατριδολατρία και η προσπάθεια να ξυπνήσει στην ψυχή των συγχρόνων του τον πόθο για την απελευθέρωση των υποδούλων. Με το ψευδώνυμο «Ίδας» έγραψε το *Μαρτύρων και ηρώων αίμα* (1907), όπου εξυμνεί το Μακεδονικό αγώνα. Η κριτική επισήμανε την επίδραση που του άσκησαν ο Νίτσε και ο Γάλλος συγγραφέας και πολιτικός Μωρίς Μπαρές (Maurice Barrés). Από τους πρωτεργάτες του δημοτικιστικού κινήματος ο Δραγούμης με την αγωνιστικότητα, το ήθος και την αγάπη του για τα γράμματα εμπνέει τους λογοτέχνες της εποχής του. Την επομένη της απόπειρας δολοφονίας εναντίον του Ελευθερίου Βενιζέλου στο Παρίσι ο Δραγούμης δολοφονήθηκε στην Αθήνα. Η δολοφονία του προκάλεσε πανελλήνια συγκίνηση.

**Ίων
Δραγούμης**

Βαθύτατα επηρεασμένη από τις ιδέες του Δραγούμη δημιουργεί η **Πηνελόπη Δέλτα** (Αλεξάνδρεια 1874-Κηφισιά 1941). Εκτός από το Γρηγόριο Ξενόπουλο, που με τη *Διάπλαση* ήταν ένας από τους προδρόμους της παιδικής λογοτεχνίας στην Ελλάδα, η Δέλτα καλλιεργεί το μυθιστόρημα για παιδιά με παιδαγωγικούς στόχους. Τα έργα της Δέλτα διακρίνονται από έντονο πατριωτισμό που οφείλεται στο περιβάλλον στο οποίο μεγάλωσε. Μέσω του συζύγου της Στέφανου Δέλτα, από την Κωνσταντινούπολη, φωτισμένου δημοτικιστή, η συγγραφέας πίστεψε στο κίνημα του δημοτικισμού και προσέγγισε τους δημοτικιστές Πάλλη, Εφταλιώτη και Πέτρο Βλαστό. Αργότερα ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης τη γνώρισε με την νεότερη γενιά των δημοτικιστών (Δελμούζο, Γληνό, Φώτο Πολίτη). Αλληλογραφούσε με τον Ψυχάρη, τον Παλαμά, το Φωτιάδη, ακόμα και με τον Ελευθέριο Βενιζέλο, τον οποίο γνώρισε στα 1912. Εκτός από την αλληλογραφία συνήθιζε η Δέλτα να κρατά ημερολόγιο, στα γαλλικά. Από αυτό το ημερολόγιο αντλεί υλικό για τα βιβλία της. Ενδιαφέρεται κατεξοχήν για τη βυζαντινή ιστορία και αλληλογραφεί με τους βυζαντινολόγους Schlumberger και Milet για θέματα σχετικά με το Βυζάντιο, που την απασχολούν στα μυθιστορήματα *Για την πατρίδα* και *Τον καιρό του Βουλγαροκτόνου*.

**Πηνελόπη
Δέλτα**

Μετά την κατάρρευση του μετώπου και την είσοδο των Γερμανών στην Αθήνα η Πηνελόπη Δέλτα αυτοκτόνησε. Έργα της είναι: *Παραμύθια και άλλα* (1915), *Παραμύθι χωρίς όνομα*, *Η ζωή του Χριστού* (1925), *Ο Τρελλαντώνης* (1932), *Ο Μάγκας* (1937), *Τα μυστικά του βάλτου* (1937) κ.ά.

Ο **Γιάννης Ψυχάρης** (1854-1929), με καταγωγή από τη Χίο αλλά γεννημένος στην Οδησό, μεγάλωσε στην Κωνσταντινούπολη και έζησε τα περισσότερα χρόνια της ζωής του στο Παρίσι, όπου ήταν καθηγητής στην έδρα της Νεοελληνικής Φιλολογίας. *Το ταξίδι μου* (1888) είναι το σημα-

**Γιάννης
Ψυχάρης**

ντικότερο έργο του και γράφτηκε σε ύφος μαχητικό και ενθουσιώδες με την αφορμή ενός ταξιδιού στην Ανατολή και την Ελλάδα. Ο Ψυχάρης έγραψε πεζογραφήματα, διηγήματα και μυθιστορήματα καλλιεργώντας κυρίως το ψυχολογικό μυθιστόρημα (*Ζωή κι αγάπη στη μοναξιά*, 1904, *Τα δυο αδέρφια*, 1911, *Αγνή*, 1913). Ζώντας όμως μακριά από την Ελλάδα ο Ψυχάρης δεν προσαρμόστηκε τελικά στη σύγχρονη νεοελληνική πραγματικότητα, που εκείνη την περίοδο καλλιεργούσε το ηθογραφικό κυρίως διήγημα. Σύμφωνα με το Μάριο Βίττι «η δημοτική που υποστηρίζει ο Ψυχάρης είναι αποτέλεσμα ριζοσπαστικών επιλογών που δεν αφήνουν περιθώρια για εναλλακτικές λύσεις». Γι' αυτό και ο Ψυχάρης θεωρήθηκε δογματικός και η μέθοδος που χρησιμοποίησε πέρασε στην ιστορία με τον όρο «ψυχαρισμός».

Αλέξανδρος Μωραϊτίδης

Ο **Αλέξανδρος Μωραϊτίδης** (1850-1929), από τη Σκιάθο, εξάδελφος του Παπαδιαμάντη, έγραψε ταξιδιωτικές εντυπώσεις που τυπώθηκαν με τον τίτλο *Με του βοριά τα κύματα*. Βαθιά θρησκευόμενος, όπως και ο εξάδελφός του, το έργο του δεν είναι ισάξιο σε ποιότητα.

Κωνσταντίνος Χρηστομάνος

Ο **Κωνσταντίνος Χρηστομάνος** (1867-1911), από την Αθήνα, σπούδασε στη Βιέννη και δίδαξε ελληνικά στην αυτοκράτειρα Ελισάβετ της Αυστρίας, τη θλιμμένη πριγκίπισσα, όπως την αποκαλούσαν. Φύση ανήσυχη, ο Χρηστομάνος επέστρεψε στην Ελλάδα και πρωτοστάτησε στην πνευματική ζωή, ιδιαίτερα στο χώρο του θεάτρου (βλ. παρακάτω). Τα σημαντικότερα πεζογραφικά του έργα είναι η *Κερένια Κούκλα* (1911) και *Το βιβλίο της Αυτοκράτειρας Ελισάβετ*, μια λυρική βιογραφία. Στο πρώτο αφηγείται την ιστορία ενός ζευγαριού που ζει σε μια φτωχή γειτονιά της Αθήνας με πολλές δυσκολίες και χωρίς όνειρα για το μέλλον. Ο συγγραφέας δεν ενδιαφέρεται για τις κοινωνικές καταστάσεις. Τον απασχολεί κυρίως πώς θα περιγράψει τους χώρους στους οποίους κινούνται τα πρόσωπα και γι' αυτό οι περιγραφές του είναι εκτεταμένες και διανθίζονται από πολλές λεπτομέρειες.

Παύλος Νιρβάνας

Ο **Παύλος Νιρβάνας** (1866-1937) με καταγωγή από τη Ρωσία, μεγαλωμένος στον Πειραιά (το πραγματικό του όνομα είναι Πέτρος Αποστολίδης), έγραψε διηγήματα και δύο μυθιστορήματα (*Το αγριολούλουδο* και *Το έγκλημα του Ψυχικού*). Διακρίθηκε κυρίως ως χρονογράφος στις καθημερινές εφημερίδες.

Δημήτριος Καμπούρογλους

Ο **Δημήτριος Καμπούρογλους** (1852-1942), από την Αθήνα, υπήρξε κυρίως ιστοριογράφος και ιστοριοδίφης. Ασχολήθηκε αποκλειστικά με την ιστορία της Αθήνας, γι' αυτό και τον ονόμασαν «αθηναιογράφο».

Η αναφορά μας στους πεζογράφους αυτής της περιόδου θα κλείσει με τον αγαπητό κυρίως στα παιδιά συγγραφέα **Ζαχαρία Παπαντωνίου** (Καρπενήσι 1877-Αθήνα 1940). Ο Παπαντωνίου παρακολούθησε μαθήματα στην Ιατρική Σχολή και σπούδασε ζωγραφική, τελικά όμως στράφηκε στη λογοτεχνία συνεργαζόμενος με εφημερίδες και περιοδικά. Στα 1918 έγραψε τα *Ψηλά βουνά*, αναγνωστικό πρωτοποριακό τόσο για το περιεχόμενό του και τη χρήση της δημοτικής γλώσσας, όσο και για την αισθη-

τική του που εγκαινιάζει ένα νέο ύφος στην παιδική λογοτεχνία. Ο Παπαντωνίου χωρίς να ωραιοποιεί τα πράγματα τα παρουσιάζει στα παιδιά έχοντας από νωρίς καταλάβει τη σημασία του χιούμορ στην υπηρεσία της τέχνης και μάλιστα εκείνης που προορίζεται για παιδιά.

Γ. Το θέατρο

Η ανανέωση που έφερε η γενιά του '80, με την απομάκρυνση από το ρομαντισμό και την επίδραση του νατουραλισμού, είχε ευεργετική επίδραση και στο θέατρο, όπου μέχρι τότε ανέβαιναν, συνήθως με επιτυχία, τραγωδίες του Δ. Βερναρδάκη (βλ. παραπάνω). Από το 1888 και για μια δεκαετία περίπου παίχτηκε και αγαπήθηκε ένα νέο θεατρικό είδος, το «κωμειδύλλιο». Πρόκειται για ένα είδος κωμωδίας με παρένθετα τραγούδια. Οι ήρωες είναι άνθρωποι του λαού και μιλούν στη δημοτική γλώσσα, ενώ σημαντικό ρόλο παίζουν το λαογραφικό και ηθογραφικό στοιχείο.

Το πρώτο κωμειδύλλιο ήταν *Η τύχη της Μαρούλας* του **Δημητρίου Κορομηλά** (1850-1898). Το δραματικό ειδύλλιο του *Ο αγαπητικός της βοσκοπούλας* (1891) γνώρισε μεγάλη επιτυχία και παίζεται μέχρι σήμερα. Στο έργο αυτό η ζωή του βουνού και της στάνης εμφανίζεται ωραιοποιημένη και αρκετά ψεύτικη. Το γνήσιο κωμειδύλλιο συνεχίστηκε από το **Δημήτριο Κόκκο** (1836-1891) με τη *Λύρα του γερο-Νικόλα* και τον *Καπετάν Γιακουμή*. Οι ιστορικοί του θεάτρου επισημαίνουν ότι το είδος αυτό δεν κράτησε πολύ. Το θέατρο ανανεώθηκε από άλλες δυνάμεις και κυρίως από το νατουραλισμό και το έργο του Ίψεν (βλ. παραπάνω). Την ανανέωση αυτή συναντούμε στα έργα του **Γιάννη Καμπύση** (1872-1902) και στα πρώτα θεατρικά του **Γρηγόριου Ξενόπουλου**. Το έργο του Καμπύση *Το δακτυλίδι της μάνας* (1898) επέλεξε ο μουσουργός Μανόλης Καλομοίρης για μια από τις πρώτες του όπερες.

Θεατρικά έργα έγραψε επίσης ο **Κωνσταντίνος Χρηστομάνος** (1867-1911), του οποίου η συμβολή δεν περιορίστηκε στη συγγραφή θεατρικών έργων (*Τα τρία φιλιά*, *Ο Κοντορεβυθούλης*), καθώς ίδρυσε το πρωτοποριακό θέατρο Νέα Σκηνή (1901), όπου ο ίδιος υπήρξε θιασάρχης, σκηνοθέτης, ακόμα και ενδυματολόγος. Συνήθως επέλεγε να ανεβάζει έργα ξένων συμβολιστών, αλλά και επιλεγμένα έργα Ελλήνων, όπως *Το μυστικό της κοντέσσας Βαλέραινας* του Ξενόπουλου και την *Τρισεύγενη* του Παλαμά, ενώ η δραματική σχολή του Χρηστομάνου έγινε φυτώριο σπουδαίων ηθοποιών.

Σημαντικός θεατρικός συγγραφέας ήταν ο **Παντελής Χορν** (1880-1941) που έγινε περισσότερο γνωστός με το έργο του *Το φιντανάκι* (1921), το οποίο θεωρήθηκε ισάξιο με το *Βασιλικό* του Μάτεσι (βλ. παραπάνω).

Θεατρικός συγγραφέας υπήρξε και ο **Σπύρος Μελάς** (1883-1966), που ακολουθώντας το παράδειγμα του Χρηστομάνου γύρω στα 1925 δημιούρ-

ΕΝΟΤΗΤΑ 6: Η νεότερη περίοδος της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας (1880-1930)

γινε το Θέατρο Τέχνης (όπου πρωτοπαρουσιάστηκαν έργα του Πιραντέλλο). Ο ίδιος έγραψε κυρίως ιστορικά δράματα (*Ιούδας, Παπαφλέσσας*) και σατιρικές κωμωδίες (*Ο μπαμπάς εκπαιδεύεται*).

Τέλος ο **Δημήτρης Μπόγγης** (1890-1964) έδωσε τα έργα *Τ' αρραβωνιάσματα* (1925) και *Το μπουρίνι* (1934).